

Západočeská univerzita v Plzni
Fakulta právnická

**Právní řád v období Bachova absolutismu
1851-1859**

Rigorózní práce

Zpracoval: Mgr. Martin Zikmund

Plzeň 2020

Západočeská univerzita v Plzni

Fakulta právnická

Katedra právních dějin

Rigorózní práce

Právní řád v období Bachova absolutismu

1851-1859

Obor rigorózního řízení:

Právní dějiny

Zpracoval: Mgr. Martin Zikmund

Plzeň 2020

Čestné prohlášení

Prohlašuji, že jsem tuto rigorózní práci s tématem „Právní řád v období Bachova absolutismu 1851–1859“ zpracoval samostatně, a že jsem vyznačil prameny, z nichž jsem pro svou práci čerpal způsobem ve vědecké práci obvyklým.“

Plzeň, listopad 2020

Mgr. Martin Zikmund

Na tomto místě bych chtěl poděkovat svoji rodině za trpělivost, kterou se mnou měla v čase, kdy jsem sepisoval tuto rigorózní práci, a dále pak svým rodičům za to, že mně umožnili vysokoškolské studium.

Obsah

Úvod	7-10
1. Pojem, charakteristika a hlavní znaky Bachova absolutismu	11
1.1. Pojem	11
1.2. Charakteristika	11
1.3. Hlavní znaky	12
1.4. Krátce k osobě Alexandra Bacha	12
1.5. Další reprezentanti absolutistického režimu	14
2. Právní předpisy zahajující a ukončující Bachův absolutismus	17
2.1. „Politická předehra“	17
2.2. Právní předpisy zahajující Bachův absolutismus	19
2.2.1. Kabinetní listy	19
2.2.1.1. Kabinetní list č. 96/1851 ř. z.	19
2.2.1.2. Kabinetní list č. 97/1851 ř. z.	20
2.2.1.3. Kabinetní list č. 98/1851 ř. z.	20
2.2.2. Silvestrovské patenty	20
2.2.2.1. Silvestrovský patent č. 2/1852 ř. z.	20
2.2.2.2. Silvestrovský patent č. 3/1852 ř. z.	21
2.2.2.3. Kabinetní list č. 4/1852 ř. z.	21
2.3. Předpisy ukončující Bachův absolutismus	26
2.3.1. Císařský manifest z 20. října 1860	26
2.3.2. Říjnový diplom z 20. října 1860	27
2.3.2.1. Politická situace před vydáním Říjnového diplomu	27
2.3.2.2. Obecně k Říjnovému diplomu	28
2.3.2.3. K vlastnímu Říjnovému diplomu	31
2.3.2.4. Rozbor vlastního textu Říjnového diplomu	32
2.3.2.5. Nedílné součásti Říjnového diplomu	34

3. Správní a soudní organizace za Bachova absolutismu	36
3.1. Správní organizace	36
3.1.1. Okresní úřady	45
3.1.2. Krajské úřady	46
3.1.3. Místodržitelství	47
3.1.4. Ministerstvo vnitra	49
3.2. Soudní organizace	50
4. Ozbrojené složky	54
4.1. Policie	54
4.1.1. Policejní dozor	55
4.1.1.1. Léta 1849-1854	55
4.1.1.2. Léta 1854-1856	58
4.1.1.3. Léta 1857-1860	60
4.1.2. Organizace policie	62
4.1.3. Nejvyšší policejní úřad	63
4.1.3.1. Vnitřní organizace nejvyššího policejního úřadu	66
4.1.3.1.1. Departamenty a jejich působnost	67
4.1.3.1.2. Prezidiální oddělení	69
4.2. Četnictvo	72
4.3. Armáda	76
5. K některým vybraným předpisům podporujících persekuční tendenci neoabsolutismu a omezující občanská práva a svobody	78
5.1. Trestní zákoník z roku 1852	78
5.2. Výpraskový patent z roku 1854	80
5.3. Tiskový zákon z roku 1852	83
5.4. Spolkový zákon z roku 1852	91
Závěr	102
Resumé	104
Seznam použité literatury	106

Úvod

Cílem této práce je zejména uvést a rozebrat jednotlivé právní předpisy, nastínit okolnosti, za kterých byly vydány, a jaké důvody vedly k jejich vydání. Dále představit správní a soudní soustavu této doby, které jiné práce věnují menší pozornost. Práce si neklade za cíl teoreticko-právní rozbor příčin a důsledků Bachova absolutismu.

V letech 1851-1860 byl nastolen režim, který ve sféře panovnické moci obnovil absolutistickou moc císaře, opírající se o vojsko, policii a nově zřízené četnictvo. Nastolením tohoto režimu došlo také k popření ústavnosti. Avšak k likvidaci ostatních revolučních vymožeností se neodvážil. Jde zároveň o dobu, kdy rakouský stát je budován důsledně centralisticky a státní samostatnost někdejších států českého a uherského je jím zcela pohlcena.¹

Tento režim se opíral především o policii a nově vzniklé četnictvo, armádu a o byrokracii, jejíž moc bez jakékoliv ústavní kontroly opět podstatně vzrostla. Celá tato doba je nazýváno jménem jeho představitele Alexandra Bacha jako bachovský absolutismus. Alexandr Bach, který byl původně ministrem práv a od května 1849 až do srpna 1859 ministrem vnitra, se stal tvůrcem byrokraticko-centralistického správního systému, ve kterém na úrovni okresů byla opět spojena politická správa s justicí.

Územní obvody politických úřadů byly uzpůsobeny tak, aby co nejvíce odpovídaly požadavkům policejního státu, jehož vnějším výrazem se stalo zřízení Nejvyššího policejního úřadu roku 1852, ve kterém se soustřeďovala v nejvyšší instanci správa státní policie i četnictva.

Kromě násilných a represivních opatření proti revolučním složkám a představitelům, které v Čechách nabývají ráz protinárodní, se vláda snaží podporovat především rozvoj kapitalistického podnikání a nahrazovat tak měšťanstvu nedostatky politické svobody tím, že mu otevírá široké možnosti ve sféře ekonomiky.

¹ MALÝ, K. a kol. *Dějiny českého a československého práva do roku 1945*. 4. vydání. Praha: Leges, 2010, s. 202.

Hospodářská politika za Bachova absolutismu jednoznačně směřovala k ekonomickému liberalismu, jehož hlavním představitelem se stal ministr obchodu a později financí Karl Ludwig Bruck. Přihlížení k požadavkům měšťanstva se projevilo respektováním zájmové samosprávy, jejímiž představitelkami se v roce 1850 staly obchodní a živnostenské komory, zrušením celní hranice mezi západní a východní částí monarchie, a zejména vydáním liberálního živnostenského řádu v roce 1859.²

Tato snaha vedla k paradoxní situaci, kdy vládnoucí režim na jedné straně bránil měšťanstvu v přístupu k politické moci, aby na straně druhé všemožně upevňoval jeho hospodářské postavení vydáváním zákonů, které se staly základními kameny moderního právního řádu a mnohé pak platily ještě i dlouho po roce 1945.³ Patřil k nim trestní zákoník, směnečný řád a řada dalších.

V této době byly vydávány nejen soukromoprávní předpisy, hojně byly vydávány i předpisy směřující k podpoře kapitalistického podnikání v průmyslu, zemědělství, obchodu a finančnictví (např. spolkový patent 1852, horní řád a železniční patent 1854, živnostenský řád 1859). K zásadním změnám došlo také v oblasti práva trestního (trestní řád 1853, výpraskový patent 1854, vojenský trestní zákon 1855).⁴

Od roku 1859 začala rakouská monarchie procházet vnitřní i vnější krizí. Výdaje na civilní správu se koncem padesátých let zvýšily proti posledním letům asi dvojnásobně a ve všech skupinách zemí vykazovaly největší přírůstek výdaje na bezpečnost a v tom na nově vzniklé četnictvo, jehož výstavbě věnoval šéf Nejvyššího policejního úřadu v letech 1852-1859 plnou pozornost. Vzrostly i výdaje na armádu a diskrepance mezi výdaji na bezpečnost a velkomocenskými aspiracemi monarchie na jedné straně a nedostatečnou materiální základnou na druhé straně vedly k chronickému deficitu ve státním rozpočtu.⁵

Mezinárodní izolace, do které se Rakousko dostalo vystoupením proti Rusku v krymské válce, vojenské neúspěchy v Itálii, a vážná finanční krize způsobily, že situace se

² HLEDÍKOVÁ, Z., JANÁK, J., DOBEŠ, J. *Dějiny správy v českých zemích. Od počátku státu po současnost*. 2. vydání. Praha: NLN, 2007, s. 242.

³ MALÝ, K. a kol. *Dějiny českého a československého práva do roku 1945*. 4. vydání. Praha: Leges, 2010, s. 202.

⁴ VOJÁČEK, L., SCHELLE, K., KNOLL, V. *České právní dějiny*. 2. vyd. Plzeň 2010, s. 415-416.

⁵ HLEDÍKOVÁ, Z., JANÁK, J., DOBEŠ, J. *Dějiny správy v českých zemích. Od počátku státu po současnost*. 2. vydání. Praha: NLN, 2007, s. 242.

stala pro vládu neudržitelnou. Bachův absolutismus za několik let své existence popudil proti sobě téměř všechny složky společnosti – zejména měšťanstvo, svým nevyrovnaným rozpočtem.

Vláda opřená o konzervativní složky společnosti a od roku 1855, kdy byl uzavřen konkordát s katolickou církví, který nepředstavoval jen důležitý faktor pro strukturu a soudržnost rakouského císařství, nýbrž prostředek pro vládu na Balkáně,⁶ a tím opírající se i o vysokou církevní hierarchii, narážela tak zejména od poloviny padesátých let na stále rostoucí odpor.

Konkordát měl získat církve pro podporu neoabsolutismu za výhody, které jí přinášel. V poměru státu a církve zaváděl tzv. koordinační princip, kterým byl právní život rozdělen pod světskou a duchovní pravomoc. Stát uznal kanonické právo jako směrodatné pro vnitřní správu církve, připustil volné nabývání církevního jmění, zavedl dozor církve nad nižším školstvím, zrušil placetum regium, tj. státní souhlas pro styk papeže s věřícími a s rakouským duchovenstvem v duchovních věcech, a naopak přislíbil pomoc světských úřadů církevnímu soudnictví při výkonu rozhodnutí církevních orgánů. Manželské spory byly podřízeny církevní jurisdikci a projednávaly je církevní soudy pro manželské záležitosti.⁷

Roku 1859 dochází ze strany císaře k odvolání ministra vnitra Alexandra Bacha, šéfa Nejvyššího policejního úřadu Kempna, a brzy na to následovali další činitelé. Následujícího roku byl vydán patent, který požadoval svolání říšské rady, ve které, jako jediné instituci udržující kontinuitu březnové ústavy s dalším vývojem šedesátých let, byl nalezen základ k navázání na stávající poměry.

Bylo využito ustanovení statutu říšské rady, že císař může do ní povolát i mimořádné a dočasné členy ze všech stavů. Nyní tito mimořádní členové, dočasní i doživotní, měli být svoláni spolu s říšskými rady. Dočasní členové v počtu 38 měli být vybíráni ze zemských sněmů na základě tera navrhovaného sněmem, protože však zemské sněmy neexistovaly, jmenoval je císař.

K této problematice velmi podrobně WINTER, E. *Revolution, Neoabsolutismus und Liberalismus in der Donaumonarchie*. Vídeň 1969, s. 86-101.

⁷ Viz. HLEDÍKOVÁ, Z., JANÁK, J., DOBEŠ, J. *Dějiny správy v českých zemích. Od počátku státu po současnost*. 2. vydání. Praha: NLN, 2007, s. 267.

Úkolem rozmnožené říšské rady bylo účastnit se svou poradou při sestavování státního rozpočtu, zkoumání účtů a předloh komise pro státní dluh, dále při všech důležitějších osnovách všeobecného zákonodárství a konečně při předlohách zemských sněmů, popř. i při jiných záležitostech podle vůle panovníka.

Výslovně byla rozmnožené říšské radě odepřena iniciativa, pouze v dobrozdáních o předlohách, které jí byly přikázány, směla upozornit také na případné mezery nebo nedostatky. Veřejnost z jejích jednání byla vyloučena. Během zasedání však význam rozmnožené říšské rady vzrostl, neboť panovník v červenci roku 1860 rozhodl, že zavádění nových berní a dávek, zvyšování dosavadních půjček a uzavírání nových, má záviset na jejím svolení. Rozmnožená říšská rada tak nabývala ústavního rozhodovacího práva.

Jako výsledek jednání v rozmnožené říšské radě vydal panovník 20. října 1860 tzv. Říjnový diplom, který ohlašoval konec absolutismu a návrat k ústavnosti (k tomu viz v textu níže). Tím začala doba (máme na mysli rok 1860-1867), ve které došlo v podstatě k dovršení revoluce a ke konečnému kompromisu mezi feudalitou a měšťanstvem. To je ale již jiná dějinná kapitola.

1. Pojem, charakteristika a hlavní znaky Bachova absolutismu

1.1. Pojem

Nejstarší oficiální historické studie v rámci „politické korektnosti“ užívaly pro označení režimu jméno ministra vnitra Alexandra Bacha.⁸ Poněkud nespravedlivý a pro éru panovnické samovlády nevhodný termín „Bachův“ či „Bachovský absolutismus“ se ovšem v rámci historiografie velmi dobře ujal a úspěšně přežívá v současných studiích jako tomu je např. v pracích F. Kutnara,⁹ nebo v právnických učebnicích.¹⁰

S používáním tohoto pojmu polemizoval např. Z. Šamberger, který se vůči jeho používání vymezil v reakci na monografii Ch. Stölza.¹¹ Šamberger tento pojem označil za součást terminologie prohabsbursky orientovaných politiků a historiků a interpretoval jej jako nástroj odvrácení pozornosti od protiústavního postupu císaře.¹²

Pojem nový absolutismus či neoabsolutismus se začal objevovat u prvorepublikových historiků zároveň reinterpetací panovnickovy role.¹³

1.2. Charakteristika

Bachovský absolutismus můžeme charakterizovat jako vládní systém v rakouské monarchii v 50. letech 19. století. Tento režim ztělesňoval kompromis tradičních opor habsburského centralismu, který představoval panovnický dvůr, úřednická, vojenská a církevní hierarchie spolu se silící buržoazií.

⁸ VÁCHOVÁ, P. „Unter Aufsicht zu stellen!“ Policejní dohled v neoabsolutistických Čechách ve svědectví úředních dokumentů. *Sborník archivních prací*. Praha 2009, roč. LIX, č. 1, s. 4. Srv. i k textu níže.

⁹ Např. KUTNAR, F. Počátky hromadného vystěhovalectví z Čech v období Bachova absolutismu. *Rozpravy*. 1964, roč. 74, sešit 15, řada společenských věd.

¹⁰ MALÝ, K. *Dějiny českého a československého práva do roku 1945*. 4. vydání. Praha: Leges, 2010, zde např. s. 201, 214.

¹¹ STÖLZ, Ch. *Die Ära Bach in Böhmen/Sozialgeschichtliche Studien zum Neoabsolutismus 1849-1859*. Mnichov 1971.

¹² ŠAMBERGER, Z. Rakouský neoabsolutismus po roce 1848 a jeho obavy z husitismu. *Husitský Tábor*. 1983-1984, 6-7, s. 361-390.

¹³ Např. o „novém absolutismu“ hovoří Z. Tobolka. Viz. TOBOLKA, Z. *Politické dějiny československého národa od r. 1848 až do dnešní doby*. Díl I. Praha 1932.

Neoabsolutismus se projevoval byrokratickým centralismem. Za tohoto systému dochází k potlačování národních politických snah neněmeckých národností monarchie. Vyznačuje se reakčním sepětím státu a církve,¹⁴ neexistencí ústavy a potlačením samosprávy. V zahraniční politice došlo k odklonu od spojení s Ruskem. Tento režim omezoval politický vliv statkářské šlechty, avšak zachoval mnohé správní a ekonomické reformy, které byly započaty revolučním rokem 1848.

1.3. Hlavní znaky

Bachovský absolutismus byl postaven na těchto znacích: Veškerá moc byla soustředěna do rukou panovníka. Císaři byla podřízena policie a četnictvo v podobě nejvyššího policejního úřadu a armáda. Policejní režim se projevoval v silném policejním dozoru a cenzurou tisku. Bachovský absolutismus se vyznačoval vysokým centralismem. Došlo ke ztrátě občanských práv a zasažení občanských svobod. V oblasti hospodářství se projevuje silný liberalismus.

1.4. Krátce k osobě Alexandra Bacha¹⁵

Alexandr Bach původně pracoval jako advokát. V revolučním roce 1848 ve Vídni patřil mezi organizátory Národní gardy. Zejména pro svou pověst radikála patřil mezi oblíbence vídeňské veřejnosti. 8. března 1848 veřejně vystoupil se svým požadavkem, který se týkal pravidelného svolávání lidového zastoupení. Projednávání tohoto požadavku prosazoval i na dolnorakouském sněmu.

Spolu s F. Schwarzenbergem, který působil ve funkci ministerského předsedy, věnoval pozornost nedořešené národnostní otázce, avšak jen do té míry, aby nedošlo k přílišné germanizaci habsburské monarchie, která by mohla zavdat důvod k další revoluci ze strany rakouských Slovanů. Se Schwarzenbergem se shodoval i v jiných záležitostech, např. v otázce zrušení svobody slova a cenzury tisku.

¹⁴ Viz uzavřený konkordát s Vatikánem v roce 1855.

¹⁵ Tato kapitola vychází zejména z POLIŠENSKÝ, J. *Revoluce a kontrarevoluce v Rakousku 1848*. Praha: Svoboda, 1975, s. 197 – 200; URBAN, O. *Česká společnost 1848-1918*. Praha: Svoboda, 1982, s. 105-112.

Bach byl toho názoru, že Rakousko se mělo přetvořit v centralizovaný stát, který by byl jednotný a petrifikovaný ústavou. V tomto směru A. Bach akceptoval také Schwarzenbergovo pojetí velkého Rakouska. Ještě na přelomu let 1850/1851 usiloval alespoň o částečnou realizaci přislíbených ústavních projektů.

Avšak v kritickém roce se velmi rychle přizpůsobil bez výhrad panovníkovu a Schwarzenbergovu pojetí výstavby politického systému a začal se podílet na vytváření „organického“ absolutismu. Proto také byl osloven, aby od roku 1851 pokračoval ve funkci ministra vnitra.¹⁶

Bach si také uvědomoval, že mocenským tlakem shora může současně s ideou Velkého Rakouska jako nového státu uskutečňovat řadu společenských změn, které byly inspirovány krizí roku 1848 a koneckonců vycházely vstříc liberální buržoazii. Po Schwarzenbergově smrti našel Bach neocenitelnou podporu v kruzích vysoké církevní hierarchie, a to byl právě moment, který jej odcizil bývalým liberálním přátelům.

Bach však nebyl jediným přeběhlíkem a od počátku budoval zcela nový administrativní aparát s novými lidmi. Přitom vynakládal ohromné úsilí, aby získal schopné a přizpůsobivé úředníky z řad liberálního měšťanstva a vytvořit tak z ministerstva vnitra skutečnou instituci, na kterou by se mohl spoléhat.

I když pro politický systém habsburské monarchie 50 let 19. století se v historické literatuře vžil pojem Bachův absolutismus, je tento pojem svým způsobem nelogický, neboť v rozporu se skutečností předesílá dominantní postavení Alexandra Bacha v celé soustavě politické moci.

Avšak A. Bach nebyl ani formálně ani fakticky samovládcem. Patřil pouze mezi nejvýznamnější spoluvůrce tohoto politického systému. Nakonec neoabsolutismus mu vynesl pozici nejvíce nenáviděného habsburského ministra, přeměnicího se z radikála na konzervativce, který se při spolupodílení na řízení státu opíral o policii, armádu a četnictvo.

¹⁶ Do té doby zastával funkci ministra spravedlnosti.

Velmi zajímavě ho „vykreslil“ Otto Urban, kdy o něm napsal, že „Svou energickou – a je třeba říci, že také velice efektivní – úřední činností se stal opovrhovaný a nenáviděný Bach, na kterého už současníci útočili z konzervativních i liberálních pozic, vnější fasádou nové pevné budovy systému výkonné moci. Když začali liberálové v šedesátých letech tuto fasádu otloukat a opravovat, nebylo nic snazšího než zaměnit celou budovu za její vnější vzhled a připsat Bachovi zásadní a rozhodující odpovědnost“.¹⁷

1.5. Další reprezentanti absolutistického režimu

Tato krátká kapitolka je zde prezentována k pochopení toho, že A. Bach skutečně nebyl jediným „vůdcem a organizátorem“ námi uváděného právního režimu, a že více osob stojících na špičce politického spektra svým názorem, který uplatňovaly ve své činnosti a praxi ovlivnily chod rakouského státu.

Absolutismus v předmětné době byl různorodý právě proto, že mu jeho ráz dodávaly vedoucí osobnosti ve státě. Tento právní režim byl v podstatě reprezentován jednak stranou občanských ministrů a na straně druhé aristokracií, podporovanou vysokými vojenskými představiteli.

Když v červenci 1849 hrabě Stadion požádal o propuštění z funkce, jeho dosavadní resort byl rozdělen na ministerstvo vnitra a ministerstvo kultu a vyučování. Roku 1851 byl do čela ministerstva vnitra jmenován A. Bach, ministerstvo kultu a vyučování bylo přiděleno bývalému českému zemskému prezidentovi hraběti L. Thunovi. Křeslo ministra spravedlnosti po A. Bachovi převzal Antonín rytíř Schmerling.

Po smrti knížete Felixe Schwarzenberga v dubnu 1852 si Alexander Bach činil naděje, že se místo něho stane ministerským předsedou. Tuto svou naději opíral o to, že Schwarzenberg ve vnitřní politice podléhal jeho mínění, že byli přáteli a že ho Schwarzenberg nejednou za svého života označil za budoucího ministerského předsedu.

Již v této době byl Bach poměrně dost nenáviděn u vlivných kruhů, a což mělo i za své, že nakonec tuto funkci nedostal. Poté co K. Kübeck, který sám byl proti jmenování

¹⁷ URBAN, O. *Česká společnost 1848-1918*. Praha: Svoboda, 1982, s. 105.

Bacha do funkce ministerského předsedy, sám tuto funkci odmítl, se nakonec sám císař František Josef I. rozhodl, že v duchu silvestrovských patentů místo ministerského předsedy nebude obsazeno, a že nejvyšší řízení záležitostí bude se bezprostředně soustřeďovat v ruku panovníka. Císař sám začal předsedat ministerským konferencím.¹⁸

Ministrem zahraničních věcí a císařského domu byl jmenován hrabě Karel Ferdinand Buol-Schauenstein. Od prosince 1848 do června 1852, kdy byl jmenován členem říšské rady, byl v rakouské vládě svobodný pán František Kulmer. Byl ministrem bez křesla. Tento úřad obdržel za to, že byl nápomocen vládě za bojů Maďarů s Chorvaty. Byl pokládán za znalce poměrů v Uhersku. V ústavních problémech se přidržoval Schwarzenbergových despotických názorů.

Vedle těchto osobností civilní vlády stály osobnosti z aristokratických a vojenských kruhů. Významnou osobností byl hrabě Karel Ludvík Grünne, který se stal generálním pobočníkem císaře. Dle jeho názoru se měla dynastie opírat o vojsko a církev. Vojsko pokládal za něco *sui generis*, co se má odlišovat od civilistů a patřil k těm osobám, kterým bylo líto, že aristokracie přišla o své výsadní postavení. U císaře byl v osobních záležitostech rozhodující. Nejednou kryl ve vojsku finanční nepořádky. Od roku 1857 byl trvalým členem ministerských konferencí.

Výraznou osobou, která měla u císaře rozhodující slovo, byl svobodný pán Karel Friedrich Kübeck. Když mu císař v listopadu roku 1850 nabídl předsednictví říšské rady, bylo mu již sedmdesát let. Jednalo se o vážného muže s velkými všeobecnými, právníckými a státovědeckými vědomostmi. Zcela byl oddán dynastii. Problém mnohojazyčného Rakouska chtěl řešit vládou silné ruky. Byl pro absolutní monarchii, která by se opírala o armádu, byrokracii a katolickou hierarchii. Patřil mezi otevřené nepřátele Alexandra Bacha.

Ke Kübeckovi a Grünnemu se řadil policejní ministr, generál Jan svobodný pán Kempen von Fichtenstamm. V listopadu 1849 byl Kempen generálním inspektorem četnictva ve Vídni, od června 1851 i správcem vojenského guvernetu ve Vídni, od 25. dubna 1852 šéfem nově zřízeného Nejvyššího policejního úřadu. Byl oddán císaři, byl přísný katolík a

¹⁸ TOBOLKA, Z. *Politické dějiny československého národa od r. 1848 do dnešní doby*. Díl I. 1848-1859. Praha 1932, s. 170. Dále níže uváděný text srov. TOBOLKA, Z. *Politické dějiny československého národa od r. 1848 do dnešní doby*. Díl I. 1848-1859. Praha 1932, s. 170-173.

voják. Jeho vliv ještě stoupl, když se od poloviny března 1857 účastnil ministerských konferencí.

Mezi těmito dvěma stranami byl nejen osobní, nýbrž i ideový rozpor, a panovaly boje o moc. Civilistická strana ovládala císaře především z ministerských konferencí, strana vojenská z říšské rady. Až do smrti Schwarzenberga byla navrchu strana civilistická, poté nastal obrat.

Známkou vítězství strany vojenské nad stranou civilistickou, bylo to, že policie přes odpor ministra vnitra dne 11. dubna 1852 byla vyloučena z oblasti ministerstva vnitra a zřízena na základě Kübeckova návrhu Nejvyšší policejní úřad, který přímo podléhal císaři. Policie byla spojena s četnictvem. Tím byl v podstatě obnoven předbřeznový policejní dvorní úřad, který byl zrušen dne 28. března 1848. Roku 1853 bylo spojeno ministerstvo války s vojenskou kanceláří pod názvem c. k. nejvyšší vojenské vrchní velitelství, v jejímž čele podle jména stál císař, ale vlastní rozhodování měl v rukou jeho generální pobočník hrabě Grünne.

I přes toto „vítězství“ vojenské strany, rozpory nadále mezi oběma stranami pokračovaly, a dokonce často musely být mírněny ze strany samotného císaře a přetrvávaly až do konce námi popisované doby.

2. Právní předpisy zahajující a ukončující Bachův absolutismus

2.1.,,Politická předehra“

Lze říci, že po vydání oktrojované ústavy roku 1849 nedošlo k uklidnění politické situace, ale naopak. S oktrojem byl nespokojen císař František Josef I. již v tom, že byl vychováván absolutisticky, a těžce nesl, že má být ve své neomezené moci být omezován. Také na straně šlechty byla velká nespokojenost, neboť ústava z roku 1849 ji vylučovala z politického života. Do budoucna měl být stát postaven na buržoasii a na velkokapitálu.

Nespokojenost byla cítit v celém politickém spektru. Např. ministerský předseda kníže Schwarzenberg nazýval ústavu z roku 1849 za „Missverfassung“ – za „zkaženou“. Pokládal za nemožné vládnout, jak řekl dne 16. listopadu roku 1850, pruskému králi „s těmi nenapravitelnými teoriemi nové doby, s francouzským konstitucionalismem a všemi jeho zmetky, zastoupením lidu, svobodou tiskovou, porotami, spolčovacími právy a podobným“.¹⁹

To byl i důvod proč Schwarzenberg s provedením oktrojované ústavy z roku 1849 nespěchal. I když v květnu 1849 dal sice vojsku, jak to ústava nařizovala, na ni přísahat, nedal nikdy korunovat vladaře za císaře rakouského, neboť by při korunovaci musel přísahat na ústavu a byl by pak morálně nucen ji zachovávat.

Když se Schwarzenbergovi podařilo za spojení ruského cara Mikuláše diplomaticky zvítězit v listopadu roku 1850 v Olomouci nad Pruskem, učinit konec německému parlamentu a prosadit obnovení starého spolkového sněmu, pokládal za okamžik zrušení ústavy, a to bez ohledu na námitky svých ministerských kolegů, ministra financí Krause a hraběte L. Thuna.

Dne 17. srpna 1851 přečetl císař František Josef I. v ministerské radě za přítomnosti K. Kübecka text tří dokumentů, a aniž by připustil jakoukoliv debatu, stručně se optal, kdo chce nadále setrvat v úřadě. Do záležitosti byli zasvěceni blíže pouze Schwarzenberger, Bach

¹⁹ TOBOLKA, Z. *Politické dějiny československého národa od r. 1848 do dnešní doby*. Díl I. 1848-1859. Praha 1932, s. 166.

a Karl Krauss, který převzal již v lednu 1851 funkci ministra spravedlnosti od Schmerlinga, který se zjevnou tendencí absolutismu nesouhlasil.²⁰

Většina ministrů přisvědčila, L. Thun si vyžádal krátký čas na rozmyšlenou a ministr financí Filip Krauss odmítl. Dne 20. srpna 1851 pak podepsal císař František Josef I. tři výnosy: 1. Kabinetní list adresovaný Kübeckovi, 2. a 3. Kabinetní list Schwarzenbergerovi. To byl poslední krok k vybudování nového režimu.

Téhož dne byla rozpuštěna národní garda a bylo nařízeno, aby odevzdala své zbraně, aby snad lid nemohl bránit ústavu proti koruně zbraní. 26. srpna 1851 napsal císař plný radosti své matce: „Stal se velký krok ku předu, hodili jsme přes palubu konstitucionalismus a Rakousko nemá více nežli jednoho pána...Děkujeme Bohu, že ve třech letech jsme asi tam, kam jsme měli přijít. Ve sporu v tlachání a korupci spatřoval již Metternich praktické výsledky zastoupení lidu“.²¹

Důsledek panovníkova opatření z 20. srpna 1851 představovalo přímé a bezkompromisní zavedení absolutismu. To postřehla celá politická veřejnost. Smíšená vláda a říšskoradní komise v čele s Kübeckem dospěla velmi rychle k výsledku. Po státním převratu ve Francii 2. prosince 1851 se zbavil císař František Josef I. již naprosto zdrženlivosti, na sklonku roku svolal říšskou radu a vládu ke společnému sezení a dal přečíst tři patenty, se kterými byl obdobně jako v srpnu vysloven souhlas, a které pak ve středu 31. prosince 1851 byly publikovány jako tzv. silvestrovské patenty.

Tím byla otevřena cesta k zavedení režimu, který se prakticky dotkl všech vymožeností revoluce. Nadále se vládlo bez parlamentu a bez jakékoliv kontroly ze strany veřejnosti. O projevech tohoto absolutismu v oblasti státu a práva je pojednáno v následujících kapitolách.

²⁰ TOBOLKA, Z. *Politické dějiny československého národa od r. 1848 do dnešní doby*. Díl I. 1848-1859. Praha 1932, s. 166.

²¹ Tamtéž, s. 167.

2.2. Právní předpisy zahajující Bachův absolutismus

Nastolení Bachova absolutismu či neoabsolutismu bylo provedeno na základě několika norem, které byly vydány v roce 1851. Jednak to byla opatření, která zaváděla výslovnou odpovědnost ministrů panovníkovi. V tomto případě šlo o tři kabinetní listy ze srpna 1851 č. 96 – 98/1851 ř. z., a dále tzv. silvestrovské patenty č. 2 - 4/1852 ř. z. z 31. prosince 1851, které znamenaly otevřený přechod k absolutismu.

2.2.1. Kabinetní listy

2.2.1.1. Kabinetní list č. 96/1851 ř. z.

Kabinetní list č. 96 ze dne 20. srpna 1851 byl adresován ministerskému předsedovi knížeti F. Schwarzenbergovi. V záhlaví tohoto kabinetního listu bylo stanoveno, co znamená a ke komu se vztahuje odpovědnost ministerstva, jakož i vycházející povinnosti ministerstva a jeho budoucí postavení.²² Nato v kabinetním listu navazuje pět ustanovení.

Podle těchto ustanovení měl ministr povinnost plnit císařské nařízení a rozkazy (§1), dále bylo stanoveno, že ministerstvo a každý ministr ve svém odvětví měl odpovídat císaři (§3), každému ministrovi bude svěřeno řízení jednotlivého ministerstva s odkazem na další předpisy, které budou vydány (§3). Dále bylo stanoveno, že od tohoto dne se na vyhlásování zákonů a císařských nařízení bude vztahovat spolupodpis ministra. Spolupodpis v tomto případě představoval „zjištění, že šetřeno bylo forem ustanovených a že uzavření císařská jsou úplně a správně napsána“ (§4). V posledním ustanovení se stanovilo, že při vyhlásování zákonů a císařských nařízení se do budoucna bude užívat slovní formulace „po slyšení Mého ministerstva“ namísto „k návrhu Mého ministerstva“ (§5).

²² „Poněvadž odpovědnosti ministerstva nyní vyslovené nedostává se zákonní zřetelnosti a zevrubného vytknutí, má Mne Moje povinnost panovnická k tomu, abych ministerstvo z jeho pochybných vztahů politických přivedl v postavení náležité, kteréž mu jakožto Mé radě a Mému nejvyššímu orgánu vykonávajícímu přísluší, abych je prohlásil za jedině a výhradně mocnářovi a trůnu odpovědné a zprostil je odpovědnosti naproti všeliké jiné autoritě politické.“ Viz Kabinetní list č. 97/1851 ř. z.

2.2.1.2. Kabinetní list č. 97/1851 ř. z.

Druhý kabinetní list, který byl opět adresován ministerskému předsedovi knížeti F. Schwarzenbergovi, oznámil změny v postavení a statutu říšské rady.

2.2.1.3. Kabinetní list č. 98/1851 ř. z.

Poslední kabinetní list byl adresován předsedovi říšské rady svobodnému pánu K. Kübeckovi. V tomto kabinetním listě byly stanoveny některé změny, které se týkaly statutů říšské rady.

Především zde bylo stanoveno, že od této doby byla pokládána říšská rada za radu císaře a radu koruny. Návrhy zákonů a nařízení a jiné záležitosti se nesměla zasílat od ministerstev k říšské radě, aby dala své dobré zdání, nýbrž vždy předkládat císaři. Změny v jednacím řádu a jiných příčinách, která se těchto ustanovení týkala, měla být co nejdříve navržena císaři. Pokud došlo k tomu, že některé návrhy zákonů již ministerstvo předložilo říšské radě, a bylo u ní ve vyjednávání, mělo se oznámit císaři a přímo jemu předložit.

2.2.2. Silvestrovské patenty

V silvestrovských patentech se prohlašovala oktrojovaná březnová ústava z roku 1849 již přímo za „nepřiměřenou a neproveditelnou“, a na místo ní se vyhlášovaly tzv. zásady pro organické řízení zemí rakouského císařství. Silvestrovskými patenty byla formálně zrušena všechna politická práva a tím více méně potvrzen fakticky existující stav. Současně byla výslovně potvrzena rovnost občanů před zákonem, náboženská svoboda vykonávaná v rámci státem uznaných církví a zrušení poddanských svazků včetně všech závazků, které z nich vyplývaly.

2.2.2.1. Silvestrovský patent č. 2/1852 ř. z.

Prvý císařský patent prohlásil ústavní listinu (tzv. březnová ústava ze 4. března 1849) za neplatnou. Zároveň ale výslovně potvrdil zrušení poddanství a roboty a rovnost občanů před zákonem.

2.2.2.2. Silvestrovský patent č. 3/1852 ř. z.

Dalším patentem byla prohlášena za zrušená občanská práva. Výslovně tento císařský patent slíbil ochranu církvím a náboženským společnostem, avšak jen těm, které byly státem uznané. Těmto bylo patentem povoleno společné veřejné provozování náboženství, samostatná správa v jejich záležitostech, držet a požívat ústavy, ustanovené nadace a fondy, pro potřeby duchovní, vyučovací a dobročinné.

2.2.2.3. Kabinetní list č. 4/1852 ř. z.

Posledním z těchto silvestrovských aktů byl kabinetní list císaře, který byl adresován ministerskému předsedovi Schwarzenbergovi, pod názvem „Pravidla základní v příčině zákonodárství organického v korunních zemích císařství rakouského“.

Samotné zásady zde stanovené byly zcela svérázným dokumentem, který dle O. Urbana můžeme přes neobvyklost a jistou nelogičnost spojení pojmů ústavnosti a absolutismu označit za „ústavu absolutismu“. A to zejména z toho důvodu, že v nich je uceleně formulován specifický sociálně politický obsah a záměr absolutismu padesátých let 19. století.²³

Všechny předchozí vládní akty absolutismu počínaje pragmatickou sankcí z roku 1713 „ustavovovaly“ zpravidla pozměněné poměry jen v určitých oblastech společenského života a principiálně nerušily tradiční „ústavy“, tj. zejména jednotlivá zemská či stavovská zřízení. Na rozdíl od „mechanického“ předbřeznového absolutismu, který svou vládní a řídicí činnost jen víceméně reprodukoval ve stejné podobě, přistupoval neoabsolutismus k velice dynamické „rekonstrukci“ státu na zcela vyhraněných základech.²⁴

²³ URBAN, O. *Česká společnost 1848-1918*. Praha: Svoboda, 1982, s. 100.

²⁴ Tamtéž.

Juristický rozbor kabinetního listu č. 4/1852 ř. z.

Kabinetní list, ve kterém jsou stanoveny samotné zásady, byl tvořen 36 články. Veškeré zákonodárství monarchie mělo být uskutečňováno jednotně a s vyloučením veřejnosti.

Postavení zemí

Země, které byly spojené pod starými historickými nebo pod novými tituly s Rakouským císařstvím, tvořily nerozlučné části Rakouského císařského dědičného mocnářství (čl. 1). Výrazu „korunní země“ mohlo být užíváno v úředním jazyku pouze jako označení obecné, avšak při zvláštním pojmenování některé země mělo být vyjádřeno vždy vlastním titulním označením, které jí náleží (čl. 2). Obvod korunních zemí měl být zachován s výjimkou změn, zapříčiněných z hlediska správních důvodů (čl. 3).

Shrneme-li, všechny korunní země, jejichž počet a územní rozsah měl být stanoven s ohledem na potřeby správy, tvořily součást rakouské dědičné monarchie.

Stanovení nejnižšího článku státní správy

V každé korunní zemi se měly vytvořit okresy a zřídit okresní úřady, a v nich, pokud to bylo možné, se měla spojit rozličná správní odvětví ve stanovených mezích působnosti (čl. 4).

Ustanovení čl. 4 zakotvilo nejnižší článek státní správy, kterým ve všech zemích měly být zeměpanské okresní úřady, které by soustřeďovaly veškerou administrativu včetně soudní moci.

Další články státní správy

Okresy měly zastřešovat kraje. Krajské úřady byly nadřizeny okresním úřadům. V malých korunních zemích a tam kde by nebyla potřeba, nebyla stanovena povinnost zřizovat kraje. Krajské úřady byly podřizeny zemským úřadům a jejich působnost se skládala z činnosti dohlížecí, vykonávací a administrativní (čl. 5). V korunních zemích byly

stanoveny místodržitelství a zemský správce jako nadřízené orgány krajským úřadům. Působnost místodržitelství, jejich agendu, postavení a pravomoc zemského správce měla být určena zvláštním předpisem (čl. 6).

Nad okresními úřady měly být podle potřeby ve větších zemích vytvořeny krajské úřady a ty pak podřízeny zemským místodržitelstvím. Tím se fakticky rušila všechna historická zemská zřízení, ale také návrhy nových zemských statutů publikované v roce 1850, a jednotlivé země se měnily v „provincie“ jako pouhé správní obvody.²⁵

Tradiční struktura habsburského soustátí byl učiněn ústupek pouze v tom, že korunní země zůstaly víceméně ve starých hranicích a pro označení okresních či krajských úřadů dovolovaly ustanovení tohoto kabinetního listu používat v zemi „obvyklého označení“²⁶, což se mělo týkat především uherských zemí.²⁷ Tím byla také stvrzena integrita Čech a současně rozdělení Moravy a Slezska ve dvě samostatné korunní země.

Obce a obecní samospráva

Základní organizaci správy zemí mimo výše uvedené tvořily obce. Podle jejich potřeb či k jejich prospěchu se mohly spojit (čl. 7). Při zřizování obcí měl být kladen zřetel na rozdíl mezi obcemi venkovskými a městskými, zvláště pak na zvláštní postavení měst královských a zeměknížecích (čl. 8). Kabinetní list umožňoval velkostatkům oddělení ze svazku obcí (čl. 9). Vládě byla dána pravomoc potvrzovat nebo podle okolností jmenovat představené venkovských a městských obcí. Ti měli povinnost složit přísahu věrnosti a poslušnosti panovníkovi, a že budou své povinnosti svědomitě plnit (čl. 10). Až na výjimky stanovené zákonem bylo obcím povoleno volit si své obecní představené a členy výborů dle volebních řádů (čl. 11). Názvy funkcí obecních představitelů a členů výborů se měly ustanovovat podle zvyklostí té které země (čl. 12). Působnost obcí se měla vztahovat pouze na obecní záležitosti. (13). Jednání obcí měla být neveřejná, s výjimkou slavnostních příležitostí (14). Obce měly být podřízeny okresním úřadům, až na výjimky úřadům krajským nebo přímo místodržitelstvím (15). Měly se vypracovat příslušné obecní řády jak pro obce, tak pro města.

²⁵ URBAN, O. *Česká společnost 1848-1918*. Praha: Svoboda, 1982, s. 101.

²⁶ Srov. výše ustanovení čl. 2 kabinetního listu.

²⁷ URBAN, O. *Česká společnost 1848-1918*. Praha: Svoboda, 1982, s. 101.

V království Lombardsko-Benátském se měl obecní řád zachovat v platnosti, s výjimkou oprav, pokud by bylo jich za potřeby (16).

Jak je z výše z rozboru jednotlivých článků kabinetního listu týkajících se obcí patrné, omezená občanská samospráva měla existovat pouze na úrovni místních obcí s tím, že se bude rozlišovat mezi obcemi venkovskými a městskými a také přihlížet ke specifickému postavení bývalých královských měst.

Obecní zastupitelstva dle výše uvedených ustanovení zásadně podléhala schválení vlády, která si navíc vyhrazovala právo podle okolností jmenovat buďto celou městskou radu nebo určité městské úředníky. Rovněž zvolení radní byli pokládáni za státní úředníky a vázáni příslušnou přísahou panovníkovi.

Obce měly být podřízeny odpovídajícímu okresnímu úřadu a jednání s výjimkou slavnostních příležitostí v radě obce měla být nadále neveřejná. Podle okolností byla v jednotlivých korunních zemích připuštěna možnost, aby ze svazku obce byly vyčleněny bývalé vrchnosti, které pak měly podléhat okresnímu úřadu. Tento požadavek, který se však v praxi neuskutečnil, vycházel vstříc přání aristokracie, jež nechtěla být ve společné obci se svými bývalými poddanými a „úředně“ poslouchat jejich nařízení.²⁸

Na základě kabinetního listu mělo dojít k vypracování příslušných obecních řádů pro volby obecní samosprávy, ve kterých měl být výslovně zajištěn rozhodující vliv při zastupování zájmů velkostatku a podnikatelů. Avšak ještě v průběhu roku 1852 byly zakázány doplňovací volby a v roce 1854 byly další volby až do vydání nového obecního řádu pozastaveny. Není náhodou, že tato zásada nebyla až do konce neoabsolutismu uskutečněna a práce na novém obecním řádu byly až do roku 1860 neustále odkládány.²⁹

Soudci a soudní soustava

Soudnictví měli vykonávat soudci a úředníci, kteří k tomu byli stanoveni podle zákonů ve jménu císaře (17). Soudci a soudní úředníci výkon soudnictví vykonávali nezávisle. V případě jejich služebních osobních vztahů platily pro ně předpisy stanovené pro státní

²⁸ Srov. URBAN, O. *Česká společnost 1848-1918*. Praha: Svoboda, 1982, s. 101.

²⁹ Tamtéž.

úředníky (18). Odděleny od politické správy měly být sborové soudy, soudy druhé a třetí instance. Soudy první instance měly být odděleny od politické správy v království Lombardo-Benátském a tam, kde se to uzná za nevyhnutelné. Jinak se mělo za to, že soudy první instance byly spojeny s politickou okresní správou (19). Ve sporných i mimosporných záležitostech civilních, tak trestních, měly fungovat tři soudní instance (20). V instanci druhé pro věci civilní a trestní se měly zřídit vrchní zemské soudy (23). Třetí instancí měl být „Nejvyšší soud“ (24). V trestních věcech měla být zachována zásada obžalovací, obžalovaný měl právo na ustanovení obhájce (26). Jednání mělo být neveřejné (27). Obžalobu mělo vznášet státní zastupitelství. Působnost státního zastupitelství se vztahovala pouze na trestní proces (28). Porotní soudy měly být zrušeny (29). Formy rozsudků v trestních věcech měly být „vinen“, „nevinen“, „propuštěn z obžaloby“ (30). Řízení u vrchních soudů zemských a u nejvyššího soudu mělo být pouze písemné (31). Rozsáhlejší ustanovení o působnosti soudů měly obsahovat zákony, které měly být k tomu vydány (32).

Soudci a také i soudní úředníci se stali podle kabinetního listu zvláštní kategorií státních úředníků. Soudní organizace byla stanovena následovně: v první instanci bylo soudnictví spojeno s ostatní politickou správou v rámci okresu. Druhou instanci tvořil vrchní zemský soud a třetí instanci nejvyšší soudní dvůr. Obě tyto instance byly od ostatní politické správy odděleny. Vyšetřování a vlastní líčení dle zásad v kabinetním listě mělo být neveřejné. Kabinetní list úplně ruší porotní soudy.

Platnost občanského a trestního zákoníku

Obecný občanský zákoník měl platit pro všechny obyvatele rakouské monarchie i v těch zemích, kde ještě platný do této doby nebyl. Po přiměřených přípravách se zřetelem na zvláštní poměry jednotlivých zemí měl být uveden a platit taktéž v celé říši trestní zákoník (34).

Zakotvení poradních výborů a pomocných orgánů

Měly se vytvořit poradní výbory, které měly stát vedle krajských a zemských úřadů. Poradní výbory se měly skládat ze zástupců dědičné šlechty, z držitelů velkostatku a z průmyslníků. Jejich přesný okruh působnosti měl být vymezen. Podrobnější ustanovení k tomuto měla být vydána zvláštními nařízeními (35).

Čas od času měli být svoláváni k poradám u okresních úřadů představitelé obcí, náležející k okresu a vlastníci „pozemností velkých“, kteří byli vyjmuti ze svazku obce či jejich zplnomocnění zástupci v jejich záležitostech.

Tento ústupek veřejnému mínění, které mělo být respektováno jako poradní orgán, se neuskutečnil a příslušné výbory zůstaly až do konce neoabsolutismu jen na papíře.³⁰

2.3. Předpisy ukončující Bachův absolutismus

Bachovský absolutismus byl ukončen dvěma akty – císařským manifestem a říjnovým diplomem. Oba tyto právní akty byly vyhlášeny ve stejný den roku 1860.

2.3.1. Císařský manifest z 20. října 1860

V císařském manifestu³¹ císař František Josef I. velmi stručně odůvodňuje, proč bylo třeba vládnout absolutisticky. Toto zejména odůvodňuje tím, že mocnářství bylo otráveno silnými „bouřemi“ a bylo zapotřebí upevnit vládní moc.

Dále zde poukazuje na „na obecné dobré“ a bezpečnost většiny obyvatelstva, které samo si toto „přálo“ a nebyla dána možnost volnosti „živlům, jenž teprve nedávno nepřátelsky proti sobě byli bojovali“.

V císařském manifestu císař zdůraznil, že na základě patentu z 5. března 1860 zřídil a svolal rozmnoženou říšskou radu. V tomto kontextu je třeba se zmínit, že říšská rada, která byla přislíbená na základě oktrojované ústavy z roku 1849 a ustavená v roce 1851, byla jedinou institucí udržující kontinuitu ústavy z roku 1849 s pozdějším ústavním vývojem v 60. letech 19. století. Až do roku 1861 fungovala jako poradní orgán panovníka. Patentem z 5. března 1860 byla vedle členů panovnického domu, říšských knížat a církevních hodnostářů, rozšířena o 38 dočasných členů vybíraných z jednotlivých zemských sněmů.

³⁰ URBAN, O. *Česká společnost 1848-1918*. Praha: Svoboda, 1982, s. 102.

³¹ Zákon č. 225/1860 ř. z. Vycházím ze znění textu manifestu uveřejněného v ČERNÝ, J. *Boj za právo*. Část II. Praha 2007, s. 1192 -1193.

V manifestu císař dále prohlásil, že uvážil návrhy, které mu navrhla říšská rada, a na základě toho vyhlásil diplom,³² „jak se mocnářství v příčině práva státního uspořádati, jaká práva a jaké postavení jedno každé království a jedna každá země míti, a jak svazek veškerého mocnářství, ale práva státního znovu zjištěn, upevněn a zastoupen býti má“.

V závěru tohoto manifestu nabádá korunní země a národy „aby dle dospělého poznání svého instituce Mnou dané nebo obnovené s vlasteneckou horlivostí zdárně vzdělávali a utvrzovali“. Toto podmínil svým přáním, že se naděje „blahého již rozkvětu od ochrany a milosti Všemohoucího, v jehož rukou jsou šťastné i nešťastné příhody knížat a národů, a kterýž Mé opravdové a svědomité péči otcovské požehnání svého neodepře“.

2.3.2. Říjnový diplom z 20. října 1860

2.3.2.1. Politická situace před vydáním Říjnového diplomu

Před vydáním Říjnového diplomu se během jednání rozmnožené říšské rady začaly utvářet dvě koncepce reformy stávajícího politického systému a takto se podobně vyhraňovaly dva názorové proudy v samotných vládních kruzích. Tehdejší ministr vnitra Goluchowski dospěl ke stanovisku, které se velmi blížilo k názorům většiny říšské rady. V ministerské konferenci dne 2. října 1860 předložil obsáhlý pamětní spis, který podobně jako majoritní votum rozmnožené říšské rady byl postaven na dvou zásadách. Jednak na zásadě samosprávy v pojetí anglosaského selfgovernmentu a jednak na zásadě novostavovského uspořádání zastupitelského systému.³³

Oproti francouzskému reprezentativnímu zastoupení s rozsáhlými pravomocemi a vlastní suverenitou měli novostavovské zastupitelské orgány vyrůstat v habsburské monarchii důsledně z historické půdy jako spolupůsobilí, tj. nesuverénní instituce. Odlišné názory k tomuto dokumentu zastával správce ministerstva financí Ignaz von Plener.

³² Šlo o Říjnový diplom ze stejného dne roku 1860.

³³ URBAN, O. *Česká společnost 1848-1918*. Praha: Svoboda, 1982, s. 147.

Panovník, který se osobně účastnil jednání ministerské konference, se k věci nevyjádřil. Avšak již na další schůzi ministerské konference dne 16. října osobně předložil řadu hotových dokumentů, o nichž nepřipustil vážnější diskuzi.

Mezi 2. a 16. říjnem se podařilo nejvýmluvnějším konzervativním aristokratům v čele s Szécsnem prosadit reformu, která v celku odpovídala názoru většiny rozmnožené říšské rady. Zdánlivě tak aristokracie politicky triumfovala nad byrokracií.

Dne 20. října 1860 oznamoval císařský manifest slavnostním způsobem vydání zvláštního „Císařského diplomu ze dne 20. října 1860 k uspořádání vnitřních státoprávních poměrů v monarchii“.

2.3.2.2. Obecně k Říjnovému diplomu

Říjnový diplom ukončil Bachův absolutismus. Pád tohoto systému přivodila na konci 50. let skrytá krize státních financí, houževnatá maďarská opozice a zahraničně politické a vojenské neúspěchy. Za této situace uzavřel císař a jeho byrokrati vlastně politický kompromis se špičkami národnostně německé buržoazie s cílem uchovat zejména všechny výhody sjednoceného a centralizovaného státního aparátu.

Odpůrcem této aliance včetně přílišného centralismu nebylo již žádné revoluční hnutí, ale šlechtický konzervatismus a nejsilnější národní hnutí. Počátkem 60. let se opět vyjevila jedna středoevropská zákonitost. V situaci, kdy padá starý režim a společnost se liberalizuje a demokratizuje, vyvstávají s novou intenzitou staré i nové státoprávní problémy, které přehluší i původní záměry reformátorů.³⁴

Panovník se dobrovolně na doporučení říšských radů vzdal absolutní formy vlády, což slavnostně potvrdil v Říjnovém diplomu z roku 1860, avšak jednotlivé národní společnosti a jejich liberální a konzervativní vůdce neuznal za své partnery při přetváření politického systému monarchie.³⁵

³⁴ HLAVÁČKA, M. Habsburská monarchie na cestě od absolutismu ke konstitucionalismu. In: *Kroměřížský sněm 1848 – 1849 a tradice parlamentarismu ve střední Evropě*. Kroměříž 1998, s. 161.

³⁵ Tamtéž.

V Říjnovém diplomu se stanovila zásada buržoazně demokratického parlamentarismu. Jako základní složka parlamentarismu se tak rýsovaly sněmy historických zemí a zvláštní postavení měly mít země uherské koruny, kterým se výslovně obnovovalo předešlé jejich zřízení. Tím se zde naznačovalo dualistické řešení, což bylo zřejmé i z dalšího odstavce, který obsahoval východisko pro uplatňování centralismu pro západní část monarchie.³⁶

Vedle tzv. společné říšské rady, jak měl být nazván nový zákonodárný sbor s působností i pro Uhry, se zde totiž vyskytovala i říšská rada pro neuherské země. Její oprávněnost se odůvodňovala tím, že „od dob dávných“ měly neuherské země společné zákonodárství.³⁷

O starém celku České koruny zde nebyla zmínka, tím méně o českém státě. Říjnový diplom byl přesto v českých zemích radostně vítán jako vítězství federalismu. K působnosti říšské rady prohlašoval Říjnový diplom, že v ní budou projednávány a s jejím spolupůsobením ústavně vyřizovány všechny zákonodárné záležitosti, které se vztahují na práva, povinnosti a zájmy společné všem královstvím a zemím, a tyto záležitosti zde byly vyjmenovány.

Objem těchto záležitostí měl být poměrně malý, a zejména mnohem menší, než tomu bylo v březnové ústavě. Všechny ostatní věci, které nebyly vyjmenovány mezi záležitostmi říšskými, měly být ústavně projednávány za spolupůsobení zemských sněmů, a to v zemích uherské koruny podle jejich dřívějších ústav a v ostatních zemích podle jejich zemských zřízení, která však měla být teprve panovníkem oktrojována. Přípravení návrhů provinciálních statutů neboli zemských zřízení pro západní část monarchie bylo uloženo státnímu ministři.³⁸

Přestože zejména Uhrám činil Říjnový diplom několik významných ústupků, vznikla právě tam největší nespokojenost. Ze strany uherských představitelů byl Říjnový diplom vnímán jako císařský oktroj, který omezoval ústavní uherská práva, např. v oblasti berní.³⁹

³⁶ HLEDÍKOVÁ, Z., JANÁK, J., DOBEŠ, J. *Dějiny správy v českých zemích. Od počátku státu po současnost*. 2. vydání. Praha: NLN, 2007, s. 252.

³⁷ Tamtéž.

³⁸ Tamtéž.

³⁹ K tomu blíže BRANDT, H. H. *Der österreichische Neoabsolutismus: Staatsfinanzen und Politik 1848 – 1860*. Göttingen: Vandenhoeck und Ruprecht, 1978, Band 2, s. 964 an.

Uherským „starokonzervativcům“ v čele se Szécsenem se nepodařilo získat v Uhrách většinu veřejného mínění pro ujednání s vládou. Říjnový diplom byl odmítnut a uherskou politiku neměly určovat osoby, které dosud jednaly ve Vídni, ale liberálové z okruhu Ference Deáka, který bez výhrad stál na půdě starého uherského práva.⁴⁰

Jak bylo výše naznačeno, přestože Říjnový diplom vycházel v mnoha směrech vstřícně k Uhrám, zbavoval uherský sněm některých tradičních pravomocí. Především šlo o právo povolovat daně a vojenské odvody.⁴¹

V západní části monarchie nabývala vrchu německá liberální buržoazie a ohledy vynucené říšskou politikou v Německu donutily dvorské kruhy k obratu kursu a k orientaci na tuto buržoazii, a především na ty její skupiny, které na počátku padesátých let podporovaly velkoněmecký program Rakouska.⁴²

Uskutečnění Říjnového diplomu se tak dostalo do rukou vysokého byrokrata rytíře Antona Schmerlinga, který se stal 13. prosince 1860 státním ministrem. A. Schmerling byl tvůrcem centralistické tzv. únorové ústavy, oktrojované patentem z 26. února 1861. Ústavu tvořil v podstatě jen základní zákon o zastupitelstvu říšském a soubor „zřízení zemských a řádů volení do sněmů“ pro jednotlivé neuherské země. Ústava ve svém úvodu prohlašovala, že je vydána „na provedení“ Říjnového diplomu, její duch však byl centralistický.

Z říjnového diplomu převzala ústava ideu ústředního zastupitelstva říše, ale změnila jeho vnější povahu i jeho ústavní postavení. Vedle společného sněmu monarchie, tzv. širší říšské rady zaváděla ústava i tzv. užší říšskou radu pro západní části monarchie.

Rozsah působnosti širší říšské rady nebyl proti Říjnovému diplomu změněn a patřily sem jmenovitě vojenské, obchodní a komunikační a společné finanční záležitosti. Kompetence užší říšské rady měla být podle Říjnového diplomu odvozena jen ze všeobecné kompetenční plnoprávnosti zemských sněmů a měla být vymezena rovněž taxativně, jak tomu bylo u kompetence širší říšské rady. Avšak podle únorové ústavy tomu bylo naopak a

⁴⁰ URBAN, O. *Česká společnost 1848-1918*. Praha: Svoboda, 1982, s. 149.

⁴¹ Tamtéž.

⁴² HLEDÍKOVÁ, Z., JANÁK, J., DOBEŠ, J. *Dějiny správy v českých zemích. Od počátku státu po současnost*. 2 vydání. Praha: NLN, 2007, s. 252.

taxativním vymezením ze zákonodárné plnoprávnosti užší říšské rady se zde odvozovala příslušnost jednotlivých zemských sněmů. Jinými slovy užší říšské radě připadala působnost ve všem, co nebylo vyhrazeno ani širší říšské radě, ani zemským sněmům. V takto všeobecně vymezené působnosti užší říšské rady pak tkvěly kořeny nespokojenosti českých federalistů s únorovou ústavou.⁴³

Na rozdíl od Říjnového diplomu, který sliboval jen jednotlivá konstituční práva, únorová ústava uvedla vlastní konstitucionalismus. Také postavení říšské rady vůči panovníkovi se změnilo. Říšská rada se stala skutečně voleným, reprezentativním orgánem a ústava výslovně stanovila, že k říšským zákonům se vyžaduje souhlas obou jejích sněmoven (panské a poslanecké) a císařská sankce. Říšská rada tak dostala v legislativě usnášecí, rozhodující hlas, zatímco Říjnový diplom vyžadoval její svolení jen při zvyšování a zavádění daní a při některých finančních aktech.⁴⁴

2.3.2.3. K vlastnímu Říjnovému diplomu

Tento nepřilíš rozsáhlý, ale neobyčejně závažný dokument zejména potvrzoval existující právní stav, což se projevilo v tom, že nijak neodvolával cokoli ze starších i novějších ustanovení. To lze pokládat za jakýsi záměr, ze kterého jasně pramenila snaha „rozmnožovat“ v zásadě nedotknutelný politický systém dynastické moci o případné nové instituce.⁴⁵

Rozmnožení se mělo dít za bezpodmínečného respektování mocenského postavení habsburské monarchie na základě právních zřízení, *„ježto stejnou měrou se srovnávají s vědomím práva historického, s rozličností našich království a zemí a s tím, čeho vyhledává jejich pevný, nedílný a nerozlučný svazek“*.

S přihlédnutím k těmto principům pak proklamoval tento základní zákon státu, že právo vydávat, měnit nebo rušit zákony bude nadále vykonáváno jen za součinnosti se zákonně shromážděnými zemskými sněmy, případně říšskou radou, která bude obesílána v počtu zatím blíže neurčeném zástupci zemských sněmů.

⁴³ HLEDÍKOVÁ, Z., JANÁK, J., DOBEŠ, J. *Dějiny správy v českých zemích. Od počátku státu po současnost*. 2. vydání. Praha: NLN, 2007, s. 254-255.

⁴⁴ Tamtéž, s. 254.

⁴⁵ URBAN, O. *Česká společnost 1848-1918*. Praha: Svoboda, 1982, s. 148.

Předměty zákonodárství, které byly společné všem královstvím a zemím, jmenovitě záležitosti peněžnictví a obchodu, dopravy a komunikace a vojenské povinnosti, měly být vyřizovány za součinnosti s říšskou radou. V součinnosti s říšskou radou měl být projednáván nadále státní rozpočet. Zavádění nových daní a dávek mělo být prováděno se souhlasem říšské rady ve smyslu zákona ze 17. července 1860⁴⁶.

Všechny ostatní předměty zákonodárství měly být vyřizovány zákonně předepsaným způsobem zemskými sněmy, a to v zemích uherské koruny ve smyslu dřívější ústavy a v ostatních zemích v souladu s odpovídajícími zemskými zřízeními. Jelikož dlouhou dobu byly mnohé předměty zákonodárství, které nepatřily do kompetence říšské rady, uskutečňovány v neuherských zemích jednotně, na základě Říjnového diplomu si panovník vyhradil právo svolávat říšské rady těchto zemí ke zvláštním zasedáním a připouštěl možnost svolání takového shromáždění také tehdy, bude-li si to přát zastupitelstvo, některé z neuherských zemí.⁴⁷

2.3.2.4. Rozbor vlastního textu Říjnového diplomu⁴⁸

Záhlaví Říjnového textu tvoří věta, která dává výslovně na vědomí, kdo a co tímto předpisem dává na vědomí. Císař František Josef I. se zde tituluje jako z Boží milosti císař rakouský, král uherský a český etc.

Hned začátku tohoto předpisu zdůrazňuje s odkazem na své předky, že hleděli k tomu, aby byla zřízena jistá forma dědičné posloupnosti. Následně zde hovoří, že od císaře Karla IV., kterým byl dne 19. dubna r. 1713 „s konečnou platností a nezměnitelně ustanoven jest řád posloupnosti zákonem státním, základním a domovním posávade platným, kterýž pod jménem pragmatické sankce znám jest a od řádných stavů Našich rozličných království a zemí přijat byl“.

Pragmatickou sankci zde vyzdvihuje jako právní základ a dále poukazuje na nedílnost a nerozlučitelnost svých rozličných částí, s právy a svobodami jmenovaných království a zemí

⁴⁶ Zákon č. 226/1860 ř. z.

⁴⁷ URBAN, O. *Česká společnost 1848-1918*. Praha: Svoboda, 1982, s. 148.

⁴⁸ Vycházím ze znění textu uveřejněného v ČERNÝ, J. *Boj za právo*. Část II. Praha 2007, s. 1195 -1196.

„v srovnalost uvedené, založeno jsou odolalo mocnářství Rakouské, smlouvami státními a mezinárodními od té doby rozšířené a utužené, vítězně všelikým nebezpečstvím a útokům, které na ně doráženy, jsou v tom podporovány a hájeny věrností, oddaností a udatností svých národů“.

V dalším odstavci se ustanovuje do role vladaře, jehož povinností je hájit postavení a bezpečnost rakouské monarchie. Postavení a bezpečnost rozvíjí v tom, že toto mohou „úplně poskytnouti jen takové instituce a taková právní, ježto stejnou měrou se srovnávají s vědomím práva historického, s rozličností Našich království a zemí“ na základě jejich pevného, nedílného a nerozlučného svazku.

Říjnový diplom v další své části potvrzuje jak práva, tak povinnosti. Stanovuje zde rovnost všech před zákonem, svobodu náboženství, způsobilost všech ke všem úřadům bez ohledu na to zda „onoho stavu a rodu, jsou“. Je zde zařazena povinnost konat vojenskou službu a platit daně. V této části je také potvrzeno zrušení roboty a odstranění celní linie mezi zeměmi.

Po těchto ustanoveních proklamuje Říjnový diplom pod římskými číslicemi I-IV následující:

I.) že právo vydávat, měnit nebo rušit zákony bude nadále vykonáváno panovníkem a jeho nástupci pouze za součinnosti se zákonně shromážděnými zemskými sněmy, případně říšskou radou, která bude obesílána v počtu, který stanoví panovník.

Panovník se zde ustanovil opět do čela zákonodárné moci, i když již připouští součinnost zemských sněmů a říšské rady v legislativním procesu. V případě říšské rady, zejména zatím blíže neurčený počet ze zástupců zemských sněmů ponechává otevřený a na jeho vůli.

II.) že předměty zákonodárství, vztahujícím se k právům a povinnostem, a které jsou společné všem královstvím a zemím, jmenovitě záležitosti týkající se peněžnictví, cla a obchodu, cedulního bankovníctví, dopravy a komunikace (poštovníctví, telegrafů) a rovněž vojenských povinností budou vyřizovány za součinnosti s říšskou radou. Dále je zde stanoveno, že stejně tak v součinnosti s říšskou radou bude projednáván nadále státní

rozpočet. Pouze zavádění nových daní a dávek, daní a poplatků již zavedených a zvyšování ceny soli mělo být ve smyslu zákona ze 17. července 1860 i dále prováděno se souhlasem říšské rady.

III.) že všechny ostatní předměty zákonodárství mají být vyřizovány zákonně předepsaným způsobem zemskými sněmy, a to v zemích uherské koruny ve smyslu dřívější ústavy a v ostatních zemích v souladu s odpovídajícími zemskými zřízeními. Protože „po dlouhou řadu let“ byly mnohé předměty zákonodárství, které nepatří do kompetence říšské rady, uskutečňovány v neuherských zemích jednotně, je zde vyhrazeno právo panovníka svolávat říšské rady těchto zemí ke zvláštním zasedáním a připouštěl možnost svolání takového shromáždění také tehdy, bude-li si to přát zastupitelstvo některé z neuherských zemí.

IV.) zde je stanoveno, že tento císařský diplom má být neprodleně uložen v archivech zemských království a „zemí Našich“, a postupem doby vložen do zemských zákonů v textu autentickém a v zemských jazycích. Dále je zde stanovena povinnost, aby další nástupce po nastoupení na trůn tento diplom opatřil svým podpisem a vydal ho jednomu každému království a zemi, který by se pak vložil do zemských zákonů.

Závěrečná část textu předkládá, že se císař podepsal v tomto diplomu a nechal diplom opatřit císařskou pečetí a poručil, aby byl tento předpis uložen v „Našem archivu domovním, dvorském a státním“. Pak následuje datace s místem vydání.

2.3.2.5. Nedílné součásti Říjnového diplomu

Jako nedílnou součást Říjnového diplomu lze považovat celou řadu vlastnoručních listů, které císař František Josef I. adresoval státním činitelům. V těchto jeho vlastnoručních listech se částečně uskutečňovala některá opatření, která vyplývají z hlavního dokumentu.⁴⁹

Ministerskému předsedovi Rechbergovi se oznamovalo, že počet členů říšské rady má být rozšířen na sto, zároveň mu bylo uloženo, aby vypracoval statut říšské rady přihlížející ke změně podmínek. V dalším listě mu bylo oznámeno, že se s okamžitou platností ruší

⁴⁹ Viz. ČERNÝ, J. *Boj za právo*. Část II. Praha 2007, s. 1194.

ministerstvo vnitra, justice, kultu a vyučování jako centrální orgány a obnovuje se funkce uherského dvorského kancléře, který se měl stát členem ministerské rady.

Kompetence ministerstev vnitra, justice, kultu a vyučování v neuherských zemích mělo převzít nově vytvořené „státní ministerstvo“, do jehož čela byl jmenován bývalý ministr vnitra Goluchowski. Ten byl též jako státní ministr ve zvláštním psaní pověřen urychleným vypracováním jednotlivých zemských zřízení a volebních řádů v neuherské části monarchie.⁵⁰

Polovina císařských vlastnoručních listin byla adresována nově jmenovanému dvorskému kancléři Mikuláši von Vayovi. Tyto listiny se týkaly problematiky vnitřního uspořádání Uher. V podstatě se zde znovu zřizovaly ústavní instituce uherského království včetně komitátní správy a obnovovala se stará ústava s výjimkou těch bodů, o nichž rozhodl jinak Říjnový diplom. Z dalších opatření, patřila k nejdůležitějším rozhodnutím obnova platnosti maďarského jazyka jako ústředního jazyka královských úřadů. V komitátech a obcích zaručoval panovník svobodné a nerušené užívání „v kraji obvyklého jazyka“, tj. vycházel vstříc maďarským národům. Ve stejném smyslu, tj. odstranění němčiny jako povinného jazyka, měly být řešeny také otázky středního a vysokého školství.⁵¹

⁵⁰ URBAN, *Česká společnost 1848-1918*. Praha: Svoboda, 1982, s. 148.

⁵¹ Tamtéž.

3. Správní a soudní organizace za Bachova absolutismu

3.1. Správní organizace

Ještě, než přejdeme ke správní organizaci za Bachova absolutismu, alespoň v krátkosti, je třeba si připomenout předcházející organizaci správy. Zrušením poddanství v roce 1848 ztratil své opodstatnění starý správní systém, kdy veřejnou správu vykonávaly patrimoniální úřady v první instanci nebo magistráty. Sto let poté, co tereziánskými správními reformami byla postátněna druhá instance veřejné správy, tj. krajské úřady, se proto překročilo i k postátnění první instance. Avšak ještě předtím byly prozatímním obecním zřízením z března 1849 organizovány obce jako orgány územní samosprávy a jejich voleným sborům byla přikázána kromě vlastní, přirozené působnosti i působnost přenesená, která spočívala ve výkonu některých aktů státní správy.⁵²

Do veřejné správy tím byla zavedena dvojkolejnost, když na jedné straně ji vykonávaly státní úřady a na straně druhé byly některé úkoly přenechány orgánům územní samosprávy. Rozhodující byla ovšem působnost státních orgánů. Tato dvojkolejnost u nás byla definitivně odstraněna teprve zákonem o organizaci politické správy z roku 1927.⁵³

I když nová organizace postátněné veřejné správy vstoupila v platnost 1. ledna 1850, její základy byly již schváleny císařským nařízením z 26. června 1849. Základní územní jednotnou se staly tzv. politické okresy. Vyššími jednotkami se staly kraje a země. Jako nejvyšší orgán politické správy představovalo ministerstvo vnitra. V případě Čech došlo k rozdělení na 7 krajů a 79 politických okresů. V každém okrese bylo vytvořeno okresní hejtmanství. Území Moravy bylo rozděleno na 2 kraje a 25 okresů a území Slezska na 1 kraj a 7 okresů. Opět v každém okrese bylo vytvořeno okresní hejtmanství.

Okresní hejtmanství, které bylo vytvořeno v každém okrese, se stalo úřadem první instance politické správy, se všeobecnou působností. V letech 1850-1855 se pro okresní hejtmanství užívalo také označení podkrajský úřad.⁵⁴ Pokud byl některý okres rozsáhlejší, došlo zde k vytvoření expozitury okresního hejtmanství. Všele okresního hejtmanství stál

⁵² HLEDÍKOVÁ, Z., JANÁK, J., DOBEŠ, J. *Dějiny správy v českých zemích. Od počátku státu po současnost*. 2. vydání. Praha: NLN, 2007, s. 273.

⁵³ Tamtéž.

⁵⁴ Tamtéž.

okresní hejtman s právnickým vzděláním. Tento úřad tvořil další personál, jako byl okresní komisař, sekretář, kancelářský personál a sluhové.

V každém kraji jako druhá instance politické správy byla zřízena krajská vláda v čele s krajským prezidentem. Krajské vlády byly instančně podřízeny přímo ministerstvu vnitra, přestože formálně bylo mezi krajskou vládou a ministerstvem vnitra vloženo v instančním pořadí ještě místodržitelství. Na krajské vlády byly přeneseny všechny funkce zrušených gubernií a v krajských správách mělo spočívat těžiště politické správy v zemích.

V jednotlivých zemích byla vytvořena místodržitelství, kde včele tohoto orgánu stál místodržitel. Ve Slezsku byl současně místodržitelem krajský prezident v Opavě. Místodržitelstvím byly ponechány pouze některé taxativně vymezené záležitosti, jako bylo např. zastoupení vlády na zemském sněmu, státní policie, dozor nad krajskými vládami, předkládání rekursů na ministerstvo a rozhodování v celozemských záležitostech, pokud k tomu bylo místodržitelství delegováno ze strany ministerstva.

Tato soustava státní správy však velmi záhy přestala vyhovovat záměrům vlády usilující o obnovení absolutismu. Dochází k opuštění myšlenky vytváření samosprávných okresních obcí a politické okresy se svým značným teritoriálním rozsahem se pro absolutistický režim staly přítěží. Již v kabinetním listu⁵⁵ bylo stanoveno, že v každé zemi je třeba v přiměřených obvodech zřídit okresní úřady a v nich se mají, pokud možno spojit rozličná správní odvětví.⁵⁶ Odloučení justice od správy mělo nadále zůstat jen u sborových soudů a vůbec u soudů druhé a třetí instance,⁵⁷ zatímco samosoudy, tj. okresní soudy, měly být spojeny s politickými úřady.

Na základě těchto zásad stanovených v kabinetním listu č. 97/1851 ř. z. bylo vydáno nejvyšší ustanovení o zřízení a úřední působnosti okresních úřadů, krajských úřadů, místodržitelství a soudních úřadů z počátku roku 1853, č. 10 ř. z. K jeho provedení byly v jednotlivých zemích ustaveny komise, které se skládaly ze zástupců politických, soudních a finančních úřadů. Těmto komisím předsedal zemský šéf nebo jeho zástupce.⁵⁸

⁵⁵ Kabinetní list č. 97/1851 ř. z.

⁵⁶ Srov § 4 Kabinetního listu č. 97/1851 ř. z.

⁵⁷ Srov § 19 Kabinetního listu č. 97/1851 ř. z.

⁵⁸ HLEDÍKOVÁ, Z., JANÁK, J., DOBEŠ, J. *Dějiny správy v českých zemích. Od počátku státu po současnost*. 2 vydání. Praha: NLN, 2007, s. 275.

Činnost komise

Komise pro Čechy, do které byli na základě rozhodnutí Alexandra Bacha z ledna 1853 jmenováni za politickou správu krajský prezident F. Smücker, místodržitelství rada Halhuber, okresní hejtman hr. Clam-Martinič a náhradníci okresní hejtman W. Rieger a W. Bach, za soudní správu prezident zemského soudu dr. Wenisch, radové zemského soudu Hlawaczek a Patera, a jako náhradníci radové zemského soudu Boresch a Aull, obdržela ihned instrukci, která stanovovala její úkol, rozsah její kompetence a rámcový program jejího postupu.⁵⁹

Okresy

Úkolem komise bylo navržení rozdělení okresů, krajů a soudů, určit sídla příslušných úřadů, navrhnout pro ně personál a zabezpečit úřední místnosti. V případě vlastního správního rozdělení země, měla komise použít zkušeností, získaných s dosavadním zřízením, přičemž měla mít ohled na kompetenci příštích úřadů. Podle potřeb nových úřadů se měla komise snažit o snížení počtu správních obvodů, přičemž dosavadní katastrální obce neměly být zásadně rozdělovány do různých okresů.⁶⁰

I když komise měly při svých návrzích podle možností respektovat přání obyvatelstva, jejím vodítkem měl být zejména zájem státní správy. Komise se měla také snažit o ponechání sídel nových úřadů jako dosud. Všechny žádosti obcí s jejich změnami jejich přidělení ke správním obvodům apod. měly být odevzdány komisi k posouzení a vyřízení v rámci jejího konečného návrhu.⁶¹

Aby se komise vyhnula velkému množství žádostí ze strany obcí a měst v zemi za získání sídla zeměpanských úřadů či za přeřazení z jednoho okresu do druhého volila cestu přímého důvěrného jednání s okresními hejtmanstvími s vyloučením širší veřejnosti. Na základě oběžníku z 9. února 1853 vyzvala všechny okresní hejtmany v zemi, aby co nejdříve podali důvěrná zdání o tom, zda by bylo, ovšem jen z důležitých důvodů a s ohledem na praktickou služební potřebu vhodné podle dosavadních zkušeností přeřadit některé obce

⁵⁹ ROUBÍK, F. *Vývoj správního rozdělení Čech v letech 1850-1868*. Praha 1939, s. 9.

⁶⁰ Tamtéž.

⁶¹ Tamtéž.

z jednoho okresu do druhého, přičemž se mělo vycházet z principu, že dosavadní soudní a berní okresy mají být ponechány bez větších změn. Zároveň komise vyzvala prezidenty všech zemských soudů v Čechách k podání zprávy, zda a jaké důvody hovoří pro zanechání dosavadních sídel zemských soudů.⁶²

Návrhy okresních hejtmanství byly připravovány velmi důvěrně a celá revizní akce v podstatě zůstala utajena před širší veřejností. Na základě toho nedošlo k záplavě žádostí za změny ve správním přidělení. Některé návrhy okresních hejtmanství obsahovaly i vojenské důvody, jako byla potřeba příprěží a ubytování vojska v blízkosti vojenských pevností. Jinak v podstatě návrhy okresních hejtmanství adresované komisi se omezily z největší části jen na menší změny v přidělení obci ke správním okresům. Vytvoření nových správních okresů bylo doporučeno zcela výjimečně.⁶³

Kraje

Co se týče odezvy prezidentů zemských soudů, kteří měli podat komisi dobrá zdání o tom, zda a proč by bylo zapotřebí ponechat dosavadní úřední sídla, která se měla stát také sídly nových krajských úřadů. Až na dva se všichni prezidenti vyslovili i přes nedostatečnost úředních místností a věznic pro ponechání dosavadních úředních sídel v Kutné Hoře, Jičíně, České Lípě, Liberci, Mostě, Chebu, Plzni, Písku, Českých Budějovicích, Táboře a v Praze. Prezident zemského soudu v Hradci Králové navrhoval pro nedostatek místností ve městě zrušení dosavadního soudu a prezident zemského soudu ve Vysokém Mýtě navrhl místo Vysokého Mýta město Chrudim.⁶⁴

Při úvaze komise o stanovení sídel budoucích krajských úřadů nerozhodovala jen výše naznačená dobrá zdání prezidentů zemských soudů ale též i jiné důvody (např. komunikační) a z části i žádosti a argumenty příslušných měst, která se domáhala získat tyto krajská sídla. Až na výjimky⁶⁵ ve většině případů došlo k boji sousedních významných měst, která se snažila získat sídlo krajského úřadu, které slibovalo, jak politické, tak hospodářské výhody.⁶⁶

⁶² Tamtéž, s. 9-10.

⁶³ Tamtéž, s. 11.

⁶⁴ Tamtéž, s. 11-12.

⁶⁵ Jednalo se o město Praha, Plzeň, Jičín, Hradec Králové a České Budějovice.

⁶⁶ K zápasu mezi jednotlivými konkrétními městy usilujícími o získání sídla krajského úřadu velmi podrobně ROUBÍK, F. *Vývoj správního rozdělení Čech v letech 1850-1868*. Praha 1939, s. 14-21.

Na své schůzi dne 14. března 1853 se komise rozhodla pro vytvoření 13 krajů. Územně měly být nové kraje rozloženy tak, aby 12 krajů se dotýkalo zemských hranic, zatímco uprostřed měl být kolem hlavního města Prahy vytvořen jeden kraj, aby tak byl odstraněn zásadní nedostatek původního krajského rozdělení před rokem 1849, kdy nastala situace, že v bezprostřední blízkosti Prahy se stýkaly hranice tří krajů.⁶⁷

Při ustavení krajů byl brán mimo jiné i zřetel k vojenskému rozdělení země na obvodní obvody tak, aby pražský kraj a vždy dva kraje tvořily dohromady jeden obvodní okres nebo alespoň jeho hlavní část; celkem bylo tehdy v Čechách 7 obvodních okresů.

Mezi další úkoly organizační komise patřilo nejen navrhnout sídla krajských úřadů, ale také opatření a zabezpečení i úředních místností a bytů pro úřednictvo a příprava návrhů personálního statutu pro krajské úřady. V srpnu 1853 byl ministrovi vnitra Alexandru Bachovi předložen konečný návrh komise, který byl vypracovaný za součinnosti politických, soudních, finančních a vojenských úřadů.⁶⁸

Tento návrh obsahoval čtyři operáty. 1. Operát o rozdělení Čech na 13 krajů, 2. Operát o personálním stavu krajských úřadů, 3. Operát o organizaci soudních úřadů a 4. Operát o umístění krajských úřadů a naturálních bytech úřednictva.⁶⁹

Návrh zemské organizační komise o krajském rozdělení byl schválen na základě nejvyššího rozhodnutí z 14. září 1853 tak, že sídly nových krajských úřadů se stala následující města: Praha, Plzeň, Písek, České Budějovice, Tábor, Čáslav, Chrudim, Hradec Králové, Jičín, Mladá Boleslav, Litoměřice, Žatec a Cheb.⁷⁰

Obce a velkostatky

Již na počátku svého působení narazila organizační komise na problém, který se týkal působnosti a postavení velkostatku a budoucí kompetence obcí. Ustanovení čl. 9 Kabinetního listu stanovilo, že při rozdělení země má být velkostatek za určitých podmínek vyřazen ze

⁶⁷ Jednalo se o kraj berounský, rakovnický a kouřimský.

⁶⁸ ROUBÍK, F. *Vývoj správního rozdělení Čech v letech 1850-1868*. Praha 1939, s. 22.

⁶⁹ Tamtéž, s. 23.

⁷⁰ Tamtéž.

svazku místních obcí a podřízen přímo státním úřadům a zároveň že sousedící velkostatky se mohou spojovat.⁷¹ Avšak v nejvyšším rozhodnutí ze 14. září 1852 nebylo o tomto ustanovení zmínky a nebyly také stanoveny podmínky, které by stanovily postavení velkostatku.

Na zasedání komise dne 14. února 1853 vyslovil její předsedící hrabě Jindřich Clam-Martinic názor, že se zásadně musí vyřešit budoucí postavení velkostatku, neboť má rozhodující vliv na organizaci úřadů v teritoriálním i věcném ohledu a zároveň vypočítával z jakých důvodů je to nutné. Vzápětí na to vypracoval Martinic návrh, který byl založený na principu co nejširšího respektování hranic bývalých panství v rámci nového správního rozdělení země. Tento jeho návrh předložila komise v dubnu 1853 ministerstvu vnitra.⁷²

Pokud šlo o budoucí postavení velkostatku v novém správním rozdělení země, přesto začala komise i po předložení Martinicova návrhu ministerstvu vnitra upozorňovat, že ustanovení čl. 9 Kabinetního listu mluví o velkostatku jen tolik, že „bývalé patrimoniální celky mohou být za určitých podmínek podle poměrů jednotlivých zemí vyňaty ze svazku místních obcí a podřízeny bezprostředně okresním úřadům“ – to se však mohlo podle názoru většiny komise stát – i se slučováním sousedících panství – „také za tohoto správního rozdělení tak, že by byly tyto celky podřízeny eventuálně více okresním úřadům“. „Bylo to sice nepohodlné“ – připouštěla komise, - „ale speciálním zájem velkostatku musí tu ustoupiti správním zájmům zaokrouhlení okresů a zájmům většiny obyvatelstva“.⁷³

Nakonec se organizační komise postavila proti Martinicově návrhu na základě řady důvodů. Mezi tyto důvody zejména patřilo následující: obnova hranic bývalých panství by si vyžádala velké práce a v podstatě by zdržela vypracování návrhu komise, registratury zeměpanských úřadů, sotva uvedených do pořádku, by musely být znovu roztrhány a rozděleny novým úřadům, což by vedlo ke zmatkům, obsáhlé nově zhotovené berní operáty by přišly zcela nazmar podobně jako vyvazovací katastr, pořízený podle nynějšího berního rozdělení, což by ohrozilo bezpečnost celého berního systému a vyvazovací akce. Radikální změnou správního rozdělení by bylo taktéž poškozeno mnoho obcí, které poskytly zeměpanským úřadům místnosti „značným nákladem adaptované, jen v důvěře ve slib vlády“, že zůstanou sídly zeměpanských úřadů. Odnětím těchto úřadů by mezi nimi vznikla

⁷¹ K zásadě stanovené v ustanovení § 9 blíže viz výše juristický rozbor Kabinetního listu č. 97/1851 ř. z.

⁷² ROUBÍK, F. *Vývoj správního rozdělení Čech v letech 1850-1868*. Praha 1939, s. 27.

⁷³ Tamtéž, s. 30.

nespokojenost a nedůvěra ve sliby vlády a došlo by k nebezpečí nutnost náhrady utrpěných škod. Zmenšení počtu okresů na základě Martinicova návrhu, by se mohlo dosáhnout ještě účelněji, mělo by však „jistě škodlivé následky, protože již nyní je v zemi spíše málo než mnoho správních okresů, z nichž některé jsou příliš veliké a těžko spravovatelné“. Méně okresů by podle komise vyžadovalo více úředníků, takže by se tím neušetřilo a trpěla by tím správa.

Ze strany komise bylo upozorněno také na to, že obnova bývalých panství by vzbudila mezi obyvatelstvem novou nedůvěru, „jíž by pravděpodobně využili tajní štváči k roztrušování obav, že je to počátek obnovy patrimoniální jurisdikce, ba dokonce někdejšího poddanství“.

K výše naznačeným názorům a důvodům komise se připojil i samotný místodržitel Meséry. Avšak přesto požadoval po ministerstvu, aby o věci jasně rozhodlo, neboť podle něho šlo o zásadní otázku v tom, má-li být příští správa až do nejvyššího správního celku výlučně v rukou orgánů, závislých absolutně na vládě, či bude dosud jen negativně vyznačené postavení bývalého velkostatku.

Rozhodnutí ministerstva vnitra vyznělo ve prospěch názoru většiny komise.

Totéž podobně platilo v případě obcí. Organizační komise neměla představu o budoucí působnosti obcí. Podle ustanovení čl. 13 Kabinetního listu bylo stanoveno, že působnost obcí je omezena na záležitosti obecní, avšak obce jsou povinny pomáhat také zeměpanským úřadům. Přitom však i některá obecní ustanovení ve vlastních obecních záležitostech potřebovala schválení zeměpanských úřadů. Jelikož nebyl také až dotud vydán obecní řád, který ohlašoval čl. 16 Kabinetního listu, tápala komise v nejistotě i pokud šlo o otázku zřízení magistrátů a z tohoto důvodu se obrátila na ministerstvo vnitra se žádostí o bližší dispozice.⁷⁴

V přípisu z počátku května 1853 odpověděl Bach, že vláda ještě o postavení obcí nerozhodla a že se zemská organizační komise má odkazovat na všeobecné zásady, „na příslušné paragrafy organizačních zásad z 31. prosince 1851“ – tedy na Kabinetní list – a na nejvyšší rozhodnutí ze 14. září 1852. Dále Bach v přípisu uvedl, že „jde hlavně o státní dozor

⁷⁴ ROUBÍK, F. *Vývoj správního rozdělení Čech v letech 1850-1868*. Praha 1939, s. 26.

na obce, jejichž teritoriální rozsah kompetence má právě zemská organizační komise navrhnouti“. Podle toho takto i komise poté podle zásad, vyložených v Bachově přípisu pracovala.

Závěrečná fáze činnosti komise

Koncem října 1853 komise informovala zemské finanční ředitelství, že v Čechách bude v rámci 13 krajů a hlavního města Prahy ponecháno kromě Prahy 207 okresů, jejichž sídla zůstanou rovněž beze změny. Pouze okresní úřady v Oseku a Tanvaldu měly být ponechány provizorně, než byly přeneseny do Duchcova a Smržovky po postavení úředních budov. Beze změny měly taktéž zůstat obvody soudních a berních úřadů, které by byly umístěny v týchž sídlech, jako smíšené okresní úřady.

Avšak až 5. března 1854 došlo k definitivnímu rozhodnutí o správním (a i soudním) rozdělení Čech, které pak bylo intimováno ministerstvem vnitra pražskému místodržiteli dne 9. března 1854 a publikováno příslušným úřadům tištěnou vyhláškou organizační komise ze dne 29. března 1854.⁷⁵ Podle prováděcích předpisů ze dne 21. dubna 1854 byly vytvořeny nové úřady na Moravě a ve Slezsku, pro Čechy bylo vydáno odpovídající nařízení 9. října 1854.⁷⁶

Nové správní rozdělení Čech, schválené nejvyššími rozhodnutími ze dne 14. září a 26. listopadu 1853 a 5. března 1854 a publikované nařízením ministerstva vnitra ze dne 9. října 1854 v částce CX. čís. 274 říšského zákoníku a v částce LXVII. č. 277, str. 655 zemského věstníku vládního, bylo uvedeno ve známost veřejnosti v zemi nařízením zemské organizační komise pro Čechy ze dne 9. prosince 1854⁷⁷ v zemském věstníku vládním pro Čechy v oddílu II., částce XVI., čís. 60, str. 89, a vydáno i v podrobném knižním soupisu.

První část soupisu obsahovala celkové přehledy politického a soudního rozdělení země. Druhá část zevrubný popis všech okresů podle krajů se jmény katastrálních obcí a přidělených míst (osad) s udáním plošné rozlohy, počtu obyvatelstva podle sčítání z roku 1850 a farní příslušnosti. Třetí část obsahovala dva abecední rejstříky. První rejstřík

⁷⁵ Tamtéž, s. 42.

⁷⁶ URBAN, *Česká společnost 1848-1918*. Praha: Svoboda, 1982, s. 104. V případě Čech Urban uvádí dataci 9. říjen 1854 (na s. 104), Roubík uvádí dataci 9. prosinec 1854 (na s. 51).

⁷⁷ Jak bylo uvedeno v poznámce výše, je jiná datace, než uvádí Urban.

představoval seznam všech okresů v Čechách s udáním příslušnosti ke kraji, soudu první instance a soudu vyšetřovacímu. Druhý rejstřík obsahoval český i německý abecední seznam všech míst v zemi s označením příslušného okresu.⁷⁸

Na Moravě vzniklo šest krajů, které byly dále rozděleny na 76 okresů, a dvě samostatná města. Slezsko, které bylo pokládáno za jeden kraj, mělo 22 okresy a jedno samostatné měst. Okresní a krajské úřady na Moravě a ve Slezsku zahájily oficiálně svou činnost v dubnu 1855. O měsíc později začalo fungovat v Čechách 13 krajských, 207⁷⁹ okresních a dva městské úřady.⁸⁰

Tak byl splněn úkol organizační komise v případě zavedení nového správního zřízení. Ministerským výnosem ze dne 21. dubna 1855 bylo proto rozhodnuto, že se s aktivováním nových okresních a krajských úřadů ruší zemská organizační komise.

Na její místo nastoupila komise pro personální záležitosti ve smyslu 14. článku nejvyššího rozhodnutí o zřízení okresních úřadů. Do nové personální komise byli jmenováni, jako členové, za politickou správu dvorní rada Petr Živna a místopředsedové Prokop sv. p. Helversen a Václav Rieger z Riegershofen a jako náhradník místopředsedový rada Václav ryt. Bohusch. Za soudní správu pak jako členové radové vrchního zemského soudu Antonín Stransky, Otto Schubert a Dr. Theobald Harzer a jako náhradník rada vrchního zemského soudu Josef Hochberger.⁸¹

Zemská komise měla předložit ministerstvu vnitra závěrečnou zprávu o své činnosti i s doklady a přehledy – tak učinila dne 26. května 1855. Registraturu zemské organizační komise, jejíž činnost skončila 26. května 1855, mělo převzít ředitelství pomocných úřadů českého místopředsedství. Z konečného vyúčtování zemské organizační komise je zřejmé, že její věcná režie⁸² činila za jejího fungování od 19. března 1853 do 25. května 1855 celkem 13.813 zl. 10 kr. k. m.⁸³

⁷⁸ ROUBÍK, F. *Vývoj správního rozdělení Čech v letech 1850-1868*. Praha 1939, s. 51.

⁷⁹ Hledíková uvádí 208 okresních úřadů. Jinak v ostatních případech s Urbanem předkládají stejná čísla. Roubík s Urbanem v případě počtu okresních úřadů uvádějí číslo 207.

⁸⁰ URBAN, O. *Česká společnost 1848-1918*. Praha: Svoboda, 1982, s. 104.

⁸¹ ROUBÍK, F. *Vývoj správního rozdělení Čech v letech 1850-1868*. Praha 1939, s. 50.

⁸² Papír, diurnum, svíčky, dříví, uhlí, štípání dříví, remunerace, knihařské práce, tiskařské práce a kancelářské potřeby.

⁸³ ROUBÍK, F. *Vývoj správního rozdělení Čech v letech 1850-1868*. Praha 1939, s. 50.

3.1.1. Okresní úřady

Již ze dne 19. července 1854 vydala komise obširnou instrukci pro odevzdání agendy dosavadních okresních hejtmanství v Čechách novým okresním úřadům. V padesáti člancích zde byly podrobně uvedeny předpisy pro provedení přechodu ze starého do nového správního zřízení.⁸⁴

Okresní hejtmanství, jejichž činnost měla současně přestat s aktivací nových úřadů, měla den před počátkem nového zřízení uzavřít své podací protokoly a odevzdat novým okresním úřadům s agendou i všechny spisy, deposita, úřední knihy, efekty apod.

Dále k odevzdání měly být připraveny politické spisy, osoby určené k dopravě postrkem a političtí vězňové, účty, veřejné fondy a pokladny. Politické spisy o úředních jednáních, která byla již ukončena, měly být odevzdány se všemi knihami a pomůckami okresnímu úřadu v sídle okresního hejtmanství bez ohledu na to, kterého okresu se týkají. Dosud nevyřízené spisy měly být odevzdány s příslušným seznamem těm okresním úřadům, jejichž obvodu se týkaly. Pokud se týkaly více okresních úřadů, pak měly být odevzdány tomu z nich, který měl na nich největší zájem, zatímco ostatním okresním úřadům mělo o tom být pouze stručně oznámeno.

Toto platilo i o spisech, které se týkaly veřejných fondů a ústavů a režie ubytování četnictva, a podle stejných zásad měly být odevzdány i konskripční sumáře resp. výtahy z nich, odvodní spisy, soupisy vojenských dovolenců, záložníků a invalidů, soupisy pochodových a přípřežních komisariátů, soupisy o vystavených pasech a povoleních k pobytu, trestní protokoly resp. výtahy z nich, evidenční výkazy o propuštěných trestancích a pod policejním dozorem stojících i jinak podezřelých osobách, seznamy potulných herců a umělců, soupisy podomních obchodníků, obchodních a cechovních představených, držitelích privilegií, seznamy místních obcí se jmény starostů, soupisy vikariátů, školních obvodů, far, škol, farní a školní fassé, seznamy zdravotního personálu, okresních silnic a cestařů, evidence periodického tisku a tisku vůbec, spolků, měšťanských ozbrojených sborů, zbrojních pasů, honební policie, lesního majetku a personálu, statistické údaje z posledních čtyř let apod.

⁸⁴ K níže uvedené instrukci viz ROUBÍK, F. *Vývoj správního rozdělení Čech v letech 1850-1868*. Praha 1939, s. 48-49.

Disciplinární spisy, kvalifikační tabelky, policejní zprávy a úřední korespondence o zeměpanských úřednících a tajné i prezidiální spisy, měly být odevzdány přímo do rukou nových okresních představených. Sbírky cirkulářů, normalíí, instrukcí apod. měly být odevzdány v celku okresnímu úřadu v sídle dosavadního okresního hejtmanství, na který se měly ostatní okresní úřady obracet.

Patrimoniální spisy, převzaté roku 1850 od bývalých vrchnostenských úřadů a magistrátů, pokud již netvořily součást agendy okresních hejtmanství, měly být i s příslušnými knihami odevzdány tomu okresnímu úřadu, do jehož obvodu náležel celek nebo alespoň většina bývalého soudního okresu.

Skutečné aktivování nového správního rozdělení Čech na okresy se protáhlo až do roku 1855. Nejvyšším rozhodnutím ze dne 24. března 1855 bylo konečně nařízeno, aby ryze politické a smíšené okresní úřady v Čechách vešly v činnost od 26. května 1855.

Do čela smíšených okresních úřadů byli postavení okresní představení. Přesně byla vymezena působnost těchto úřadů. Dětila se na působnost v politické správě, v soudních záležitostech a v záležitostech berních a pokladních. Okresní úřady v soudních záležitostech převzaly působnost okresních soudů, neboť vznikly spojením okresních soudů a okresních hejtmanství.

3.1.2. Krajské úřady

Krajské úřady měly začít s agendou dříve než okresní úřady, a to již od 12. května 1855. Dosavadní krajské vlády byly zároveň od tohoto dne považovány za zrušené. Obdobně jako tomu bylo v případě okresů, tak i zde spisy bývalých krajských úřadů měly být za stejných modalit odevzdány příslušným novým krajským úřadům.

V krajských úřadech stáli včele krajské představení. U krajských úřadů byl i speciální personál jako krajský lékař a techničtí úředníci k výkonu veřejné stavební služby. Krajské úřady byly podřízenými orgány zemských politických úřadů a ve věcech přímých daní zemským finančním úřadům. Jejich působnost byla dělena obdobně jako u okresních úřadů na působnost v politické správě, působnost v soudní péči a na působnost v berních a pokladních záležitostech.

Krajské úřady však na rozdíl od předcházejících krajských vlád se staly pouze jakýmsi prostředníky mezi zemskými politickými úřady a okresními úřady, na které rovněž dohlížely. Tímto se výrazně od předcházející doby posílila pravomoc místodržitelství. Velmi brzy se poznala neúčelnost krajských úřadů jako zbytečného mezičlánku a došlo k jejich zrušení. Na Moravě se tak stalo již k 5. červnu 1860 v souvislosti s dočasným připojením Slezska k Moravě a v Čechách nebyl již od roku 1860 stav úřednictva krajských úřadů doplňován a na základě nařízení z 23. října 1862 zde byly také zrušeny.⁸⁵

3.1.3. Místodržitelství

Za bachovské správní reorganizace v roce 1855 zůstala místodržitelství zachována, avšak jen ve větších zemích. V případě Slezska byla zřízena zemská vláda v Opavě se zemským prezidentem. Zemská vláda zde vykonávala i působnost krajského úřadu.

Zrušením bývalých krajských vlád se zvýšil vliv místodržitelství. Místodržitelství, popř. zemské vlády se staly opět pravidelnou druhou instancí politické správy. Zvýšení jejich váhy se projevilo mimo jiné i v jejich personálním posílení.

O zřízení a působnosti místodržitelství stanovilo nařízení z roku 1853, že je nejvyšším správním úřadem korunní země pro záležitosti politické a policejní správy vůbec, pro záležitosti kultu a vyučování, pro obchodní a živnostenské záležitosti, pro záležitosti zemědělství a pro ty stavební záležitosti, které se nedotýkají zemského finančního úřadu nebo nejsou výslovně přikázány jinému úřadu v zemi nezávislému na místodržitelství.

Místodržitelství a zemské vlády dle výše citovaného nařízení byly podřízeny v oboru záležitostí politické správy a personálních záležitostí ministroví vnitra, avšak v oboru speciálních záležitostí podléhaly také ostatním ministerstvům nebo ústředním orgánům.

⁸⁵ Avšak ještě v jejich sídlech byla ponechána část personálu. Tyto exponované orgány se zpravidla skládaly z dosavadního krajského představeného nebo jeho zástupce, z dosavadního zdravotnického a technického personálu a z finančního úřednictva. Jejich agenda se sestávala zejména z dohledu nad okresními úřady, z provádění odvodů a z výkonu zdravotní a stavební služby a ze správy přímých daní. Až od listopadu 1862 přešla v Čechách působnost krajských úřadů jednak na okresní úřady a jednak na místodržitelství. Viz HLEDÍKOVÁ, Z., JANÁK, J., DOBEŠ, J. *Dějiny správy v českých zemích. Od počátku státu po současnost.* 2. vydání. Praha: NLN, 2007, s. 275.

Podle tohoto nařízení se jejich působnost dělila na působnost místodržitele a na působnost vlastního místodržitelství. Místodržitel byl dle tohoto předpisu šéfem a prezidentem místodržitelství a vykonával tu úřední působnost, která mu byla jakožto místodržiteli svěřena.

Působnost místodržitele

V jeho péči byly ty záležitosti, které mu bezprostředně svěřil císař nebo jednotlivá ministerstva k osobnímu výkonu, vykonával nejvyšší vedení policie v korunní zemi a zaměřoval svou pozornost na vše, co se vztahovalo na udržení klidu, pořádku a bezpečnosti v zemi. Prováděl opatření k zachování bezpečnosti a proti rušení klidu, zejména byl na něho delegován dozor nad tiskem. O všech důležitých jevech a událostech v zemi a vůbec o jejím stavu měl podávat ministerstvům zprávy.

Místodržitel měl dále na starosti řízení živnostenských a spolkových záležitostí, věci divadel a divadelních představení, záležitosti ve věcech pasů a cizinců. Uděloval povolení ke zřízení tiskáren, knihkupectví a obchodů s uměleckými předměty a hudebninami, povoloval veřejné produkce aj.

V rámci místodržitelství rozdělával práci podřízeným úředníkům, přiděloval osoby jednotlivým oddělením na místodržitelství, činil návrhy na obsazení těch míst úředníků politické správy, jejichž jmenování bylo vyhrazeno ministrovi vnitra nebo císaři, ostatní jmenoval sám. Místodržitel určoval působiště úředníků, podle potřeby je přesazoval, povoloval jim dovolené a výměny míst. Až na určitá omezení vykonával nad svými podřízenými disciplinární moc, uděloval jim odměny a výpomoci.

Třetí část nařízení z roku 1853 pojednávala o vyřizování prací u místodržitelství. O všech důležitých záležitostech se zpravidla mělo jednat sborově, kolegiálně v sezení všech radů, případně i jiných referentů a rozhodování se mělo dít většinou hlasů. Pouze v záležitostech, které byly vyhrazeny samotnému místodržiteli, měl rozhodovat on sám, a i když je předložil sboru, neměl být vázán názorem většiny. V těchto pravidlech bylo rovněž stanoveno, že místodržitel je odpovědný nejen za vlastní jednání, nýbrž i za veškeré jednání jemu podřízeného zemského politického úřadu.

V praxi, i když se sezení radů konala, návrhy referentů i kolegiální usnesení nabývala však platnosti teprve po schválení samotného místodržitele nebo jeho náměstka, takže místodržitelství byla ve skutečnosti organizována v zásadě podle osobního principu, a nikoliv podle principu kolegiálního.⁸⁶

3.1.4. Ministerstvo vnitra

Ministerstvo vnitra představovalo nejvyšší instanci politické správy, a to hned od svého vzniku roku 1848. Působnost ministerstva vnitra stanovilo nejvyšší rozhodnutí z 12. dubna 1852 a zahrnovala velmi různorodé agendy. Do jeho pravomoci patřilo vedení politicko-administrativních záležitostí a dohled nad všemi úřady a orgány náležející k politické správě.

Do pravomoci ministerstva vnitra náležely záležitosti veřejné bezpečnosti, které však v době působení Nejvyššího policejního úřadu (později policejního ministerstva) byly z ministerstva vnitra vyčleněny a byly mu vráceny až po přijetí prosincové ústavy 1867, tedy dávno po pádu Bachova absolutismu.

Další skupinou záležitostí, které spadaly pod ministerstvo vnitra, byly záležitosti užší politické správy, tj. věci státního občanství, věci týkající se šlechty a evidence obyvatelstva. Ministerstvo vnitra předkládalo návrhy na udílení řádů, šlechtictví a jiných vyznamenání.

Dohlíželo na vedení matrik, řídilo sčítání lidu, rozhodovalo v nejvyšší instanci ve věcech domovského práva, udílelo státní občanství, vydávalo říšský zákoník aj.

Dalšími záležitostmi, které spadaly do oboru jeho působnosti, byly zdravotnické záležitosti,⁸⁷ chudinské záležitosti a dohled na dobročinné a humanitní ústavy.⁸⁸ Ministerstvo vnitra tak vedlo v nejvyšší instanci vrchní správu chudinství a mělo dozor nad polepšovacími, dobročinnými, nemocenskými a humanitními ústavami i nad ústavami choromyslných.

⁸⁶ HLEDÍKOVÁ, Z., JANÁK, J., DOBEŠ, J. *Dějiny správy v českých zemích. Od počátku státu po současnost*. 2. vydání. Praha: NLN, 2007, s. 276.

⁸⁷ Tyto záležitosti byly v jeho působnosti až do vzniku ministerstva zdravotnictví roku 1918.

⁸⁸ V podstatě šlo o sociální péči. Tyto záležitosti zůstaly v jeho působnosti až do roku 1917, kdy vzniklo samostatné ministerstvo sociální péče.

Ministerstvo vnitra mělo na starost také záležitosti územní samosprávy. V nejvyšší instanci vykonávalo dohled nad orgány samosprávy a činilo návrhy na potvrzování obecních a okresních funkcionářů územní samosprávy, pokud bylo toto právo vyhrazeno císaři.

Rozsáhlou skupinou byly stavební záležitosti,⁸⁹ neboť ministerstvo vnitra bylo nejvyšším stavebním úřadům, pokud tyto záležitosti nepatřily samosprávným instancím. Ministerstvo vnitra bylo i nejvyšším živnostenským úřadem, které udělovalo tržní privilegia, propůjčovalo přímo některé tiskařské živnosti a náležely mu i záležitosti podomního obchodu.⁹⁰

Tak se za Bachova absolutismu utvořila soustava výkonné moci, která až na některé změny přetrvala až do konce monarchie.

3.2. Soudní organizace

Základy nové soudní organizace, která začala fungovat od 1. července 1850, byly schváleny již císařským nařízením ze dne 14. června 1849. Správa soudnictví byla svěřena ministerstvu spravedlnosti a nejvyšší soudní úřad byl přeměněn v nejvyšší soudní a kasační dvůr, kterému již nepříslušely funkce správní. Stal se vrcholem soudní organizace, kterou tvořily dále tři stupně: vrchní zemské soudy, zemské soudy a okresní soudy. Nejvyšší soudní a kasační dvůr soudil jako třetí instance pouze ve věcech civilních a ve věcech trestních fungoval jako soud zrušovací.⁹¹

Na základě rozhodnutí z 26. listopadu 1853 došlo ke schválení soudů I. instance v Čechách. Zemský soud v Praze měl mít působnost pro celé Čechy a zároveň fungovat jako soud I. instance pro pražský kraj. Kromě něho bylo v Čechách zřízeno 14 krajských soudů, jejichž sídla však nebyla ve všech případech položena do sídel krajských úřadů.⁹²

⁸⁹ Tuto agendu převzalo po svém zřízení v roce 1908 ministerstvo veřejných prací.

⁹⁰ Většina živnostenských záležitostí přešla v roce 1905 na ministerstvo obchodu.

⁹¹ MALÝ, K. a kol. *Dějiny českého a československého práva do roku 1945*. 4. vydání. Praha: Leges, 2010, s. 258-259.

⁹² ROUBÍK, F. *Vývoj správního rozdělení Čech v letech 1850-1868*. Praha 1939, s. 23.

Tak sídlo krajského soudu pro žatecký kraj bylo položeno do Mostu, pro boleslavský kraj byly zřízeny dva krajské soudy se sídly v Mladé Boleslavi (pro okresy Ml. Boleslav, Mnichovo Hradiště, Bělou pod Bezdězem, Nymburk, Benátky, Dubou, Sobotku, Mimoň, Turnov, Český Dub, Železný brod) a v Liberci (pro okresy Liberec, Jablonec nad Nisou, Tanvald, Frýdlant, Něm. Jablonné, Chrastavu). Sídlem krajského soudu pro čáslavský kraj se stala Kutná Hora. Také pro litoměřický kraj byly zřízeny dva krajské soudy se sídly v Litoměřicích (pro okresy Litoměřice, Ústěck, Štětí, Chabařovice, Děčín, Benešov nad Ploučnicí) a v České Lípě (pro okresy Českou Lípou, Bor, Cvikov, Českou Kamenici, Rumburk, Varnsdorf, Šluknov a Haňšpach. Ostatní sídla krajských soudů souhlasila se sídly krajských úřadů (k tomu viz výše v kap. správní organizace).⁹³

Některé krajské soudy měly zároveň fungovat jako soudy horní. Jednalo se o krajský soud v Plzni pro obvody krajských soudů plzeňského, píseckého a pražského a krajský soud v kutné Hoře pro krajské soudy v Kutné Hoře, Českých Budějovicích, Táboře, Chrudimi, Hradci Králové, Jičíně, Mladé Boleslavi a Liberci.⁹⁴

V roce 1855 byla soudní organizace změněna v tom smyslu, že soudy zemské byly reorganizovány v krajské soudy, jako soudy sborové, přičemž označení zemské soudy nesly soudy sborové první instance v hlavních zemských městech. Soudní organizace pak vypadala tak, že se jejím základem staly okresní soudy, které v trestním řízení soudily záležitosti menší společenské důležitosti (od roku 1852 přestupky). Zároveň byly první instancí v civilním řízení.⁹⁵

Druhou instancí se staly soudy krajské, u nichž se uplatňovala odvolání od okresních soudů. V trestním řízení působily jako soudy sborové první instance pro přečiny a zločiny. Odvolací instancí pro ně byly tzv. vrchní zemské soudy, které působily v hlavních městech zemí.

Na vrcholu této soudní organizace stál nejvyšší soudní a kasační dvůr. Jednalo se tedy o soud třetí instance a fungoval jako soud kasační neboli zrušovací.

⁹³ Tamtéž, s. 23-24.

⁹⁴ Tamtéž, s. 24.

⁹⁵ MALÝ, K. a kol. *Dějiny českého a československého práva do roku 1945*. 4. vydání. Praha: Leges, 2010, s. 259.

Na místě je vhodné se ještě zmínit k tzv. porotním soudům, které představovaly nesporný výdobytek revolučního roku 1848 a ztělesňovaly představy měšťanstva o občanské kontrole a jejím podílu na soudním rozhodování. Avšak za Bachova absolutismu byly porotní soudy roku 1852 nejvyšším rozhodnutím č. 5 zrušeny. K jejich zavedení došlo až na základě trestního řádu z roku 1873.⁹⁶

Jedním z výsledků revolučního roku 1848 bylo i státní zastupitelství, které se zavedlo zprvu v roce 1849 pro věci tiskové. Pravomoc státního zastupitelství byla poté rozšířena v roce 1850, kdy dokonce na čas mělo státní zastupitelství i dohlížecí pravomoc nad soudy. Od roku 1852 definitivně zůstala hlavním posláním státního zastupitelství činnost v trestním řízení. Státní zastupitelství stíhalo všechny trestné činy, které byly stíhány ex offo, podávalo obžaloby a zastupovalo žalobu před soudy.⁹⁷

Státní zastupitelství bylo organizačně vybudováno tak, že při sborovém soudu I. instance působil státní zástupce, při sborovém soudu II. instance vrchní státní zástupce a při soudu kasačním generální prokurátor. K vlastnímu výkonu agendy měl každý ze státních zástupců své náměstky, substituty. Organizačně prolínal orgány státního zastupitelství princip přímé podřízenosti a centralismu.⁹⁸

Roku 1855 výnosem ministerstva spravedlnosti č. 54/1855 ř. z., došlo ke zrušení státních zastupitelstev u okresních sborových soudů. Úkoly státního zastupitelství v hlavních bodech zůstaly stejné jako v roce 1850, avšak odpadla jednání před okresním sborovým soudem. Řízení o zločinech a přečinech tak přešla před sborové soudy první instance (zemské či krajské) u kterých byla státní zastupitelství. Problematika týkající se vztahu podřízenosti a nadřazenosti zůstala v podstatě stejná s tím, že vrchní státní zástupci podléhali Nejvyššímu soudnímu a kasačnímu dvoru. Státní zástupce se mohl i nadále nechat zastupovat substitutem. Pokud ve výjimečném případě nebyl k dispozici státní zástupce, mohl ho přednosta krajského soudu nechat zastoupit jedním ze svých úředníků. Tento krok musel však ihned oznámit vrchnímu státnímu zástupci.⁹⁹

⁹⁶ Pro věci tiskové již roku 1869.

⁹⁷ MALÝ, K. *Policejní a soudní perzekuce dělnické třídy v druhé polovině 19. století v Čechách*. Praha: Academia, 1967, s. 9.

⁹⁸ Tamtéž, s. 9-10.

⁹⁹ Viz SCHELLE, K., KUČHTA, J. *Státní zastupitelství*. Zlín: Nakladatelství Živa, 1994, s. 15 an. A dále k následujícímu textu.

Do kompetence státních zástupců příslušelo navrhování zajišťovací vazby, zabavení pošty, vznášení námitek proti znaleckým posudkům, navrhování zatčení falešně vypovídajícího znalce či svědka. Účastnili se dozoru nad místními věznicemi, podávali statistické výkazy a zprávy vrchním státním zástupcům. Podle potřeby mohli žádat o pomoc i jiné úřady. O rozporech mezi státním zástupcem a vyšetřovacím soudcem rozhodoval krajský soud. Došlo ke zpřesnění případů, kdy bylo možno vyloučit státního zástupce z projednávané věci. Státní zástupce nesměl vykonávat svou funkci ve věci, kde figuroval jako svědek.

Vrchní státní zástupce si podržel dozorčí řízení nad státními zastupitelstvími ve svém obvodu, a to ve věcech disciplinárních a služebních. Měl právo nahlížet do všech trestních spisů a v jistých případech přijít se svými vlastními návrhy. Byl přítomen při jednáních vrchního zemského soudu. K jeho pravomoci také náleželo odnětí věci konkrétnímu státnímu zástupci a přidělit ji jinému, navrhnout vrchnímu zemskému soudu, aby odejmul věc určitému krajskému soudu a přidělil ji jinému a mohl vstupovat do přelíčení konaných před krajskými soudy.

V kompetenčních sporech mezi krajskými soudy sděloval vrchnímu zemskému soudu své stanovisko. Vrchní státní zástupce se účastnil porad o rozsudku smrti či omilostnění. Od roku 1855 působil i v řízení o obnově, pokud byl zločin mylně posuzován jako přestupek. Vrchnímu státnímu zástupci zůstala i nadále povinnost sbírat a předkládat statistická data o státních zastupitelstvích ve svém obvodu, která pak předával ministerstvu spravedlnosti. K jeho povinnostem náleželo také informovat ministerstvo spravedlnosti o spáchaných závažných zločinech. Vrchního státního zástupce jmenoval císař.

4. Ozbrojené složky

4.1. Policie

Policie za Bachova absolutismu byla sice postavena na základech oktrojované ústavy jako prostředek udržování veřejné bezpečnosti v rámci politické správy, avšak po zřízení Nejvyššího policejního úřadu roku 1852 se její role posunula do pozice nástroje politické represe.

Aplikací veřejného politického dohledu byly za neoabsolutismu sledovány dva základní cíle. Jednak to bylo zamezení vzájemných kontaktů mezi sledovanými, politicky nespolehlivými osobami, a za druhé jejich izolace a zneškodnění vzhledem k veřejnosti.

V tomto směru představoval přímý policejní dozor selektivní omezení volného pohybu, svobody spolčování a projevu u vybraných osob. Lze souhlasit s názorem P. Váchové, že obdobně jako v případech soudních procesů byl prostřednictvím aplikace přímého policejního dozoru patrně sledován i účinek udržení atmosféry strachu, neboť se jednalo o perzekuci veřejnou, nikoliv tajnou vedenou z preventivních důvodů.¹⁰⁰

Primární nástroj pro vykonávání perzekuce i politické kontroly neoabsolutistického státu představovala evidence tzv. politicky kompromitovaných. Hlavním nositelem politické perzekuce v rámci asymetrické neoabsolutistické policejní organizace byly samostatné policejní orgány – Nejvyšší policejní úřad a policejní ředitelství, zatímco složky policejní organizace spojené s politickou správou, jako bylo místodržitelství a okresní hejtmanství či úřady, v rámci policejních represí projevovaly v rámci možností, kterými jako „servisní“ složky policejní organizace disponovaly, zpravidla spíše zdrženlivý postoj.¹⁰¹

¹⁰⁰ VÁCHOVÁ, P. „Unter Aufsicht zu stellen!“ Policejní dohled v neoabsolutistických Čechách ve svědectví úředních dokumentů. *Sborník archivních prací*. Praha 2009, roč. LIX, č. 1, s. 34.

¹⁰¹ Tamtéž.

4.1.1. Policejní dozor

V rámci české historiografie teprve studie F. Roubíka excerpovala do té doby neznámý soubor úředních soupisů tzv. „politicky kompromitovaných“, uložený v někdejším Archivu ministerstva vnitra.¹⁰² Tento zdroj nabízí zcela unikátní vhled do fungování neoabsolutistické policejní správy.

Za nejvýznamnější nástroj policie za Bachova absolutismu lze považovat přímý policejní dozor. Policejní dozor nad politicky nespolehlivými osobami měl své kořeny již v josefínské době, kdy byl používán jako nástroj bezpečnostní policie. Jeho hlavní náplň tvořila ochrana společnosti před nebezpečnými jedinci. Objektem tohoto opatření byli žebráci, vagabundi, cikáni a též propuštění trestanci. V průběhu 50. let 19. století se postupně tento nástroj veřejné bezpečnosti proměnil v nástroj státobezpečnostní policie a kontroly nejprve nad politickými delikventy, později obecně nad vybranými „politicky nespolehlivými osobami“.¹⁰³

Z hlediska použití policejního dozoru lze rozeznat tři etapy v průběhu neoabsolutistických represí.

4.1.1.1. Léta 1849-1854

První etapou bylo pět let po bezprostředním potlačení revolučních nálad (1849-1854), které se odehrálo zcela ve znamení eliminace politických „radikálů“ cestou soudní persekuce. Po vyhlášení stanného práva roku 1848 (květen) se veškerá civilní správa dostala do područí vojenských orgánů a na základě jednotlivých vyhlášek byla postupně do roku 1852 suspendována podstatná část občanských svobod, zejména právo spolčovací a tiskové.

Pro stíhání účastníků tzv. májového spiknutí byly zřízeny mimořádné vojenské soudní orgány. Byla zřízena tzv. Vojenská vyšetřovací komise a v rámci jejího působení byla velká

¹⁰² Viz. ROUBÍK, F. Úřední evidence osob politicky činných v Čechách v letech 1848-1849. *Časopis přátel starožitostí českých*. 1949, roč. 58, č. 1, s. 21-26; ROUBÍK, F. Ke vzniku úředních soupisů účastníků hnutí v letech 1848-1849. *Časopis přátel starožitostí českých*. 1962, roč. 70, č. 3, s. 150-156.

¹⁰³ VÁCHOVÁ, P. „Unter Aufsicht zu stellen!“ Policejní dohled v neoabsolutistických Čechách ve svědectví úředních dokumentů. *Sborník archivních prací*. Praha 2009, roč. LIX, č. 1, s. 7.

část účastníků májového spiknutí obžalována z velezrady.¹⁰⁴ Jelikož na velezrádné procesy v souladu s platným trestním řádem se vztahovalo stanné právo,¹⁰⁵ byli obžalovaní předáváni nikoliv civilním soudům, ale Válečnému soudu.

Podle rozhodnutí ministra války z 5. ledna 1850¹⁰⁶ byla válečnému soudu přiřknuta pravomoc soudit jak všechny účastníky tzv. májového spiknutí v roce 1849, tak všechny osoby, které se dopustili politických deliktů v době stavu obležení.¹⁰⁷ Aplikace stanného práva ve velezrádných procesech umožňovala Válečnému soudu ukládat mimořádné tresty za zločin velezrady a vzbouření. Šlo o tresty smrti nebo doživotní žalář. Místo výkonu trestu žaláře se přesouvalo ze zemských trestnic na vojenské pevnosti.

Se soudní perzekucí paralelně probíhalo také budování silných státních represivních složek. Byla to jednak posílená a reorganizovaná státní policie a četnictva, nově zřízeného, vojensky organizovaného bezpečnostního sboru.

Působnost od politické správy oddělené policejní organizace, od roku 1852 centralizované pod Nejvyšším policejním úřadem vycházela z předpisů vydaných v roce 1850, které v rámci agendy tzv. administrativní policie přidělovaly poměrně široké kompetence ve státně policejních záležitostech. Druhá část působnosti policie, agenda tzv. policie soudní, dosud omezená na asistenci soudním orgánům, byla v roce 1854 rozšířena vydáním tzv. Výpraskového patentu (k tomu viz níže), který policejním orgánům umožnil ukládat peněžité a tělesné tresty.

Po legislativní i administrativní stránce byla půda pro perzekuci „politicky kompromitovaných“ připravována postupně. Klíčový problém na počátku padesátých let představovala spolupráce mezi částečně reformovanými orgány politické správy na straně jedné a nově zřízenými mimořádnými soudními orgány, které spadaly pod vliv prorestauračních vojenských kruhů, na straně druhé. Konečné vítězství vojenské strany po roce 1851, resp. 1852, znamenalo počátek nejen koordinovanější součinnosti mimořádné

¹⁰⁴ K vojenské vyšetřovací komisi blíže BOHÁČKOVÁ, E. *Vojenská vyšetřovací komise 1849-1854*. Praha 1974.

¹⁰⁵ Viz Prozatímní trestní řád č. 25/1850 ř. z.

¹⁰⁶ Č.j. 10220/KM.

¹⁰⁷ K tomu blíže LEPŠÍK, J. *Stavy obležení v Čechách v letech 1848-1853. /Jejich průběh a obsah/. Rozpravy. 1960, roč. 70, sešit 12.*

justice a politické správy, ale i organizované státní kontroly nad tzv. politicky kompromitovanými osobami.

Selektivní zneškodňování nejnebezpečnějších „revolučních“ živelů cestou soudní perzekuce, internace či nucených odvodů k vojsku bylo však pouze prvním krokem porevoluční perzekuce. Předpokladem k plošnému podchycení účastníků revolučních událostí se měla stát jejich evidence. Již v roce 1850 (duben) ministr Alexandr Bach na základě ministerského výnosu pověřil představitele jednotlivých provincií monarchie sestavením co nejpřesnějšího a nejúplnějšího přehledu všech osob, které se nejvíce kompromitovaly svou účastí na revolučních událostech posledních let a které následně uprchly za hranice.¹⁰⁸

Zemští představitelé byli vyzváni k dodání abecedních soupisů jak všech osob v souvislosti s revolucí soudně stíhaných a trestaných kvůli politickým zločinům či přestupkům, tak i těch, které se policejním orgánům jevily pouze jako podezřelé.

Pro soupisy existoval předepsaný formulář, který obsahoval následující rubriky: 1. Křestní jméno, příjmení, místo narození, povolání a ostatní nacionále; 2. Někdejší povolání a místo pobytu; 3. Současné povolání a místo pobytu; 4. Charakteristiku dotyčného zahrnující výčet jeho dřívějších a současných politických styků a obsahující bližší popis politického postoje dotyčné osoby a výčet jejích politických deliktů. V případě, že byl dotyčný vyšetřován, bylo třeba do této rubriky citovat také údaje o výsledcích vyšetřování s příslušnými daty. Pátá a poslední rubrika byla vyhrazena pro poznámky krajských vlád, resp. v případě soupisu pro město Prahu, místodržiteli.¹⁰⁹

Policejní orgány pověřené vlastním sestavením soupisů – v Čechách se jednalo o pražské policejní ředitelství a okresní hejtmany – byly instruovány k co největšímu uspíšení konskripce a zároveň na nich bylo požadováno dodržování co nejpřísnější mlčenlivosti. Podle místodržitelských instrukcí do konskripce patřily veškeré osoby, které na území daného okresu pobývaly od roku 1848, nebo zde měly svůj domicil a jež se kompromitovali buď postojem, slovními projevy či skutky.

¹⁰⁸ VÁCHOVÁ, P. „Unter Aufsicht zu stellen!“ Policejní dohled v neoabsolutistických Čechách ve svědectví úředních dokumentů. *Sborník archivních prací*. Praha 2009, roč. LIX, č. 1, s. 11.

¹⁰⁹ Soupis byl zaveden dekretem dvorské kanceláře č. 32370/1820 a novelizován nařízením ministerstva práv č. 44/1853 z. z., ze dne 5. března 1853.

Konskripce byla ukončena v roce 1852. V souvislosti s centralizací represivních složek došlo mezitím, než byla konskripce ukončena, k významné změně v organizaci policejní správy, když vedení policejních záležitostí převzal nově zřízený Nejvyšší policejní úřad. Pod jeho pravomoc se dostala také agenda evidence „politicky kompromitovaných“.

K tomu, aby se z policejního dozoru, který se dosud sestával ze sledování nepohodlných osob a jejich evidence stal „plnohodnotný“ nástroj perzekuce, chybělo pouze omezení osobní svobody sledovaných. Např. na základě výnosu Nejvyššího policejního úřadu¹¹⁰ bylo českým místodržitelem vydáno nařízení, které upravovalo vydávání cestovních dokumentů do Srbska, oblíbené destinace politických emigrantů. Cestovní pasy „politicky nespolehlivým“ nesměly být vydávány.

Po vydání silvestrovských patentů v roce 1851, na základě nichž byla zahájena panovnická samovláda, končí realizace politicko-správních reforem, které započaly roku 1848. Vydání silvestrovských patentů představovalo počátek restaurace absolutistických principů především v oblasti policejní správy. Zřízením Nejvyššího policejního úřadu roku 1852 byla na nejvyšší úrovni policejní správa oddělena od ostatní politické agendy a ministr Alexandr Bach tak přišel o významnou část svých kompetencí. Až do roku 1854 bylo policejního dozoru používáno pouze jako pomocného prostředku pro mimořádné soudní orgány vyšetřující politické delikty. Případně byl policejní dozor aplikován u výjimečných případů mimosoudní perzekuce, zejména vykázání nuceného místa pobytu.

4.1.1.2. Léta 1854-1856

Druhou etapu představují roky 1854-1856, kdy v návaznosti na vnitropolitické změny byly důsledky soudní perzekuce postupně zmírňovány prostřednictvím milostí a amnestií. Rozsáhlá amnestie, na základě rozhodnutí ze dne 16. dubna 1854, byla vyhlášena ke dni plánovaného císařského sňatku dne 24. dubna 1854. Amnestie se týkala všech osob odsouzených nebo vyšetřovaných za urážku majestátu či rušení veřejného klidu a části žalářovaných vězňů. Amnestie se měla dotknout asi třetiny na pevnostech vězňených Čechů včetně některých osob, nad kterými byly původně vyneseny rozsudky nejpřísnější.¹¹¹

¹¹⁰ Č.j. 772 z 8. října 1852.

¹¹¹ VÁCHOVÁ, P. „Unter Aufsicht zu stellen!“ Policejní dohled v neoabsolutistických Čechách ve svědectví úředních dokumentů. *Sborník archivních prací*. Praha 2009, roč. LIX, č. 1, s. 18.

Již v roce 1853 v Čechách, po potlačení posledních revolučních projevů, bylo odvoláno stanné právo a v roce 1854 ukončena činnost mimořádných soudních orgánů. Po rozpuštění mimořádné vojenské komise a vynesení posledních rozsudků Válečného soudu na jaře 1854 se hlavní těžiště politické perzekuce přeneslo do oblasti mimosoudní represe a policejního dozoru.

Policejní dohled se následně stal de facto masovým prostředkem politické kontroly nad obyvatelstvem a systematické eliminace politických odpůrců. Z tohoto policejního dozoru se vykrytalizovaly dva zcela odlišné instituty. Jednak veřejný, nebo-li přímý policejní dozor, který byl vázán na soudní stíhání či mimořádnou mimosoudní perzekuci, a dále tajné sledování, tzv. nenápadný policejní dohled.

Zásadním zlomem v agendě tzv. „politicky kompromitovaných“ bylo zavedení jejich systematické evidence. Původní soupisy z roku 1852 bylo třeba aktualizovat. Na základě nařízení Nejvyššího policejního úřadu z roku 1854, byli představitelé zemské správy pověřeni dodávat pro každé čtvrtletí výkazy o změnách a přírůstcích ve stavu politicky kompromitovaných. Evidence zahrnovala jak jedince „kompromitované“ v průběhu revolučních let, evidované v soupisech z roku 1852, tak i osoby evidované kvůli činnosti v době porevoluční.¹¹²

V roce 1854 a na počátku roku 1855 se v seznamech nově objevovala převážně buď jména amnestovaných politických vězňů, o nichž se policejním orgánům při sestavování soupisů v roce 1852 nepodařilo získat příslušná data, nebo osob, nad nimiž byly rozsudky za politické zločiny vyřčeny až po uzavření těchto soupisů. Po ukončení posledních vojenských procesu v roce 1854 se začaly policejní orgány nově zaměřovat také na jedince, kteří se z důvodu drobnějších politických deliktů dostali před civilní soudy.¹¹³

V oblasti vlastního policejního dohledu nad politicky kompromitovanými proběhly různé změny. Postupně s odhalováním nejrůznějších nedostatků zejména v oblasti pasové policie, policejní orgány modifikovaly pravidla upravující cestovní pohyb kompromitovaných.

¹¹² Tamtéž, s. 22-23.

¹¹³ Tamtéž.

4.1.1.3. Léta 1857-1860

Třetí etapu nám značí roky 1857-1860, kdy dochází k postupnému útlumu a nahrazování veřejného policejního dohledu tajným sledováním. Prostřednictvím tajného sledování se neoabsolutistický stát snažil dále zamezit návratu politicky nespolehlivých osob do veřejného života.

Od sklonku roku 1856 pracovalo vídeňské policejní ústředí na revizi dosavadních opatření, která následně modifikovala celou agendu evidence a dohledu nad „politicky kompromitovanými“. V souladu s výnosem Nejvyššího policejního úřadu z roku 1856 bylo totiž umožněno, aby byly osoby, u kterých bude dlouhodoběji pozorováno vzorné chování, přímého policejního dozoru zbaveny a nadále vedeny pouze v obecné patrnosti.

Český místodržitel Karl Mescéry tuto instrukci rozpracoval do podoby určité kategorizace, na jejím základě se evidovaní dělili na ty, kteří byli kvůli spáchání politického zločinu soudně perzekuováni a následně buď po odpykání trestu, nebo v důsledku amnestie propuštěni na svobodu, a na osoby, které souzeny nebyly, protože nějakým způsobem se podílely na revolučních událostech nebo se prezentovaly jako jedinci ohrožující veřejný pořádek.

V souvislosti s kategorizací registrovaných osob byla provedena také revize původních evidenčních soupisů. Ze strany místodržitele byly pověřeny orgány policejní správy shromážděním záznamů o všech osobách evidovaných od roku 1852 a jejich následným rozdělením do dvou seznamů podle výše uvedeného třídění. Záznamy měla policie doplnit doporučením, zda a jakým způsobem má být konkrétní osoba sledována.

O definitivní kategorizaci evidovaných osob rozhodl na základě seznamů poskytnutých orgány policejní správy Mecséry, který v létě roku 1857 do Vídně odeslal dva abecední seznamy. Zatímco první seznam zahrnoval přehled osob podléhajících nadále „speciálnímu policejnímu dozoru“, v druhém seznamu byli revidováni ti, kteří měli být

policejního dozoru zcela zbaveni. Osoby postavené pod policejní dozor se dále dělily na jedince sledované přímo a osoby pod nenápadným policejním dohledem.¹¹⁴

Vydání nového pasového zákona v roce 1857¹¹⁵ přineslo jisté uvolnění především v oblasti pohybu sledovaných osob v rámci monarchie. Dosud používané vidované domovské listy byly pro cesty uvnitř monarchie nahrazeny tzv. Legitimačními kartami s roční platností, které vydávali buď představitelé okresních úřadů, policejní úřady nebo ministerstvo zahraničí. Na automatické poskytnutí těchto cestovních dokladů měli nyní nárok všichni politicky kompromitovaní. Ve druhé polovině roku 1857 byla zároveň zrušena pro politicky kompromitované dosud platná povinnost žádat o udělení pasu k cestě do zahraničí Nejvyšší policejní úřad.

Na konci 50. let se obecné požadavky ústředních orgánů na evidenci a sledování kompromitovaných osob dostávaly stále častěji do rozporu s všeobecnou tendencí uvolňování policejních opatření. Nejvýrazněji se to projevilo v rovině vlastních výkonných orgánů policejní správy. S globálním uvolňováním policejní kontroly nad politicky kompromitovanými se odmítalo smířit především pražské policejní ředitelství, kde policejní komisař Nečásek vypracoval návrh na novou úpravu policejního dohledu nad politicky kompromitovanými.

Podle jeho návrhu osoby, které byly podrobeny přímému policejnímu dozoru, nesměly vykonávat zaměstnání ve státních úřadech nebo být nositeli akademických hodností. Byla jim uložena povinnost hlásit dohlédacímu úřadu každou změnu povolání. Speciální omezení se měla týkat jedinců, kteří v rámci svého povolání jednali s veřejností. Přímo sledované osoby bez povolení dohlédacího úřadu nesměly publikovat, realizovat dramatické produkce či jiné veřejné prezentace. V sankční části návrhu chtělo policejní ředitelství využít tzv. Výpraskového patentu, který policejním orgánům umožňoval ukládat peněžité či tělesné tresty.

Toto opatření bylo do praxe uvedeno na jaře roku 1859, poté co k jeho aplikaci dostal místodržitel schválení od vídeňského Nejvyššího policejního úřadu. Podle stanovených

¹¹⁴ Tamtéž.

¹¹⁵ Ministerské nařízení z 9. února 1857, č. 32/1857 z. z.; instrukce k provádění zákona byla publikována výnosem Nejvyššího policejního úřadu z 6. března 1857. Viz HÄMMERLE, H. *Handbuch über die Polizei-Gesetze und Verordnungen*. Vídeň 1865, s. 581-592.

pravidel se pak v Čechách řídil výkon veřejného policejního dozoru až do roku 1866, kdy byla v Čechách na základě prezidiálního výnosu policejního ministerstva evidence politicky kompromitovaných zrušena.

Kapitola veřejného policejního dozoru jakožto masového prostředku politické persekuce se v tomto momentu definitivně uzavřela. Také výjimečné postavení centrálního policejního orgánu jako typického znaku policejního absolutismu v průběhu následujících čtyř let zaniklo. Institut policejního dozoru nicméně fungoval dále, nicméně již pouze v hranicích rakouského právního systému.

V praxi to znamenalo, že uvalení tohoto opatření mělo již vždy vazbu buď na trestný čin či podezření z jeho spáchání. V zákonu o policejním dohledu z roku 1873 se na policejní dohled již pohlíží jako na vedlejší trest, o jehož aplikaci rozhodují výhradně soudní orgány.

4.1.2. Organizace policie

Na základě císařského nařízení ze dne 11. dubna 1852 byly vyloučeny policejní záležitosti z oboru působnosti ministerstva vnitra a odevzdány zvláštnímu úřadu, který měl být zřízen pod vedením barona Kempena. Jako šéf tohoto c. k. nejvyššího policejního úřadu měl být Kempen podřízen bezprostředně panovníkovi a jemu byl také odpovědný. O způsobu, jak vyloučit policejní agendu, měl se dohodnout nový šéf s ministerstvem vnitra. Okruh působnosti nového úřadu měl být vymezen podle všeobecných předpisů platných pro ministerstva, a to tak, aby mu připadly záležitosti státní a bezpečnostní policie v tom rozsahu, v jakém byly obstarávány bývalou „Polizei-Hof-Stelle“¹¹⁶, zatímco politicko-administrativní jejich část by zůstala i nadále ministerstvu vnitra. Toto zásadní rozdělení v praxi narazilo na mnohé obtíže. Obojí odvětví do sebe v různém ohledu zasahovalo, a předepsaná vzájemná dohoda neshody neodstranila.

První návrhy reorganizace policejní správy byly ze strany Kempena a Bacha podány 17. dubna 1852. Ze strany Kempena šlo o povznesení tohoto úřadu na roveň ministerstva. Zde však narazil na Bachův odpor. Zejména v ohledu na zákonodárnou kompetenci, kterou by si Kempen rád osvojil, dovolává se případů, kde by hrozilo nebezpečí z prodlení. Ministerská

¹¹⁶ Tento orgán byl zrušen roku 1848 a jeho agenda byla připojena k ministerstvu vnitra.

rada na tyto jeho námitky reagovala tím, že povaha nejvyššího policejního úřadu není zákonodárného rázu, a prosadila, že její přednosta zůstal, s ohledem k úzké souvislosti policejních zákonů a zřízení s politickou správou, vázán v otázkách zákonodárných a organizačních dohodou s ministerstvem vnitra. Ze strany ministerstva vnitra zde byla snaha odkázat Kempena do mezí jeho působnosti dozorcího a preventivně policejního charakteru. Kempen však našel oporu v prezidentovi říšské rady, baronu Kübeckovi, který zejména v prvních letech přispěl k rozšíření jeho pravomocí. Ostatně právě Kübeck byl tou osobou, která odloučení policie od ministerstva vnitra naléhavě doporučovala panovníkovi již v roce 1851. Kübeck k Bachovi neprojevoval žádné sympatie a bylo tedy přirozené, že se všemožně zasazoval, aby se zvýšila Kempenova samostatnost a jeho postavení. Pro Kempena prosazoval, když ne pravidelnou tak alespoň příležitostnou účast při poradách ministerské rady ve věcech jeho oboru, aby tak mohl Kempen správně seznati stav věcí. Dále poukazoval na to, že tímto přímým stykem dojde k lepšímu dorozumívání a sjednávání snažší a rychlejší mezi šéfem nejvyššího policejního úřadu s ministerstvem. Zároveň Kübeck vyžadoval pro Kempena stejná práva a povinnosti vůči říšské radě, jaké příslušely jednotlivým ministrům. Avšak i přes tato doporučení měl Kempen zřídka možnost vyslovit svá mínění a teprve až v roce 1857 byl jmenován řádným členem a přisedícím ministerské konference.¹¹⁷

4.1.3. Nejvyšší policejní úřad

Nejvyšší policejní úřad vznikl na základě nejvyššího rozhodnutí z 25. dubna 1852 odloučením příslušné agendy z ministerstva vnitra. Vedle armády představoval nejtypičtější instituci Bachova absolutismu. Byl obdobou předrevolučního Policejního a cenzurního dvorského úřadu. Šéf Nejvyššího policejního úřadu byl zván v případě potřeby do schůzí ministerské konference a od roku 1857 zasedal v této konferenci jako stálý člen. Od téhož roku byl členem ministerské konference, a to do roku 1859, rovněž první generální adjutant panovníka hrabě Grünne. V roce 1859 byl Nejvyšší policejní úřad přeměněn v policejní ministerstvo, které působilo až do roku 1867, kdy spojením s ministerstvem vnitra zaniklo.¹¹⁸

¹¹⁷ KAZBUNDA, K. Organizace a archiv nejvyššího policejního úřadu a ministerstva policie. *Časopis archivní školy*. 1928, roč. I., s. 17.

¹¹⁸ HLEDÍKOVÁ, Z., JANÁK, J., DOBEŠ, J. *Dějiny správy v českých zemích. Od počátku státu po současnost*. 2 vydání. Praha: NLN, 2007, s. 250.

Rozsah působnosti nejvyššího policejního úřadu se vztahoval na věci státní a bezpečnostní policie. V prvním oboru měl bdít nad zachováváním zákonů a odvracet předem všechna nebezpečí, která by ohrožovala „posvátnou osobu J. V. císaře, nejosvícenější císařský dům, státní zařízení nebo vůbec státní a veřejný pořádek“ (§ 5). Z tohoto důvodu bylo třeba věnovat náležitou pozornost cizineckému ruchu a plnění předpisů o cestovních dokladech. Pokud by rakouští státní příslušníci meškali v cizině, měl nejvyšší policejní úřad střežit jejich kroky ve spolupráci s ministerstvem zahraničí pomocí rakouských diplomatických nebo konzulárních úřadů v cizině.

Nový úřad se měl také plně věnovat tiskovým záležitostem. S ohledem na to, že se revize nového všeobecného trestního zákoníku vyžádá ještě delší doby, bylo použito pro tiskové záležitosti alespoň prozatímního opatření. Císařským nařízením ze dne 8. července 1851 byl revidován zatímní tiskový zákon ze dne 13. března 1849 (po nařízení ze dne 18. května 1848) jímž vedle jiných ustanovení vyhrazeno místodržiteli právo zastaviti nebezpečný list po dvojí marně udělené výstraze na dobu tří měsíců; delší nebo úplné zastavení, po případě odnětí koncese mohlo býti vyřčeno pouze ministerstvem.

Novým tiskovým řádem z 27. května 1852¹¹⁹ převzal Kempen pravomoc udílet nebo definitivně odmítat koncese k vydávání časopisů, otevření půjčoven knih nebo hudebnin a zřízení kamenotiskáren. Původně se ministerská rada snažila i v této věci upoutat Kempena na rozhodnutí ministra vnitra, nebo pokud se zákazu cizozemských tiskovin týče, na ministra zahraničí s odůvodněním, že šéf nejvyššího policejního úřadu nemůže znát úmysly vlády jak třeba, poněvadž nezasedá pravidelně v ministerských poradách.

Opět zde Kempen jako svého zastávce našel v osobě Kübecka, který mu pojistil dokonce závažný vliv i v takových otázkách povolování koncese knihtiskařské, obchodu s knihami, hudebninami nebo uměleckými předměty, které spadaly do oboru působnosti zemských šéfů a ministerstev (§ 9).

Ministerstvo si vyhrazovalo v této věci původně neomezený vliv, s poukazem na to, že to spadá do oboru provozování živností. Kübeck však pokládal vliv nejvyššího policejního

¹¹⁹ Zákon č. 122/1852 ř. z.

úřadu na tyto záležitosti za nutný „v tak rozsáhlé říši jako je rakouská“, nemáli býti jeho úřad „zahrnut pracemi z části méně závažnými“.¹²⁰

Nejvyššímu policejnímu úřadu připadly tehdy všechny záležitosti tisku, umění a živností s tím souvisejících. Získal kontrolu nad zachováváním divadelních předpisů, dozor nad veřejnými představeními a určitý vliv při jejich povolování, pokud to vyžadovaly policejní zájmy (§10). Získal též vliv při užívání státního telegrafu k soukromým účelům, při udělování státního práva občanského cizincům a jejich připuštění do tuzemských škol. Na všechny tyto záležitosti byla předepsána ministerstvům dohoda s nejvyšším policejním úřadem, který ze své strany byl zavázán dodávat ministerstvům na jejich dotazy všechny potřebné zprávy a sdělení o politickém smýšlení úřednictva ve státních službách, jako byli učitelé, duchovní apod.

V administrativním oboru státní policejní agendy bylo nejvyššímu policejnímu úřadu přikázáno stálé dorozumění s ministerstvem zahraničí a vnitra.

V případě bezpečnostní policie neměl nejvyšší policejní úřad soudní pravomoc v trestních věcech. Pouze mohl nařídit, pokud se mělo zakročit v zájmu veřejné a soukromé bezpečnosti policejními orgány a stráží, popř. vyzvat k tomu kompetentní úřad, bylo-li zapotřebí součinnosti jiných veřejných orgánů.

Po zrušení „Polizei Hof Stelle“ byla podřízena policejní agenda jako část politické správy politickým úřadům. Policejní úřady se v jednotlivých zemích dělily na městská hejtmanství, policejní ředitelství a policejní komisařství. Městský hejtman (až do roku 1852) v hodnosti místopředsedy rady a policejní ředitel působili ve větších městech, zásadně v sídle místopředsedství, policejní komisaři v sídlech okresních hejtmanů nebo krajských prezidentů, jakož i v pohraničních a lázeňských místech.

Městská hejtmanství, policejní ředitelství, policejní komisařství atd. byla podřízena místopředsedcím, ve vyšším smyslu však přímo Kempenovi, jak v otázkách policejní služby, tak i v osobních a disciplinárních záležitostech. Tímto postavení policejních úřadů v jednotlivých zemích trpělo nezdravým dualismem, který nemálo stěžovalo práci a shodu a vedl k častým

¹²⁰ KAZBUNDA, K. Organizace a archiv nejvyššího policejního úřadu a ministerstva policie. *Časopis archivní školy*. 1928, roč. I., s. 18.

sporům mezi ministerstvem vnitra a nejvyšším policejním úřadem. V důsledku tohoto dualismu zasílala policejní ředitelství svá hlášení dvojmo, jedno přímo nejvyššímu policejnímu úřadu, druhé zároveň svému bezprostřednímu představenému – místodržiteli. Vlekly spor mezi ministerstvem a nejvyšším policejním úřadem nakonec rozhodl panovník svým nařízením ze dne 13. dubna 1858¹²¹ v tom smyslu, že politické podřízené úřady měly ve zvláštních a naléhavých případech posílat své zprávy dvojmo, a to zároveň jak místodržiteli, tak i policejnímu řediteli.

Počátek působnosti nejvyššího policejního úřadu byl stanoven na 1. června 1852 na základě císařského nařízení č. 1649/1283 ze dne 25. dubna 1852. Jak bylo naznačeno, úkol policejního úřadu náležel v povinnostech preventivního rázu, vypátrat a zmařit jakýkoliv pokus, který by byl v rozporu se zájmy a státním zřízením, a předcházet tak následky podobných činů, ať již byly uskutečněny vně nebo uvnitř mocnářství. Pokud se stalo, že i přes to byl porušen pořádek nebo bezpečnost, úlohou nejvyššího policejního úřady bylo obnovit politický klid nebo původní stav. Činnost vnitřní státní policie musela jít v souladu se zahraniční státní policií. Vnitřní státní policie měla za úkol vypátrat a zachytit nitky vedoucí do ciziny, kde by záležitosti dále sledovala policie zahraniční a naopak. Pracovalo se tedy za součinnosti policejních oddělení, která byla zřízena při některých zastoupení v zahraničí. U těch vyslanectví, kde nebylo možné vykonávat policejní činnost, měly se zřídit tajné „agencie“ a expozitury např. v Paříži, Turíně, Hamburku, Cařihradu.

4.1.3.1. Vnitřní organizace nejvyššího policejního úřadu

Na základě výše naznačených úkolů byla předepsána v širokých rysech i vnitřní organizace samotného úřadu. Nejvyšší policejní úřad byl rozdělen do několika zvláštních oddělení – tzv. departementů s určitou působností, kterým byla nadřizena dvě oddělení prezidiální. V čele jednotlivých oddělení stály osoby, které se již dříve osvědčily v policejní činnosti, a to buď v bývalé „Polizei-Hof-Stelle“ nebo v policejní sekci ministerstva vnitra.¹²²

¹²¹ Viz § 18 císařského nařízení.

¹²² KAZBUNDA, K. Organizace a archiv nejvyššího policejního úřadu a ministerstva policie. *Časopis archivní školy*. 1928, roč. I., s. 23.

4.1.3.1.1. Departamenty a jejich působnost¹²³

I. Departament

Prvnímu departamentu byla přikázána agenda státní zahraniční policie. V čele tohoto oddělení stal rada Josef Clanern z Engelshofen. Toto oddělení mělo společně s ministerstvem zahraničí a ministerstvem vnitra bedlivě střežit všechny „politické rejdy“ jejich původce i účastníky, zejména za hranicemi. Byly zde rovněž vyřizovány záležitosti politických uprchlíků o povolení návratu do vlasti,¹²⁴ záležitosti konfinování (tj. určení nuceného vázaného pobytu státu nebezpečných osobností daleko od místa a prostředí jejich podvratného působiště), jeho uvalení na nepohodlné osoby, nebo jeho zrušení.¹²⁵ Výraznou součástí agendy I. departamentu bylo těžení z úředního porušování listovního tajemství.

Od roku 1854 se zde soustředila veškerá poštovní policejní služba. Tajná služba tzv. poštovních loží, v nichž byla otevírána soukromá korespondence k policejním účelům, patřila k charakteristickým znakům policejní systému v padesátých a šedesátých let 19. století. V době neoabsolutismu byla tato služba upravena zvláštním císařským nařízením z 3. dubna 1853, na jehož základě byla služebně podřízena právě tomuto departamentu.

II. Departament

Druhý departament vedl bývalý předseda policejního oddělení ministerstva vnitra Karl Maltz z Maltenau. Tomuto departamentu byla svěřena veškerá agenda vnitřní státní policie s úkolem založit a neustále doplňovat a udržovat co možná nejúplnější seznam všech politicky podezřelých a kompromitovaných osob.

Dalším úkolem tohoto oddělení mělo být sbírky všech tiskovin, které se týkaly německé, italské a maďarské revoluce v letech 1848/1849, a nejrůznějších proklamací, letáků a hanopisů, které byly vydány revolučními stranami s udáním jmen jejich autorů. Také se zde měly soustředit veřejné i tajné zprávy bývalé „Polizei-Hof-Stelle“, mezi než patřily záležitosti týkající se pasů, hlášení, osobních výkazů apod.

¹²³ K departamentům a prezidiálním oddělením vycházím z KAZBUNDA, K. Organizace a archiv nejvyššího policejního úřadu a ministerstva policie. *Časopis archivní školy*. 1928, roč. I., s. 23 an.

¹²⁴ Tato agenda byla prováděna společně s VI. departamentem.

¹²⁵ Tato agenda byla prováděna společně s II. departamentem.

Jelikož toto oddělení mělo na starosti i vyřizování záležitostí hmotné režie podřízených policejních úřadů, jako bylo účtování, požitky apod. bylo k němu přičleněno i účetní oddělení.

Od 1. června 1856 byl druhý departament rozdělen na departament II a pro vlastní záležitosti vnitřní státní policie a na departament II b pro režijní a pokladní agendu.

III. Departament

Přednostou třetího departamentu byl sekční rada Jan Hornung. Tomuto oddělení byla přidělena vnitřní agenda bezpečnostní a administrativní policie, organizační, osobní a správní záležitosti podřízených policejních úřadů. Toto oddělení podávalo též drobná zdání v připravených pracích zákonodárného charakteru.

IV. Departament

Hlavou tohoto oddělení byl ministerský rada Karel Lewinský. Tento departament měl za úkol hlídat nebezpečný tisk. Působnost tohoto oddělení se vztahovala na záležitosti denního tisku, literatury a umění. Měla dvojí charakter. Jednak se věnovala pozornost plodům – dílům samotným a dále jejich autorům. Mimo to byla pozornost zaměřena na další osoby např. redaktory, knihkupce či litografy. Též sem náleželo vše, co se týkalo živnostenských záležitostí z oboru produkce a prodeje tiskových plodů.

Po vydání tiskového nařízení z 27. května 1852 agenda tohoto oddělení velmi výrazně vzrostla. Přílivem povinných výtisků a výtisků na zkoušku vznikla při tomto departamentu velká knihovna, která obstarávala také dodání výtisků dvorní knihovně, měla na starost srovnávání měsíčních výkazů místodržitelství o vyšlých tiskopisech, zda souhlasí se skutečně došlými exempláři apod.

V. Departament

Toto oddělení bylo řízeno pod vedením majora Erwina Stainhausera. Departamentu náleželo vše, co souviselo s vnitřními záležitostmi četnictva a všech druhů bezpečností, hlavně vojenské policejní stráže v hospodářském smyslu. Zde byl taktéž zprostředkováván styk nejvyššího policejního úřadu s četnictvem.

VI. Departament

Do působnosti tohoto tzv. justičního oddělení náležely vedle hospodářských otázek bezpečnostní a administrativní policie všechny právní záležitosti, které by se vyskytly v policejní sféře. Departament měl na starost spolkové záležitosti, žádosti politických vystěhovalců o návrat, předpisy o zbraních, zastupování nejvyššího policejního úřadu v různých komisích a poradách. Oddělení mělo na starost také sběr dat o velezradě. Konalo přípravy k soudním řízením. K úkolům tohoto departamentu náleželo umístování vojenských vysloužilců v civilních službách u podřízených policejních úřadů. K tomuto oddělení bylo přičleněno ředitelství kanceláře nejvyššího policejního úřadu a další pomocné úřady.

VII. Departament

Toto oddělení mělo na starost inspekci léčebných, lázeňských míst a všechny ostatní záležitosti, které by nepatřily k okruhu působnosti některého z ostatních departamentů.

4.1.3.1.2. Prezidiální oddělení

Všem, výše jmenovaným, departamentům, byla nadřízena dvě prezidiální oddělení. Tato oddělení udělovala pokyny ostatním departamentům, přidělovala jim agendu, zasílala oběžníky.

I. Prezidiální oddělení

První prezidiální oddělení bylo vedené bezprostředně policejním šéfem Kempenem. Zpracovávalo veškerou mimořádnou agendu, vedlo tajnou korespondenci, písemný styk s dvorem, podávalo vyžádané nebo samostatné zprávy o politické spolehlivosti podezřelých osob, obviněných nebo takových, které čekalo povýšení, vyznamenání nebo povolání na významná místa.

Podstatnou část agendy prvního prezidiálního oddělení tvořily zvláštní záležitosti vojenské a civilní justice, dobrá zdání, zprávy četnických a plukovních velitelství, které v této věci korespondovaly přímo s nejvyšším policejním úřadem.

II. Prezidiální oddělení

Toto oddělení vedl sekční šéf nejvyššího policejního úřadu generál Jiří Hartmann, který současně byl Kempenovým náměstkem. Druhé prezidiální oddělení vyřizovalo vše, co se týkalo vnitřní organizace vlastního úřadu. Zejména pak sestavovalo pro panovníka z docházejících denních zpráv policejních ředitelství o náladě v jednotlivých provinciích tříměsíční a příležitostné výkazy o politickém smýšlení a obstarávalo veškerou služební mimořádnou agendu.¹²⁶

Neustálé zvyšování počtu zaměstnanců nejvyššího policejního úřadu, neustále vyšší náklady na jeho provoz, se negativně odrazilo v postoji vůči tomuto úřadu zejména ze strany referentů říšské rady, i přes to, že uznávali, že velký podíl na zmatku má neblahé spojení s institucí četnictva. Na základě nařízení ze 14. dubna 1859 byl J. Kempen nucen přistoupit k reorganizaci svého úřadu. Dvornímu radovi Maltzovi svěřil vypracování nového návrhu, který byl později vzat za základ vnitřní organizace policejního ministerstva.

Maltz ve svém návrhu se snažil jednak o úsporné postavení tohoto úřadu, jednak o odstranění rivality s ministerstvem vnitra, neboť mu byly známy nedostatky a důvody třenic mezi těmito dvěma institucemi. Uznával anomálii, která spočívala ve společném řízení četnictva a nejvyššího policejního úřadu a ve vojenském rázu tohoto úřadu, jež se stal zbytečným z důvodu odpadnutí případů, které řešil válečný soud.

Co se týče vnitřní organizace, navrhoval Maltz spojení obou prezidiálních oddělení v jedno, které by mělo jako dosud bezprostřední styk s dvorem, s ministerstvy, byla zde soustředěna tajná služba a telegrafní šifrové oddělení.

¹²⁶ Řádnou a mimořádnou agendu bylo těžké mnohdy rozlišit, takže kompetence se často křížila a těžké záležitosti se řešila nejen v obou prezidiálních odděleních, nýbrž i na půdě departamentů. Např. „velezrádná“ agenda I. prezidiálního oddělení byla zpracovávána spolu s VI. departamentem.

Departamentální agendu rozdělil na dvě sekce: státně policejní a administrativní, obě rozděleny na tři oddělení. Státně policejní sekce se skládala z oddělení A pro zahraniční státní policii. Toto oddělení mělo být ve styku se zahraničními vlastními policejními úřady, mělo bdít nad tiskovými projevy za hranicemi, nad činností vystěhovalců a těch, kteří se vzdělávali nezákonně a pozbyli rakouské státní příslušnosti. Dále zde mělo být rozhodováno o případných žádostech emigrantů o amnestii. Toto oddělení mělo též za úkol bdít nad podezřelými cizinci, kteří se zdržovali v Rakousku.

Druhé oddělení B se soustředilo na činnost konfidentů domácích i zahraničních. Další činností tohoto oddělení dále byla tajná služba a tajná kontrola soukromé korespondence. Oddělení C byly přiděleny záležitosti vnitřní státní policie. Zde měl být dále veden seznam zasloužilých i kompromitovaných osob, vyřizovány záležitosti pasů, cestovních průkazů a vandrovních knížek. Byla zde také vedena v evidenci a pozorována mládež studující na cizích školách, jakožto vůbec všechny osoby meškající v zahraničí, pokud neztratily rakouskou státní příslušnost.

Toto oddělení mělo věnovat také pozornost chování propuštěných pevnostních vězňů a byly zde vyřizovány záležitosti konfinování. Oddělení C dávalo též pokyny pohraničním komisařstvím a celním úřadům, pokud šlo o připojení rakouských železnic k cizím, v záležitostech passantů apod.

Administrativní sekce se skládala, jak výše naznačeno též ze tří oddělení. Tvořilo ji oddělení D, kterému byly kromě redakce „Wiener Zeitung“ záležitosti tiskové policie a veškerá agenda bývalého IV. departamentu. Dalšímu oddělení E náležela vrchní správa bezpečnostní a administrativní policie, policie v lázeňských místech a civilní stráž při politických úřadech první instance. Vedle záležitostí osobních a vnitřní organizace podřízených policejních úřadů se toto oddělení zabývalo i ve věcech padělání cenných papírů, mincí atd. V oddělení F byly soustředěny záležitosti vojenské policejní stráže. Dále k němu byla přiřčena účtárna a ředitelství kanceláře.

J. Kempen se však konečné reorganizace již nedočkal, neboť v následné brzké době téhož roku byl zproštěn funkce šéfa úřadu nejvyššího policejního úřadu i generálního inspektorátu četnictva a odešel jako polní zbrojmistr do výslužby.

4.2. Četnictvo

Za Bachova absolutismu nemalou roli hrálo četnictvo. Podíváme-li se do historie, tak první četnický pluk byl vytvořen roku 1815 v Lombardii. Po lombardském vzoru byl po potlačení maďarské revoluce v roce 1849 zformován na území Uher další četnický pluk, čímž byl učiněn první krok k rozšíření četnictva jako ozbrojeného bezpečnostního sboru na celé území říše. Tato idea byla dále rozvinuta Alexandrem Bachem, který učinil návrh, a který signoval císař František Josef I. patentem č. 272/1849 ř. z.¹²⁷

Prováděcí zákon, který byl vydán v lednu 1850,¹²⁸ definoval četnictvo jako vojenský organizovaný strážní sbor, určený k udržování veřejné bezpečnosti, klidu a pořádku. Stalo se součástí armády s podřízeností ministerstvu války. V jistých situacích bylo podřízeno i ministerstvu vnitra s ohledem k charakteru a rozsahu služeb, které provádělo pro civilní správu.¹²⁹ Zejména podpůrná funkce četnictva byla totiž důležitá pro orgány státní správy, neboť jim dávala možnost násilím nebo pohrůzkou násilí prosadit pomocí četníků všechna svá opatření.

Úloha četnictva jako bezpečnostního orgánu se v podstatě rozpadala do dvou částí. Jednak četnictvo plnilo úlohu samostatně působícího policejního orgánu (v rámci tzv. státní bezpečnosti) a funkci dohlédací nad policií místní (obecní)¹³⁰ a jednak mělo, jak výše naznačeno důležitou úlohu podpůrnou, spočívající v pomoci a asistenci orgánům státní správy, tak jak to zakotvilo ustanovení § 11 organizačního statutu z roku 1850.¹³¹

Podpůrnou úlohu četnictva vymezil organizační statut následovně: „Vůbec má četnictvo dle svého povolání právo a povinnost jednati podle potřeby jak proti osobám

¹²⁷ SPURNÝ, M. *Ve dne v noci podle zákoníku. Policisté a četníci v českých zemích do roku 1945*. Olomouc 2013, s. 25.

¹²⁸ Organizační statut pro četníky č. 19/1850 ř. z.

¹²⁹ SPURNÝ, M. *Ve dne v noci podle zákoníku. Policisté a četníci v českých zemích do roku 1945*. Olomouc 2013, s. 25.

¹³⁰ HYBEŠ, J. *Četnická inkvisice v Rakousku: řeč poslance Josefa Hybeše, pronesená v rozpočtové debatě při položce ministerstva zemské obrany v parlamentě dne 11. března 1902*. Praha: Tiskové družstvo Československé strany sociálně-demokratické, 1902, s. 6.

¹³¹ MALÝ, K. *Policejní a soudní perzekuce dělnické třídy v druhé polovině 19. století v Čechách*. Praha: Academia 1967, s. 49.

civilním, tak vojenským, a to dílem bez všelikého vybídnutí, jak to služební instrukce předpisuje, dílem k požádání úřadů k tomu povolených“.¹³²

V případě, kdy četník vystupoval jako pomocník orgánu politické správy, byl zcela podřízen (co do rozhodování) příslušnému úředníku, který prováděl úřední výkon nebo zákrok. Instrukce pro četnictvo v tomto případě dokonce odepřely četníkovi právo hodnotit správnost a oprávněnost úředního zákroku.¹³³

Ve správní praxi vedla tato dvojí úloha četnictva k určité dvojkolejnosti četnické administrativy. Četnictvo po stránce organizační bylo vytvořeno podle vzoru armády a z toho důvodu podřízeno v záležitostech vojenských (pokud šlo o jeho služby nebo zákroky vůči příslušníkům armády) a disciplinárních vrchnímu vojenskému velitelství, resp. ministerstvu války, a v otázkách služebních ministerstvu vnitra.¹³⁴

Tato dvojí podřízenost se promítala i do působnosti četnictva v okresech, kde ze strany jednotlivých četnických stanic bylo podáváno hlášení svému řídicímu orgánu, které představovalo zemské četnické velitelství v Praze a v opisu okresnímu úřadu. V každém případě však žádosti, např. o posílení četnické stanice, musely být zaslány okresními hejtmany prostřednictvím prezidia místodržitelství zemskému četnickému velitelství. Prezidium v jednání se zemským četnickým velitelstvím zastupovalo okresní politické orgány, kterým poté rovněž podávalo zprávy o výsledku jednání. Ač tedy vlastně bylo četnictvo na okresech v policejních otázkách podřízeno okresním hejtmanům, nemohli tito přece oficiálně zasahovat do četnických personálních otázek. Avšak v případě potřeby mohli podávat úřední cestou stížnosti co do výkonu služby jednotlivých četníků a v případě potřeby zintenzivnění represe vynucovat i určité personální změny.¹³⁵

Tento útvar koncipovaný jako elitní sbor vojensky organizovaný, který citelně zatěžoval státní rozpočet (k tomu níže), přičemž náklady na jeho ubytování byly vymáhány od obcí,¹³⁶ se stal symbolem neoabsolutistického režimu.

¹³² Srv. §11 organizačního statutu pro četnictvo ze dne 18. ledna 1850, č. 19. ř. z.

¹³³ MALÝ, K. *Policejní a soudní perzekuce dělnické třídy v druhé polovině 19. století v Čechách*. Praha: Academia 1967, s. 49.

¹³⁴ Tamtéž, s. 50.

¹³⁵ Tamtéž.

¹³⁶ K tomu srv. HLEDÍKOVÁ, Z., JANÁK, J., DOBEŠ, J. *Dějiny správy v českých zemích. Od počátku státu po současnost*. 2. vydání. Praha: NLN, 2007, s. 282.

V roce 1850 vzniklo 16 četnických pluků, které vykonávaly bezpečnostní službu na celém území monarchie. V Čechách byl dislokován pluk s pořadovým číslem 2, na Moravě a ve Slezsku s pořadovým číslem 3. Část mužstva byla pěší a část jízdní. V čele celého sboru stál generální inspektor četnictva. V té době tuto funkci zastával Jan Kempen z Fichtenstammu, který měl za sebou úspěšnou minulost. Roku 1848 potíral revoluci jako generál a velitel jednoho sboru bana Jelačiče, účastníci se dobývání Vídně. Později byl velitelem vojenského distriktu přešpurského a budapešťského. Nakonec byl jmenován vojenským vídeňským velitelem a svěřena organizace četnictva. Na území monarchie celkem čítalo četnictvo okolo 19 000 mužů.¹³⁷

Organizace četnických pluků nařízením z 18. ledna 1850

Pluk číslo	Korunní země
1	Horní a Dolní Rakousy, Salcbursko
2	Čechy
3	Morava, Slezsko
4	Halič, Bukovina, Krakovsko
5	Uhry
6	Uhry
7	Uhry
8	Transylvánie
9	Vojvodina
10	Chorvatsko-Slavonie
11	Ilýrie
12	Štýrsko
13	Tyrolsko, Vorarlbersko
14	Lombardie
15	Benátsko
16	Dalmácie

V roce 1854 byl počet četnických pluků z šestnácti na devatenáct. Důvodem byla příliš velká územní odpovědnost pluků 4, 5 a 6 dislokovaných v Haliči, Bukovině, Krakovsku a Uhrách.

¹³⁷ MACEK, P., UHLÍŘ, L. *Dějiny policie a četnictva I. Habsburská monarchie (1526-1918)*. Praha 1997, s. 64-65.

Organizace četnických pluků v roce 1854

Pluk číslo	Korunní země
4	Východní Halič a Bukovina
5	Správní oblast Košice
6	Správní oblast Mór
17	Správní oblast Krakov
18	Správní oblast Bratislava
19	Správní oblast Šoproň

V čele celého četnického sboru stál Jan Kempen z Fichtenstammu, který měl za sebou úspěšnou minulost. Roku 1848 potíral revoluci jako generál a velitel jednoho sboru bana Jelačice, který se účastnil dobývání Vídně. Později byl velitelem vojenského distriktu prešpurského a budapešťského. Nakonec byl jmenován vojenským vídeňským velitelem a svěřena organizace četnictva.¹³⁸ Četnictvo podléhalo J. Kempenovi jednak jako šefovi nejvyššího policejního úřadu, jednak jako svému generálnímu inspektorovi.

V organizaci četnictva došlo ke změně v roce 1860. Objevily se neúspěšné snahy o zcivilnění četnictva a došlo k radikální redukci početních stavů na 8000 mužů. Počet četnických pluků se snížil z devatenácti na deset. V českých zemích dále působil jeden pluk s pořadovým označením 2. Pluk se dělil na křídla, ta na čety a ty dále na stanice. Stanice existovaly jen v sídlech okresních úřadů, s výjimkou měst s vlastní policií, které četnictvo zcela opustilo.¹³⁹

Jak bylo výše uvedeno, početní stav a okruh působnosti četnictva byly redukovány. Došlo k uskutečnění zásady podřízenosti četnictva úřadům politické správy, avšak četnictvo zůstalo vojensky organizováno a v disciplinárním ohledu bylo i nadále součástí armády.

4.3. Armáda

¹³⁸ KAZBUNDA, K. Organizace a archiv nejvyššího policejního úřadu a ministerstva policie. *Časopis archivní školy*. 1928, roč. I.

¹³⁹ SPURNÝ, M. *Ve dne v noci podle zákoníku. Policisté a četníci v českých zemích do roku 1945*. Olomouc 2013, s. 25.

Za Bachova absolutismu dochází i k několika experimentům i v nejvyšší instanci vojenské správy a ve velení armády a bylo jen otázkou času, kdy podobným způsobem jako policie bude organizována armáda. V únoru 1853 z funkce ministra války odstoupil Anton von Csorich a po krátkodobém provizoriu bylo 12. května 1853 vytvořeno vrchní velení armády a v jeho rámci pak jako sekce „ministerstvo války“. Šéf této sekce však nebyl ani titulárně ministrem a také se neúčastnil ministerských konferencí. Tak zůstaly otázky vnitřní a vnější bezpečnosti státu výlučně věcí panovníka a jemu bezprostředně podřízených úředníků.

Dne 1. června 1853 bylo zrušeno ministerstvo války, které se stalo, jak bylo výše naznačeno, jednou ze sekcí tohoto nového orgánu, a ministr války přestal být stálým členem ministerské konference a byl zván pouze na příkaz panovníka. Ministerstvu války byly ponechány jen vlastní vojenské správní záležitosti.¹⁴⁰

Jednou ze sekcí armádního velitelství bylo i Námořní vojenské velení, které bylo v srpnu 1856 zřízeno jako samostatné ministerstvo, nejvyšším rozhodnutím z 27. července 1865 bylo však námořní ministerstvo zrušeno. Před tím bylo v roce 1860 Nejvyšší armádní velitelství přeměněno v ministerstvo války.

Také byly vydány předpisy týkající se vojenské povinnosti. Již v roce 1848 bylo zrušeno osvobození šlechty vojenské povinnosti, avšak na základě patentu č. 5/1850 ř. z., a poté patentu č. 27/1856 ř. z. bylo možné se z vojenské povinnosti vykoupit.¹⁴¹

Jak bylo uvedeno v kapitole o policii i četnictvu, také armáda svými výdaji za Bachova absolutismu představovala ohromné finanční zatížení pro monarchii. Již v roce 1850 (31. května) sděloval dvorní rada Karel Hummenbauer knížeti Metternichovi následující: „S vnitřní politikou, při níž jest potřebí armády kolem 600.000 mužů, aby se udržely vlastní země, není žádný přijatelný rozpočet myslitelný“.¹⁴²

Přestože již v létě 1850 došlo ke snížení armády, netrvalo dlouho (1853), kdy ministr financí opět upozornil na ohromné finanční zatížení státního rozpočtu z důvodů výdajů na

¹⁴⁰ HLEDÍKOVÁ, Z., JANÁK, J., DOBEŠ, J. *Dějiny správy v českých zemích. Od počátku státu po současnost*. 2. vydání. Praha: NLN, 2007, s. 250.

¹⁴¹ MALÝ, K. a kol. *Dějiny českého a československého práva do roku 1945*. 4. vydání. Praha: Leges, 2010, s. 266.

¹⁴² TOBOLKA, Z. *Politické dějiny československého národa od r. 1848 do dnešní doby*. Díl I. 1848-1859. Praha 1932, s. 190.

armádu – v té době více než 100 milionů. V roce 1855 na místo ministra financí Ondřeje Baumgartena nastoupil baron Brück. Oba však spatřovali příčinu rozvrácených státních financí v neúměrnosti armády. Brück začal prosazovat, že armáda nesmí ročně stát více než 100 milionů,¹⁴³ s podmínkou, že se mu nikdo nebude plést do resortu. Následně dochází k výraznému šetření ve vojsku. Již 15. června 1855 byla provedena demobilizace a k dalšímu šetření a snižování stavu armády došlo na základě císařského nařízení roku 1859.¹⁴⁴

¹⁴³ K tomu srv. BRANDT, H. H. *Der österreichische Neoabsolutismus: Staatsfinancen und Politik 1848–1860*. Göttingen: Vandenhoeck und Ruprecht, 1978, Band 2, s. 833; BRANDT, H. H. *Verwaltung als Verfassung – Verwaltung und Verfassung? Zum historischen Ort des „Neoabsolutismus“ in der Geschichte Österreichs*. *Moderní dějiny*. 2011, roč. 19, č. 2, s. 225.

¹⁴⁴ TOBOLKA, Z. *Politické dějiny československého národa od r. 1848 do dnešní doby*. Díl I. 1848–1859. Praha 1932, s. 190.

5. K některým vybraným předpisům podporujících persekční tendenci neoabsolutismu a omezující občanská práva a svobody

5.1. Trestní zákoník z roku 1852

Rovněž trestní zákoník ze dne 27. května 1852¹⁴⁵ se v mnohém vracel k praxi předbřeznových poměrů, když mimo jiné znovu připouštěl možnost tělesných trestů¹⁴⁶. Tělesné tresty sice nebyly v roce 1848 formálně zrušeny, ale mimo vojenské soudy se fakticky neužívaly.

Zjevně třídní charakter tohoto opatření vyplýval mj. z toho, že tělesnými tresty mohli být postiženi pouze „dělníci a sloužící osoby“, zatímco ostatním občanům měl být v případě deliktu, na který se tělesný trest vztahoval, udělen peněžitý trest.¹⁴⁷

Tento trestní zákoník platil po celou dobu trvání monarchie a byl převzat do československého právního řádu. Byl založen na tripartici trestních jednání, rozlišoval zločiny a přečiny, o kterých rozhodovaly soudy a policejní či správní přestupky, které spadaly do pravomoci správních úřadů.

Na rozdíl od předcházejícího trestního zákoníku neobsahoval procesní ustanovení, ta byla předmětem úpravy (ohledně správních přestupků) obsažené v nařízení ministerstva vnitra a spravedlnosti a Nejvyššího policejního úřadu (č. 61/ 1855 ř. z.).¹⁴⁸

Na rozdíl od předcházejícího trestního zákoníku z roku 1803 pojednával jen o hmotném právu. I když na jedné straně likvidoval některé feudální přežitky, některé naopak ponechal a jistým způsobem „vzdvihl“ jako byl zločin rušení náboženství (rouhání) či obsahoval ustanovení, chránící císaře a jeho rodinu,¹⁴⁹ kdy se např. jednalo o pouhou verbální urážku nejen živých ale i dávno mrtvých členů rodiny. Platil i pro činy spáchané tiskem.

¹⁴⁵ Trestní zákoník č. 117/1852 ř. z.

¹⁴⁶ § 248 trestního zákoníku č. 117/1852 ř. z.

¹⁴⁷ URBAN, O. *Česká společnost 1848-1918*. Praha: Svoboda, 1982, s. 103-104

¹⁴⁸ PRÁŠKOVÁ, H. *Základy odpovědnosti za správní delikty*. Praha: C. H. Beck, 2013, s. 146.

¹⁴⁹ § 58-69 trestního zákoníku č. 117/1852 ř. z.

Rozlišoval nejen zločiny a přestupky, ale i přečiny. Měl celoříšskou platnost,¹⁵⁰ zakotvoval zásadu nullum crimen sine lege, která však byla omezena ve prospěch trestní pravomoci policejních a správních orgánů, zakotvil i zásadu nulla poena sine lege,¹⁵¹ tedy vyloučil uložení jiných trestů, než těch, které trestní zákon výslovně stanovil.

Za zločiny ukládal následující tresty: nejvyšší trest – trest smrti oběšením. Dále žalář prvního či druhého stupně. Podle času rozlišoval na žalář doživotní nebo dočasný, trvající 6 měsíců až 20 let. Dalším trestem byl trest vypovězení, který ale mohl být uložen pouze cizinci. Posledním trestem byl trest bití.

Za přečiny a přestupky byly trestním zákoníkem ukládány tyto tresty: peněžitá pokuta, propadnutí věci, ztráta práv a povolení, tělesná kárání, vězení, vyhoštění z určitého místa či korunní země, vyhoštění ze všech zemí rakouského císařství (možný pouze u cizinců).

Do popředí vystupuje zřetelné protidělnické zaměření trestního zákoníku. Trestní zákoník stíhal stávky a účast na nich jako zakázané koalice. Zvýšenými tresty postihoval delikty zaměstnanců proti zaměstnavatelům. Jako přečin stíhal tajné společnosti, což bylo později aplikováno i na politické strany. Poskytoval zvýšenou ochranu státu a jeho orgánům – zde byla patrná zvláštní ochrana policie a četnictva.

Mezi přednosti trestního zákoníku patřily přesné a stručné formulace, odstupňování deliktů podle společenské nebezpečnosti, přesné vymezení trestů.

¹⁵⁰ Do roku 1878. Poté Uhry měly svůj vlastní trestní zákoník.

¹⁵¹ §32-33 trestního zákoníku č. 117/1852 ř. z.

5.2. Výpraskový patent z roku 1854¹⁵²

Výpraskový patent se stal základem trestního práva správního a představoval základní právní normu pro policejní činnost zeměpanských orgánů. Platil pro všechny korunní země s výjimkou království Lombardsko-Benátského a hranice vojenské.¹⁵³

Jako „výpraskový“ byl tento patent označován proto, že dovoľoval ještě užívání tělesných trestů s odkazem na § 248 tr. zák., který stanovil podmínky pro ukládání tělesných trestů. Tímto patentem byla v podstatě politickým a policejním orgánům rámcově vymezena trestněprávní pravomoc a dány hlavní směrnice pro její provádění.¹⁵⁴ Patent se skládá z 18 paragrafů.

Podle ust. § 1 veškerá nařízení, opatření a nálezy, které vydali země knížecí správní a policejní úřady v oboru své úřední působnosti ať sami nebo z rozkazu nadřízených orgánů, se měla vykonávat prostřednictvím příslušného zákona. Ustanovení § 2 až 6 stanovilo vymáhání poplatků skrze orgány k tomu povolané. Např. podle § 4 měli peněžité poplatky vybírat představení obcí svými vlastními orgány.

Oprávnění policejních orgánů bylo možné podle ustanovení § 7 charakterizovat jako vydávání policejních příkazů a záповědí. Podle tohoto ustanovení, pokud byla vydána záповeď v oboru působnosti politických nebo policejních úřadů, ať se již vztahovala na nějaký jednotlivý čin nebo na činy jistého druhu, měly jak příslušní správní, tak policejní orgány pravomoc použít vykonávacích a exekučních prostředků, které by vedly k cíli.

Ustanovení § 7 připouštělo zejména, aby státní úřady vydávaly záповědi např. stávek a aby svá nařízení mohly i vynucovat ve smyslu ustanovení § 11 téhož zákona.

Ustanovení § 8 stanovilo vynucování dodržování příkazů a záповědí. Mimo jiné také stanovilo, že četnictvo nebo policejní stráž v místě má asistovat, pokud by jí bylo zapotřebí a

¹⁵² Tzv. Prügelpatent, č. 96/1854 ř. z.

¹⁵³ PRÁŠKOVÁ, H. *Základy odpovědnosti za správní delikty*. Praha: C. H. Beck, 2013, s. 146.

¹⁵⁴ MALÝ, K. a kol. *Dějiny českého a československého práva do roku 1945*. 4. vydání. Praha: Leges, 2010, s. 265.

úředníci měli právo použít i vojenské asistence, aby dodali váhu svému příkazu.¹⁵⁵ Je zcela zřejmé ze samého znění § 8, že vojenská asistence měla být požadována úřady jen v případech porušení veřejného pokoje a pořádku.¹⁵⁶

Ustanovení § 9 zakotvilo právo pro správní a policejní úřady obesílat a předvádět konkrétní osoby, které se nalézaly v jejich úředním obvodu. Jsou zde zakotveny překážky, pro které se nemusí dotyčná osoba na předvolání dostavit. Jinak pokud by se dotyčná osoba na předvolání nedostavila, na základě tohoto ustanovení mohla být pokutována ve výši jednoho až dvaceti zlatých.

Výpraskový patent umožňoval stíhat veřejná pohoršlivá a demonstrativní vystoupení na veřejnosti zejména proti vládě, která by jinak nebylo možno stíhat na základě trestního zákona. Tak v § 11 je stanoveno, že pokud by se někdo choval proti policejním předpisům na veřejném místě, jmenovitě je zde vypsána posluchárna, divadlo, bál, hospoda, kavárna, železnice, parní loď, poštovní vůz, tím že by „pořádek a slušnost porušil, zábavu obecnstva přerušil neb jinak pohoršení učinil, nebo dopustili by se demonstrace nějaké, kterou by se najevo dávala nechť k vládě nebo znevažování nařízení jejích“, měl být potrestán finanční pokutou od jednoho do sta zlatých nebo vězením od šesti hodin do čtrnácti dnů. V tomto ustanovení byla s ohledem na § 248 trestního zákoníku také stanovena možnost trestu bití – „užiti také kárání na těle“.

Podle ustanovení § 12 byla uložena politickým a policejním orgánům povinnost ke každému se slušně chovat během úředního jednání a naopak taktéž každému se chovat s úctou k nim. § 12 odkazuje ve třech případech na trestní postih podle ustanovení § 11, pokud by se:

A) někdo k politickému nebo policejnímu úředníkovi, který koná dle zákona svůj úřad, nebo ke strážní a vrchnostenským služebníkům, kteří na nějakém veřejném místě nebo

¹⁵⁵ § 8 císařského nařízení č. 96/1854 ř. z. zní: „Při vykonávání nařízení a záповědí, od úřadů politických nebo policejních, vydaných a při vedení exekuce jimi přikázané, má četnictvo nebo stráž policejní v místě zřízená dle instrukce své propůjčiti asistenci, jíž potřebí, a úřadové mají právo dodatí nařízením svým váhy dostatečně použitím asistence vojenské“.

¹⁵⁶ V pozdější době již po pádu Bachova absolutismu byla povinnost vojenským orgánům poskytovat asistenci uložena ve služebním řádu – císařský rozkaz ze dne 9. srpna 1873, § 1, s tím, že moc vojenská jest obranou jak proti nepříteli vnějšmu, tak i oporou trůnu a zákonného pořádku uvnitř země. Oprávnění žádat o vojenskou asistenci bylo dáno zákonem č. 44/1868 ř. z. okresním úřadům (od roku 1852 do svého zrušení měly toto právo rovněž i krajské úřady). Viz MALÝ, K. *Policejní a soudní perzekuce dělnické třídy v druhé polovině 19. století v Čechách*. Praha: Academia, 1967, s. 52.

v soukromém bytě vykonávají úřední rozkaz, choval spurně a urážlivě, a v chování takovém setrval, ačkoliv byl dříve napomenut,

B) někdo proti představenému obce, který vykonával nějaký rozkaz, jehož výkon mu náležel dle zákona nebo mu bylo uloženo na základě zvláštního nařízení daného úřadu, setrval a spurně a urážlivě se choval,

C) nebo kdo by ve spise, který by sám psal urážejícím způsobem a podal na úřad, který tímto spisem uráží,

Toto urážlivé a vzpurné chování proti bezpečnostním orgánům, ať se již stalo doma či na veřejnosti, stejně jako proti obecním starostům bylo stíháno jako přestupek. Ustanovení § 13 dále stanovilo, s odkazem na ustanovení § 12 písmena a) a písmena b), že prohlášení úředníka nebo služebníka politického nebo policejního, učiněného pod přísahou, lze pokládat za dostatečný důkazní prostředek.

Ustanovení § 14 stanovovalo trestní pravomoc, která příslušela pro činy jmenované v ustanovení § 11, v místech, kde se nalézal zeměknížecí úřad policejní, úřadu tomuto, a pokud takového úřadu nebylo, pak příslušela politickému okresnímu úřadu. V případech, které byly stanoveny v § 12, měl trestní nález vynést představený politického nebo policejního úřadu, při jehož úředním řízení se někdo tak choval, a choval-li se někdo tak proti představenému obce, pak nález měl vynést představený toho politického okresního úřadu, v jehož obvodu byla obec, které se to týkalo. Pokud šlo o urážku ve spisu podaném, a týkalo se to celého úřadu nebo představené osoby tohoto úřadu, měl tento úřad podle ustanovení § 14 k řízení ve věci a vynesení rozsudku delegovat jiný úřad.

Ustanovení § 15 stanovuje možnosti a podmínky podávání stížností a odvolání a ke komu se podávají. V § 16 jsou na roveň zeměknížecím politickým úřadům položeny, co se týče vykonávání moci trestní a exekutivní, i ti obecní úřady, kterým v přikázaném jim obvodu úředním bylo svěřeno řízení politické na místě zeměknížecích okresních úřadů. § 17 stanovil, že nařízení od 11. května 1851 a od 14. srpna 1853, v zemích, pro která byla vydána, se zrušují. § 18 stanovil, že toto nařízení nabývá okamžité platnosti.

Tento patent jako základ policejně-trestní pravomoci orgánů policejních a správních u nás platil až do roku 1927.

5.3. Tiskový zákon z roku 1852

V oblasti tiskového práva,¹⁵⁷ za Bachova absolutismu, došlo k potlačení tiskových svobod a k restriktivním opatřením. Lze říci, že Bachovský absolutistický režim představoval naprostý úpadek českého tisku. Dodatečně byly zabavovány tiskopisy, které vyšly za revoluce a dokonce i tiskoviny vydané před revolucí. Také liberální a federalistické tiskoviny, které lze označit jako „rezervované“ začaly být pronásledovány a jedna po druhé zastavována.

Projevy jiného názoru, než vládního, nebyly ze strany vládních kruhů trpěny, aniž věcná kritika jejich opatření. Na základě toho byl např. zastaven největší list národně liberální strany, Havlíčkovi „Národní listy“, jelikož věcně kritizoval despotické opatření vlády. Dne 12. listopadu roku 1850 byla zastavena liberální „Union“, neboť se vyslovila proti Schwarzenbergově velkoněmecké politice. Dne 1. února roku 1851 byl zastaven bývalý orgán českého radikalismu „Pražský večerní list“, od pádu „Union“ jediný na vládě nezávislý český žurnalistický hlas v Praze.¹⁵⁸ Od roku 1851 se podařilo dostat povolení k vydávání beletristického časopisu Lumír. Tento časopis byl položen na platformě apolitičnosti a jediné tím, že se zabýval hlavně dobou dávno minulou, udržel si milost úřadů.¹⁵⁹ Z literárně kritických časopisů byl povolen časopis Obzor¹⁶⁰, který však byl brzy zastaven nikoliv pro nepřízeň ze strany úřadů, ale pro nezájem čtenářů.

Od poloviny roku 1852 až do roku 1860, tedy po dobu osmi let, nebyly na území českého státu vydávány noviny, které by vyjadřovaly mínění českého národa a které by byly vydávány v svobodomyšlném a demokratickém duchu řízených politických novin.

¹⁵⁷ K tomu srv. též: MIŘIČKA, A. Heslo Tiskové právo. In: Hácha, E. – Hoetzel, J. – Weyr, F. – Laštovka, K. *Slovník veřejného práva československého*. Svazek IV. Brno: Polygrafia – Rudolf, M. Rohrer, 1938, s. 901 – 906; KOHOUT, M. Recepte rakousko-uherského tiskového práva a snahy o jeho novelizaci v období tzv. první republiky. *Právo: časopis pro právní teorii a praxi*. Praha: Ústav práva a právní vědy, 2009, roč. II, č. 3, s. 109 – 118; HRABÁNEK, J. *Soustava československého práva tiskového*. Praha: Orbis, 1934, s. 13 – 27.

¹⁵⁸ TOBOLKA, Z. *Politické dějiny československého národa od r. 1848 do dnešní doby*. Díl I. 1848-1859. Praha 1932, s. s. 185.

¹⁵⁹ KALIBA, J. Pokusy J. V. Friče o vydávání časopisů v době bachovské reakce 1854-1858. In: Karel Kosík, Václav Žáček (eds.). *J. V. Frič a demokratické proudy v české politice a kultuře*. Praha 1956, s. 96.

¹⁶⁰ K časopisu Obzor blíže PEŠEK, J. Časopis Obzor a tvůrce jeho programu. *Listy filologické*. 1915, roč. 42, s. 369 a n.

Vycházely pouze „Pražské noviny“ v Praze, které však byly oficiální a vládní tiskovinou. Od roku 1852 na Moravě mohl vycházet dvakrát týdně jen „Moravský národní list“, jehož hlavní část byla výtahem z úřední „Brünner Zeitung“. Roku 1858 byly tyto noviny přejmenovány na „Moravské noviny“.¹⁶¹ Z vědeckých časopisů se udržel „Časopis českého musea“, roku 1853 byla povolena „Živa“ a „Památky archeologické a místopisné“. Téhož roku byl ještě povolen časopis pro mládež „Zlaté klasy“.¹⁶²

V Čechách, zejména ze strany radikální demokratů, se pro povolení vydávat časopis uchýlovalo k neperiodickému tisku namísto periodického, a to ve snaze získat povolení, a zároveň se tak vyhnout represivním opatřením, která byla užívána u periodických tiskovin a tím využít jakési mezery v zákoně.

Počátkem roku 1857 se podařilo dr. Antonínu Šimáčkovi dostat povolení vydávat neperiodický časopis pod názvem „Posel z Prahy“. Jednalo se o jakousi kulturně-hospodářskou revui, která se hned od počátku přes neškodný obsah stala trnem v oku policie. Již první číslo, které vyšlo 23. ledna 1857, podle policejní zprávy vzbudilo pohoršení tím, že „v článku o školství prostořekým způsobem se kritizovaly nynější poměry ve školství a k tomu ještě pod pláštíkem vládě přátelského smýšlení. V článku se uvádí dále, že je brán malý ohled na českou národnost a v mnoha ryze českých městech otvírány německé reálné školy“.¹⁶³

Již v semestrální zprávě v roce 1855 upozorňoval policejní ředitel, že proti neperiodickým časopisům nelze uplatňovat represivní opatření podle § 22 tiskového zákona z roku 1852. V relaci policejního ředitele z 6. února 1857 bylo znovu upozorněno, že proti neperiodickým časopisům, zejména českým, „tiskové úřady nemají žádných prostředků k odstranění a zastavení takovýchto nepřístojností“. Policejní ředitel navrhoval, aby neperiodické listy s výjimkou kaučního obnosu byly podřízeny týmž omezením, jakým podléhají periodické časopisy.¹⁶⁴

¹⁶¹ TOBOLKA, Z. *Politické dějiny československého národa od r. 1848 do dnešní doby*. Díl I. 1848-1859. Praha 1932, s. s. 187-188.

¹⁶² KALIBA, J. Pokusy J. V. Friče o vydávání časopisů v době bachovské reakce 1854-1858. In: Karel Kosík, Václav Žáček (eds.). *J. V. Frič a demokratické proudy v české politice a kultuře*. Praha 1956, s. 92 a 96.

¹⁶³ KALIBA, J. Pokusy J. V. Friče o vydávání časopisů v době bachovské reakce 1854-1858. In: Karel Kosík, Václav Žáček (eds.). *J. V. Frič a demokratické proudy v české politice a kultuře*. Praha 1956, s. 100-101.

¹⁶⁴ Tamtéž, s. 106.

Záležitost neperiodických listů se začala intenzivněji projednávat po zákazu časopisu „Svět a domov“, jehož redaktorem byl J. V. Frič, a který dal podnět policejním orgánům k prozkoumání tzv. postavení neperiodických listů. Policejní ředitel Päumann z Fričova případu učinil závěr, že u neperiodických časopisů policejní úřady nemohou vázat povolení k redigování listu na určité osobní vlastnosti redaktora, a že nelze dobře bránit méně spolehlivým osobám v redaktorské činnosti. Ve své zprávě místodržiteli uvedl policejní ředitel, že „Nabyté zkušenosti nás poučují, jak daleko může jít redaktor při určité dávce chytrosti, jak snadno může sledovati směr přičící se úmyslům vlády a při tom škodlivě působit na veřejnost, aniž by překročil hranice trestního zákona“.¹⁶⁵

Ze strany policejního prezidenta bylo navrženo, aby se proti českým tiskovinám, které dle jeho názoru sledovaly nacionální agitaci, postupovalo odlišným výkladem § 9 tiskového zákona, než tomu bylo doposud. Z tohoto důvodu se místodržitel obrátil do Vídně k nejvyššímu policejnímu šéfovi se zprávou, ve které si stěžoval na těžkosti policejních úřadů setkávajících se při dozoru nad neperiodickými tiskovinami. Tiskovina nebyla považována za periodickou, jestliže vycházela v chronologickém pořadí za sebou ve lhůtách, které uplynuly mezi jednotlivými čísly v době delší než 30 dní.

Odpověď šéfa Nejvyššího policejního úřadu Kempena vyzněla v tom smyslu, že návrhy na změnu nebo rozšířený výklad § 9 tiskového zákona by za stávajících poměrů nebyly vhodné, aby bylo přikročeno měnit cestou zákona ustanovení § 9 tiskového zákona. V odpovědi bylo dále stanoveno, že tiskové orgány musí proto zůstat dozor nad těmito tiskovinami a k zneškodňování musí být použito dosavadních zákonných prostředků.

Kempen ve své odpovědi zároveň jmenoval, že tiskovina může být zabavena dle § 25 tiskového zákona, není-li to možné pro její obsah soudním rozsudkem, tedy správním cestou, dále, že dle § 22 tiskového zákona nevhodná tiskovina může být potlačena zákazem.

Z policejních relací výše uvedených je patrné, jak bděle dozorčí orgány dbaly, aby jakýkoliv pokus o vydávání tiskovin, jejichž charakter nebyl vládě přijatelný, byl v zárodku potlačen.

¹⁶⁵ Tamtéž, s. 106-107 a dále k níže uvedenému textu, týkající se problematiky neperiodických tiskovin.

Nový tiskový zákon z 27. května 1852, č. 122 ř. z. v podstatě upravoval ministerské nařízení z roku 1851 a poskytoval možnost zabavovat úřední cestou jakékoli periodické i neperiodické tuzemské i cizí tiskoviny. Tiskové záležitosti nadále zůstávaly výlučně v rukou policie (k tomu viz výše), která si jen v případě eventuálního zákazu zahraničních tiskovin měla vyžádat dobrozdání ministerstva zahraničí.¹⁶⁶ Násilné potlačení tisku jasně dokumentuje, že absolutistická vláda si byla dobře vědoma síly a významu svobodného tisku.

Tiskový zákon byl současně vydán s trestním zákoníkem č. 117/1852 ř. z. Trestní zákoník ve vyhlášovacím patentu, čl. II. výslovně konstatoval, že „od téhož dne počínajíc (tj. od 1. září 1852 – dle čl. I.) má tento zákon trestní, co se tkne činů trestných, za zločiny, přečiny nebo přestupky v něm prohlášených, pravidlem být i tehdy, když se jich někdo dopustí tiskopisy. Kromě toho mají soudcové trestní při uložení jim posuzování činů trestných, jichž se někdo dopustí tiskopisy, šetřiti ustanovení obsažených v řádu trestním“.¹⁶⁷

Dále v trestním zákoníku bylo stanoveno, že zavedením platnosti trestního zákona se ruší zákon proti zneužití tisku z 13. března 1849. Tiskový zákon č. 122/1852 ř.z. na tuto novou situaci navazoval ve svém ustanovení § 33, podle kterého „kdo se tiskopisem dopustí činu, který dle obecných zákonů za trestný je prohlášen, upadá v tresty těmito zákony ustanovené“.¹⁶⁸

To tedy představovalo, že se měl kvalifikovat trestný čin spáchaný tiskem stejně, jako kdyby byl proveden „tak říkajíc in natura“. Jestliže tedy někdo napsal leták nebo vytiskl tiskopis, ve kterém by pak soud shledal trestné viny velezrady nebo urážky panovníka, hrozil autoru, teoreticky ovšem, např. dle § 59 trest smrti.¹⁶⁹

Tiskový zákon obsahoval další ustanovení, která umožňovala ostré zásahy proti nepohodlným časopisům a tiskopisům vůbec. Podle Antonína Miříčky „Neliberální tendence zákona se jeví také v mnohosti a krutosti objektivních opatření, kteráž ve spojení s věcným

¹⁶⁶ URBAN, O. *Česká společnost 1848-1918*. Praha: Svoboda, 1982, s. 103

¹⁶⁷ MALÝ, K. *Policejní a soudní perzekuce dělnické třídy v druhé polovině 19. století v Čechách*. Praha: Academia, 1967, s. 168.

¹⁶⁸ Tamtéž.

¹⁶⁹ Tamtéž.

ručením tiskovým úřadům k potírání nepohodlného tisku na ruku se dávají“,¹⁷⁰ což je patrné např. z ustanovení § 13 tiskového zákona, kdy musel každý vydavatel politického periodického tisku složit peněžitou jistotu s tím, že ručí za všechny peněžité tresty.¹⁷¹ Při spáchání zločinu nebo přečinu měla tato částka zcela nebo zčásti propadnout.

Časopisy mohly být kdykoliv zastaveny v případě, že by se přidržovaly „houževnatě směru nepřátelského trůnu, monarchistické formě vlády, jednotě státní a celistvosti říše, principu monarchistickému, náboženství, veřejné mravnosti nebo vůbec základům společnosti státní...“.¹⁷²

K zastavení časopisu mohlo sice dojít až po dvou písemných výstrahách a prezidium místopředsedství je nemohlo vyslovit na dobu delší než tři měsíce, avšak ministerstvo vnitra je mohlo zastavit na libovolnou dobu. Až v roce 1859 byla stanovena lhůta, po které důsledky dvojnásobné výstrahy pomíjejí za dvě léta. Zastavení časopisu mohl být zároveň vysloveno jako trest za spáchání zločinu či druhém přečinu. K zastavení časopisu kromě výše uvedeného mohla policie využívat i záminek, že nebyly splněny určité podmínky k udělení vydavatelské koncese, složení finanční jistoty atd. Takto mohlo být zakročeno i proti ostatním neperiodickým tiskovinám jako byly letáky, brožury, spisy apod.¹⁷³

Pro všechny trestné činy tiskové byly příslušné zemské soudy, neboť porotní soudy, které k tomu byly kompetentní, byly zrušeny císařským nařízením č. 5 ř. z., dne 11. ledna 1852. Zásadní změnu přineslo v oblasti tiskového práva až obnovení ústavnosti. Dne 17. prosince 1862 byl vyhlášen tiskový zákon (č. 6/1863) a zákon o tiskovém řízení (č. 7/1863), které byly následně doplněny a pozměněny zákonem č. 142/1868 a zákonem č. 32 a 33/1869, které znovu zavedly do tiskového soudnictví porotní soudy.¹⁷⁴

Tiskový zákon z 27. května 1852, č. 122 ř. z.

¹⁷⁰ MIŘIČKA, A. *Delikty tiskové ve vědě, zákonodárství i judikatuře*. Praha 1908, s. 75.

¹⁷¹ „... nastoupí povinnost položit kauci, jakmile byly za příčinou jich obsahu anebo pro přestoupení patentu tohoto od soudu odsouzeny...“

¹⁷² MIŘIČKA, A. *Delikty tiskové ve vědě, zákonodárství i judikatuře*. Praha 1908, s. 76.

¹⁷³ MALÝ, K. *Policejní a soudní perzekuce dělnické třídy v druhé polovině 19. století v Čechách*. Praha: Academia, 1967, s. 169.

¹⁷⁴ Tamtéž.

Tiskový zákon č. 122/1852 ř. z. platil pro všechny korunní země s výjimkou Hranice vojenské. Začal platit od 1. září 1852 a zároveň zrušil zákon č. 161/1849 ř. z. – zákon proti zlému užívání tisku ze dne 13. března 1849. Celkem se sestává ze 45 paragrafů, které jsou rozděleny do XI. částek.

Podle tiskového zákona, kdo chtěl vydávat tiskovinu, musel mít koncesi – povolení (§10) od správního úřadu. Tiskový zákon tak zavedl povolovací systém.¹⁷⁵ Koncese se mohla udělit jen důvěryhodným osobám, bezúhonným rakouským státním občanům. Bylo tedy i nemožné aby osoby, které byly označeny za politicky nespolehlivé a jako kompromitované osoby, kteří byly pod policejním dozorem mohli založit list či být oficiálně jeho redaktorem. Další překážkou byla kauce (§13), která podle tiskových předpisů byla značně velká (k tomu dále viz níže).

Částka I. (§§1-4) obsahovala obecná ustanovení. Zejména je zde stanoveno, že každý tiskopis musel být opatřen jménem tiskaře, nakladatele a vydavatele, místo tiskárny a čas, kdy tiskopis byl vydán (§2). Byla zde stanovena povinnost odeslat exemplář tiskoviny, podepsaný odpovědným redaktorem nejméně hodinu před jeho vydáním, nebo rozesláním v místě, kde vychází, zeměpanskému úřadu (§3). Další ustanovení stanovilo povinnost pro nakladatele v tom smyslu, že musel zaslat po jednom exempláři ministerstvu vnitra, k nejvyššímu policejnímu úřadu, k c.k. dvorské knihovně, k univerzitní nebo zemské knihovně a místodržícímu té korunní země ve které tiskopis vychází (§4).

Částka II. (§§ 5-8) stanovovala postup a podmínky tištění tiskopisů a obchodu s nimi. Rozšiřovat, prodávat nebo rozdávat tiskopisy směly pouze osoby, které podle živnostenského zákona měly právo „vésti obchod v tiskopisech, a to jen ve svých řádných prodejištích vedle práva svého a způsobem, v předpisech o živnostech spořádaných“ (§6). Podomní prodej tiskopisů, a dále prodej a rozdávaní tiskopisů mimo prostor, který byl označen v živnosti, bylo zakázáno (§7). Vyvěšování nebo přibíjení tiskopisů na ulicích a jiných veřejných místech, které nebylo potvrzeno na základě povolení úřadu, se rovněž zakazovalo (§7).

Částka III. (§§9-22) věnovala pozornost periodickým tiskovinám. Za periodický tiskopis byl považován tiskopis, který vycházel buď denně, nebo alespoň jednou za měsíc

¹⁷⁵ SCHELLE, K. K počátkům tiskového práva v Českých zemích. Sborník příspěvků z konference Svoboda projevu a tisku. 1. vyd. Brno: MU Brno, 1995, s. 27.

(§9). K vydání periodického tiskopisu bylo zapotřebí zvláštního povolení, které příslušelo nejvyššímu policejnímu úřadu. V případě ostatních tiskopisů vydávalo povolení místodržitelství (§10). Žádost o povolení měla dle šesti bodů obsahovat jméno a bydliště nakladatele, a pokud byl nakladatel odlišný od vydavatele též jeho jméno a bydliště; doklad, že nakladatel podle živnostenských předpisů má oprávnění k provozování takovéto živnosti; jméno a bydliště redaktora a v případě více redaktorů jejich jména a bydliště; doklad o tom, že každý redaktor, který je na tiskopisu označen má zákonné oprávnění k vedení redakce; jméno a bydliště tiskaře a titul periodického tiskopisu (§10). V případě redaktora byla stanovena podmínka věku (24 let) a občanství (státní občanství rakouské) (§12).

Další ustanovení částky III. hovoří o kauci (§§13-19). Za každý periodický tiskopis se skládala předepsaná kauce (§13). V případě periodické tiskoviny, která vycházela v místě, kde bylo více než šedesát tisíc obyvatelů, činila kauce deset tisíc zlatých konvertibilní měny; v místech nad třicet tisíc obyvatelů sedm tisíc zlatých konvertibilní měny a v ostatních místech pět tisíc zlatých konvertibilní měny. V případě periodických tiskovin, které vycházely méně, než třikrát v týdnu byla stanovena poloviční kauce (§14). Kauce mohla být složena v hotovosti nebo v císařských rakouských státních dluhopisech. V případě ukončení vydávání periodického tiskopisu, byla kauce vrácena tomu, kdo ji složil, a to šest měsíců od vydání posledního čísla s podmínkou, že muselo být předloženo osvědčení státního zástupce o tom, že periodický tiskopis není v žádném řízení před soudem (§15). Paragraf 17 řešil otázky propadnutí kauce. V případě periodických tiskopisů, které již vycházely před přijetím tohoto tiskového zákona, byla povolena lhůta složit kauci, a to do tří měsíců (§19). Místodržící mohl zastavit periodický tiskopis, který „setrvale předse směrem, nepřátelským trůnu, monarchické formě vlády, jednotě státní a celosti říše, principu monarchickému, náboženství, mravopočestnosti veřejné, nebo vůbec základům společnosti státní, nebo směrem takovým, kterýž se srovnati nedá se zachováním veřejného pokoje a řádu“, pokud došlo k dvojí písemné výstraze a ta zůstala bez účinku, až na tři měsíce (§22).

Částka IV. (§23) věnovala pozornost cizozemským tiskovinám. Zde byla stanovena pravomoc nejvyššího policejního úřadu „zapovědět“ cizozemské tiskopisy v celém císařství.

Částka V. (§24) stanovovala, čím se rozumí trestné rozšiřování tiskopisů. Za trestného rozšiřovatele byl pokládán jakýkoliv kupec nebo obchodník ve věcech uměleckých, antikvář, knihtiskař, nakladatel nebo kdokoliv, který provozoval prodej tiskovin, když „tiskopis obsahu

trestného, anebo takového, ježto zvláštním nařízením, o němž vědomosti nabyt, byly zapovězeny“ někam zasílal, nebo je objednal, dal podnět k jejich zasílání, , a nebo kdo tiskopisy z cizozemí „vnáší neb vnáseti dává“.

Částka VI. (§25) představovala podmínky a postup při zabavování tiskopisů.

Částka VII. (§§26-32) stanovovala tresty za přestoupení tiskového zákona. Za přestoupení ustanovení §§ 2, 3 a 4 tohoto zákona byla stanovena peněžitá pokuta od dvaceti pěti až do dvou set zlatých. Pokud by se přestupek opakoval, mohla se peněžitá pokuta zdvojnásobit. Mimo to mohl být udělen trest vězení od osmi dnů do jednoho měsíce (§26). Za přestoupení §§ 5 až 8 byla stanovena peněžitá pokuta od pěti až do dvou set zlatých nebo vězením od jednoho dne do jednoho měsíce (§27). Pokud někdo vydal časopis, který by porušil ustanovení §§ 9 a 19, měl se potrestat peněžitou pokutou od padesáti do pěti set zlatých a kromě toho by nastoupily ještě následky stanovené v ustanovení §§ 11 až 18 (§28). Pokud by se někdo vzpouzel otisknout oznámení, které bylo dodáno od státního zástupce nebo úřadu (§§20 a 21), měl být potrestán peněžitou pokutou od dvaceti pěti až do dvou set zlatých (§29). V případě, že by k dodanému oznámení od úřadu bylo něco přidáno, či tiskopis byl zabavený nebo prohlášený za trestný (§21) dále se rozšiřoval, byl stanoven trest peněžitě pokuty od padesáti do pěti set zlatých a pokud by tu byl zvláštní úmysl vězením od osmi dnů do jednoho měsíce (§30). V případě osoby, která by rozšiřovala či dovážela zakázané tiskopisy, byla stanovena peněžitá pokuta od padesáti do pětiset zlatých, a v případě přitěžujících okolností vězením od jednoho až do tří měsíců (§32).

Částka VIII. (§§33-41) stanovovala trestní odpovědnost za obsah tiskopisu. Zde bylo zejména stanoveno, že osoby, kterým by při spisování, tištění a rozšiřování nebyla prokázána vina (zločin nebo přečin) podle ustanovení obsažených v trestním zákoníku, měly být potrestány podle tohoto zákona (viz §34). Kromě osob jmenovaných v § 34 byla stanovena také trestní odpovědnost tiskaře (§35), obstaravatele prodeje, odbyvatele nebo rozšiřovatele (§ 36) a osob, které spolupůsobily při vydávání tiskopisu (§37).

Částka IX. (§§42-43) zakotvila příslušnost úřadů ve věcech tiskových. V případě přestupků stanovených v §§ 2 až 32 byl příslušný k řízení a rozhodování příslušný zeměknížecí úřad, ve všech ostatních případech soud (§42).

Částka X. (§44) stanovila podmínky pro odejmutí živnostenské koncese. Pokud byli živnostníci již dvakrát odsouzeni pro přestoupení tiskového zákona a hrozilo jim opětovné odsouzení, mohla jim být odejmuta živnost (§44).

Částka XI. (§45) se zabývala otázkou promlčení. Byla stanovena šestiměsíční promlčecí lhůta, pokud nedošlo k zahájení vyšetřování o přestoupení tiskového zákona (§45).

5.4. Spolkový zákon č. 253/1852 ř. z.

Spolky

Za Bachova absolutismu došlo k omezení společenského styku restriktivními opatřeními v oblasti spolčovacím a shromažďovacím práva, cenzurou, tiskovým a divadelním řádem. Avšak zachovaly se i tradiční komunikační kanály, např. v rámci výkonu kultu či tradičních sousedských vztahů na vesnicích a v malých městech. Spolková forma společenské komunikace nabývala na kvantitě a stala se majetkem nově se utvářejících vrstev a skupin.

V Čechách sehrál spolkový fenomén významnou roli uvnitř politického, sociálního, ale i hospodářského systému habsburské monarchie. Od druhé poloviny 19. století dochází k plynulému zvyšování počtu spolků, a proto se často hovoří o druhé polovině 19. století jako o „období spolků“. Spolky se staly nástrojem i průvodním jevem emancipace nově vznikajících tříd a vrstev, vývojově nejprve buržoazie později i dělnictva.

Výrazný nárůst spolků nevycházel pouze z celkového společenského ovzduší po potlačené revoluci. Návrat k tradičním hodnotám po zklamání z neúspěchu, chaosu a nestability, vyvolaných výraznou různorodostí zájmů a cílů, byl stimulován i obratem k absolutismu, kde hlavní oporou vládního systému se stala policie, armáda a vyšší klérus.

Jelikož liberální doktrína neomezeného společenského pokroku, kterou v hospodářské oblasti akceptovala z praktických důvodů i neoabsolutistická vláda, nepřipouštěla jakoukoliv regulaci hospodářského vývoje, dolehly všechny změny plnou vahou na obyvatelstvo. Nespokojenost z neutěšené finanční situace a tím klesající společenské prestiže středních vrstev vyústila do zakládání řady asociací, které řešily tuto záležitost buď hospodářskou

svépomocí nebo prohlubováním vědomostí potřebných k ekonomické aktivitě či posilováním sebedůvěry v čistě sdružovacích spolcích, určených k zábavě ve volném čase.¹⁷⁶

Vzhled a obsah spolkové činnosti dle E. Drašarové formovaly tři základní komponenty. 1. Názory jednotlivce, jež však zřídka dosáhly společného obsahového základu. 2. Názory mocenských kruhů, jejichž hlediska, často formulovaná ve vlastním rozhodování o existenci spolků, byla velmi závažná. 3. Objektivní podmínky a obecné trendy projevující se v konkrétních historických souvislostech existence dané společnosti s jejími vzájemně se ovlivňujícími a prolínajícími prvky hospodářské, sociálně politické a duchovní struktury.¹⁷⁷

Spolky zasahovaly do nejrůznějších oblastí společenského života. Vznikaly ze společné potřeby pro rozšiřování znalostí a vzájemné komunikaci, ke zprostředkování technického, vědeckého a technologického pokroku do průmyslu, zemědělství,¹⁷⁸ ke spojení osob se stejnými nábožensko-světónázorovými, vědeckými či kulturními zájmy, ale i k obraně skupinových zájmů nebo sociálních jistot.

Co se týče politických spolků, již provizorní spolkový zákon z března 1849,¹⁷⁹ který sice politické spolky povoloval, omezoval podmínky jejich činnosti. Následné vyhlášení výjimečného stavu 10. května 1849, po vypuknutí drážďanského povstání, a zatčení radikálů podezřelých z účasti na tzv. májovém spiknutí ukončilo krátkou dobu existence většiny politických spolků.

Zřetelnější posun k obnovenému policejnímu systému signalizovaly požadavky ministerstva vnitra z února 1851 na předkládání výkazů změn existujících spolků. Po vydání silvestrovských patentů v prosinci 1851 spolkové záležitosti nabyly velké důležitosti ze státně policejního hlediska. Nově vzniklý Nejvyšší policejní úřad získal úplný přehled o spolcích v celé monarchii zasláním seznamů všech spolků, odlišných od výkazů změn předkládaných ministerstvu vnitra. Navíc bylo nařízeno vykonávat evidenci a dohled nad všemi typy spolků nejen prostřednictvím okresních úřadů, ale i četnictva.¹⁸⁰

¹⁷⁶ DRAŠAROVÁ, E. *Spolky v Čechách v období neoabsolutismu*. Praha 1992, s. 8.

¹⁷⁷ Tamtéž, s. 4.

¹⁷⁸ K problematice rolnických spolků srv. KUTNAR, F. Pokusy o sociálně politickou aktivitu rolnictva v Čechách za Bachova absolutismu. *Sborník historický*. Praha 1971, č. 18, s. 71-84.

¹⁷⁹ Zákon ze dne 17. 3. 1849 č. 171/1849 ř. z. K tomu dále viz níže v textu.

¹⁸⁰ Jednalo se o Nejvyšší rozhodnutí ze 17. 6. 1852 o zaslání seznamů spolků. In: SÚA Praha, fond Prezidium místodržitelství, nezpr. Úřední knihy – Presidial – Normalien 1852, č. 292, č. 310; Nařízení

Nejvyššímu policejnímu úřadu podle nařízení ze 17. června 1852 se zasílaly jednorázově úplné seznamy všech politických i nepolitických pro účely státní a veřejné bezpečnosti. Byly vyžadovány údaje o délce existence, zaměření a činnosti spolku, s poznámkou o chování spolku, jeho vedoucích a členů. Výkazy byly zpracovávány prostřednictvím tabulek podle jednotlivých správních jednotek, s využitím údajů o stavu spolku a výkazů změn zaslaných ministerstvu vnitra v roce 1851. Nepolitické spolky se dělily podle hlavních kategorií uvedených v paragrafech 1 a 2 spolkového zákona. Výkazy uzavíral přehled spolků, které ukončily svou činnost nebo byly zrušeny po odeslání výkazů změn z předešlého roku.¹⁸¹

Zemské úřady od konce roku 1852 sestavovaly již čtyři exempláře výkazů změn spolků, a to vždy do 13. ledna následujícího roku. Jeden exemplář byl zasílán Nejvyššímu policejnímu úřadu, druhý ministerstvu vnitra, třetí četnickému velitelství a čtvrtý si ponechávalo pro svou potřebu místodržitelství.¹⁸²

V září roku 1854 požádal nejvyšší policejní úřad o předložení nového úplného přehledu všech spolků po uplynutí roku 1854 a o pokračování ve výkazech změn spolků za každý rok. K docílení jednotnosti a ulehčení akce se měl dodržovat v obou typech výkazů formulář ministerstva vnitra z února 1851. Bližší informace o chování spolku, jeho vedoucích a významných členech, nápadných akcí či omezení činnosti, se pak dodávaly v průvodním dopise. Avšak ze strany ministerstva pro svou potřebu tento formulář nebyl používán, ale vypracován nový,¹⁸³ který rozděloval spolky do osmnácti kategorií podle činnosti spolku. V každé kategorii se udával název, sídlo, datum vzniku, datum schválení úřady, jména a povolání představenstva spolku a případně i zemský komisař.¹⁸⁴

V říjnu 1855 se Nejvyšší policejní úřad rozhodl, že bude vyžadovat vedle dosavadních seznamů spolků, zasílaných též ministerstvu vnitra, ještě další seznam, tzv. státně policejní

nejvyššího policejního úřadu č. 6399 z 2. 11. 1852 k doзору nad spolky, in: tamtéž, č. 292; Přípis českého místodržitele krajským prezidentům z 29. 11. 1852, č. 8698 pr., oznamující předání seznamů spolků v Čechách ve výtazích četnickým velitelstvím, in: tamtéž, č. 310. Dále vycházím z DRAŠAROVÁ, E. Stát, spolek a spolčování. *Paginae historiae*. 1993, č. 1, s. 156-157.

¹⁸¹ DRAŠAROVÁ, E. Stát, spolek a spolčování. *Paginae historiae*. 1993, č. 1, s. 164.

¹⁸² Tamtéž.

¹⁸³ Na základě výnosu ministerstva vnitra č. 26 111/1363 ze 17. listopadu 1854. In: SÚA Praha, fond Prezidium místodržitelství 1850-1854, sig. 8/5/5, čj. 12 815 pr. /1854, kart. 134.

¹⁸⁴ DRAŠAROVÁ, E. Stát, spolek a spolčování. *Paginae historiae*. 1993, č. 1, s. 164.

poznámky, s rubrikami: název a sídlo spolku, představenstvo, počet členů, majetek. Na základě výnosu ministerstva vnitra z 27. prosince 1857 přibyly ke všem těmto výkazům ještě statistické údaje o činnosti a jmění soukromých spolků včetně výročních zpráv o činnosti pro potřeby ministerstva vnitra. V roce 1858 byly do doplňovacích a opravných tabulek zařazeny poprvé od roku 1853 také církevní a náboženské spolky,¹⁸⁵ a roku 1859 byly provedena nová revize a vyhotoveny tabulky všech existujících spolků včetně církevních a zvláštní výkazy střeleckých spolků a ozbrojených střeleckých sborů. Od května 1860 upustilo ministerstvo vnitra alespoň od předkládání výkazů hospodaření, nikoliv proto, aby ulehčilo přetíženému správnímu aparátu, ale proto, že se připravovala všeobecná úprava periodických výkazů.¹⁸⁶

Za neoabsolutismu ustupuje politický aspekt spolkového hnutí výrazně do pozadí, neboť zejména správní mašinérie a policejní dozor dbaly na dodržování spolkového zákona z roku 1852, který existenci politických spolků naprosto nepředpokládal, a omezil dalekosáhle celou spolkovou činnost, neboť se nesměla zabývat veřejnými záležitostmi. Spolkové cíle byly nuceně odpolitizovány a izolovány v lokálních poměrech.

Také celá řada spolků, které nahrazovaly necechovním řemeslům a živnostem cechovní řád a regulaci, nepřežila revizi spolkových stanov po roce 1852. Od roku 1852 převzalo povolovací spolkovou agendu přímo místodržitelství a donutilo tyto spolky transformovat se ve vzájemně podpůrná sdružení, aby nestály v cestě svobodné konkurenci, proti níž ve velké většině jako regulující instituce vznikly.¹⁸⁷

Uplatnily se pouze spolky v tradičních sférách, jako byla oblast výkonu kultu a charity, popř. v oblasti zlepšení materiálního postavení i duchovní úrovně svých členů cestou svépomoci. Politicky neutrální osvětová práce, snahy zlepšit zemědělství, sociální svépomoc, pěstování hudby, zpěvu či např. rozvoj podnikání akciovou formou, nenarážely na vážnější odpor ze strany státní moci. Jiné možnosti v neoabsolutismu neexistovaly. Dokonce spolky, které již svou existencí symbolizovaly kontinuitu s demokratickým hnutím revolučních let a neposkytovaly svým chováním záminku k přímému rozpuštění, neušly represivním policejním opatřením.

¹⁸⁵ K problematice postavení těchto spolků viz níže v textu.

¹⁸⁶ DRAŠAROVÁ, E. Stát, spolek a spolčování. *Paginae historiae*. 1993, č. 1, s. 165.

¹⁸⁷ DRAŠAROVÁ, E. *Spolky v Čechách v období neoabsolutismu*. Praha 1992, s. 9.

Zvláštní situace nastala v případě postavení náboženských katolických spolků. Před vydáním spolkového zákona 1852, byla věnována pozornost zakládání těchto spolků ze strany správních úřadů. Ty také vedly jejich evidenci, kontrolovaly jejich shromáždění (dle § 1 provizorního spolkového zákona z roku 1849) a na základě pokynu ministra vnitra z 16. srpna 1852. Příslušnému okresnímu úřadu se oznamoval nejen vznik, ale i volba představenstva a změny stanov.¹⁸⁸

Po vydání spolkového zákona roku 1852 byla náboženským spolkům a bratrstvím věnována ze strany vlády velká pozornost. Zejména v letech 1852–1853 byla sledována s jistou nedůvěrou úspěšná činnost katolického kléru v Čechách, především prostřednictvím putujících misionářů. Ze strany Episkopátů byl odmítán jakýkoliv vliv státních úřadů na náboženské spolky. To byl také důvod, proč velmi obtížně byl pro ministerstvo vnitra v roce 1852 vypracován seznam církevně náboženských spolků. Místodržitelství se obávalo jejich využití pro národně politické cíle politicky nespolehlivým nižším klérem. Dokonce se uvažovalo o speciálním zákonném předpisu.¹⁸⁹

Jelikož vládní kruhy viděly v upevnění církevního organismu zároveň příležitost k posílení pozice státu, byl v roce 1855 uzavřen konkordát, na základě něhož (mimo jiné) se stát spokojil s dozorem orgánů církevní hierarchie na místě státu a přísně bylo zakročováno proti spolkům, které stály mimo nebo dokonce proti tomuto hierarchickému pořádku. Výnosem ministerstva vnitra z ledna 1856 bylo nejprve oznámeno, že náboženské společnosti nepodléhají spolkovému zákonu z roku 1852.¹⁹⁰

Ze strany českého místodržitele byla tato skutečnost dána na vědomí podřízeným úřadům, avšak o čtrnáct dní později konstatoval v dalším přípise krajským úřadům, že podle předchozího výnosu se nemá požadovat hlášení o náboženských spolcích, ale, že se mu nezdá rozumné z politického a policejního hlediska pustit tuto kategorii ze zřetele. I nadále se měla sledovat jejich činnost.¹⁹¹ Tato jeho iniciativa však nebyla v souladu s procírkevní politikou.

¹⁸⁸ DRAŠAROVÁ, E. Stát, spolek a spolčování. *Paginae historiae*. 1993, č. 1, s. 158.

¹⁸⁹ Tamtéž. A dále níže k textu ohledně náboženských spolků.

¹⁹⁰ Srov. LAŠŤOVKA, M., LAŠŤOVKOVÁ, B., RATAJ, T., RATAJOVÁ, J., TŘIKAČ, J. *Pražské spolky*. Praha: Scriptorium, 1998, s. 12.

¹⁹¹ Jednalo se o výnos ministerstva vnitra č. 697 z 28. ledna 1856. Dle přípisu českého místodržitelství krajským úřadům č. 5 087 z 3. února 1856. A dále o přípis místodržitele krajským úřadům č. 2 078 pr. Z 19. 2. 1856. In: SÚA Praha, fond České místodržitelství, nezpr. Úřední knihy – Normalien 1856, s. 47 a 69.

Dne 27. června 1856 bylo vydáno nejvyšší rozhodnutí o postavení náboženských a církevních spolků, bratrstev a kongregací, na které se nevztahoval spolkový zákon z roku 1852. Spolky povoloval a metodicky vedl biskup dané diecéze, místodržitelům se oznamovalo pouze povolení, předmět činnosti a organizace spolku. V roce 1858 vydalo české místodržitelství dodatečné pokyny k pojmání literárních bratrstev a spolků pro zpěv na kůru. Rozlišovaly se podle převažujícího směru činnosti na čistě náboženské, vyjmuté ze spolkového zákona, a vzájemně podpůrné či pěvecké, které se řídily spolkovým zákonem.

Teprve po fiasku neoabsolutismu nastala pravá erupce spolkového společenského života, v němž se stále silněji začalo hlásit o slovo emancipující dělnictvo. Do té doby deformující vliv systému poznamenal kvalitu a kvantitu spolkového hnutí, a to i v oblastech, na jejichž rozkvětu měl stát zájem. Zde neustále řešil dilema mezi potřebou hospodářského rozkvětu a obavou ze spolčování obyvatelstva s rizikem destabilizace společenských poměrů.

Záhy po vydání Říjnového dekretu roku 1860 se projevil tendence k modifikaci spolkového práva. Pro přípravu předlohy nového spolkového zákona si vláda potřebovala upevnit své pozice a získat lepší přehled o aktuálním stavu spolků v jednotlivých korunních zemích.

Roku 1863 požádalo policejní ministerstvo prezidia zemských politických úřadů o vytvoření přehledu spolků zajímavých ze státně policejního hlediska a odkazovalo na využití periodických výkazů z let 1859-1860. Policejní ministerstvo (dřívější Nejvyšší policejní úřad) se zajímalo zejména o spolky na podporu vědy a umění, pro povzbuzení a rozvoj zemědělství, lesnictví, hornictví, živností, obchodu a jiných odvětví výroby, o pojišťovací ústavy, všeobecné zaopatřovací a rentovní ústavy, spořitelny, zastavárny, a o všechny spolky s filiálkami vyjma velkých kreditních ústavů, dále o tělovýchovné, střelecké, pěvecké a jiné zábavné spolky.¹⁹²

Policejní ministerstvo usilovalo získání zpráv o politických nebo národnostních tendencích v činnosti spolků, o jejich souvislosti s dělnickým hnutím, stycích s jinými spolky, zjišťovala se velikost asociací, jejich sociální profil včetně sociálního zařazení vedoucích osobností, vliv na obyvatelstvo a míra sympatií, kterou spolek vzbuzoval ve veřejnosti.¹⁹³

¹⁹² DRAŠAROVÁ, E. Stát, spolek a spolčování. *Paginae historiae*. 1993, č. 1, s. 165.

¹⁹³ Tamtéž.

Až v roce 1866 došlo k centralizaci spolkové evidence. Namísto výkazů, jak tomu bylo doposud, pro různorodé centrální úřady, převzala spolkovou statistiku c. k. centrální statistická komise, která byla složena z odborníků orientujících se na různé typy spolků. Komise založila a dále vedla katastr spolků a přehled činnosti všech registrovaných spolků. Formulář katastrálních údajů byl pro všechny druhy spolků stejný.¹⁹⁴ Obsahoval rubriky pro název a sídlo spolku, jméno a povolání předsedy a jeho zástupce, délku jejich funkčního období, účel spolku, datum vzniku, počet členů či akcií, kmenové jmění spolku, počet filiálek.¹⁹⁵

Každému novému spolku byl spolu se zprávou o povolení zasílán statistický formulář, což zajišťovalo místodržitelství za pomoci okresů. Okresní úřady si vedly své vlastní katastry spolků. Vedení přehledu o činnosti spolků bylo realizováno předložením tištěných zpráv o činnosti a hospodaření spolků, které byly rozděleny do dvanácti dále dělených skupin. Komise publikovala výsledky své práce v statistické ročence, kam se ovšem zařazovaly jen základní počty a územní rozvržení. Z dosavadních periodických výkazů zůstaly zachovány pouze přehledy spolků, které byly zajímavé ze státně policejního hlediska pro policejní ministerstvo. Roku 1867 bylo policejní ministerstvo zrušeno a jeho spolkovou agendu převzalo ministerstvo zeměbrany a veřejné bezpečnosti. Až v roce 1870 byla přenesena veškerá spolková agenda zpět na ministerstvo vnitra.¹⁹⁶

Spolčovací svoboda a její omezení

Právo na spolčování bylo poprvé formulováno v ústavě z 25. dubna 1848 v § 22, který zakotvil pro všechny občany právo petiční a právo vytvářet spolky. Tato svoboda, která byla vynucena mohutným revolučním hnutím, byla při nejbližší příležitosti omezena.

¹⁹⁴ Až na spořitelny. U spořitelén se rozepisovaly údaje týkající se jmění a označoval se jejich právní charakter – zda byly založeny obcí, nadací nebo formou spolku a uváděl se pouze počet členů správní rady.

¹⁹⁵ DRAŠAROVÁ, E. Stát, spolek a spolčování. *Paginae historiae*. 1993, č. 1, s. 166.

¹⁹⁶ Tamtéž, s. 166.

Již březnová ústava z roku 1849 váže vznik spolků na požadavek, aby účel, prostředky a cíle spolku nebyly protizákonné nebo státu nebezpečné.¹⁹⁷ Další vývoj spolčovací svobody byl určen ministerským výnosem č. 11/1849 ř. z., který nařídil zákaz všech demokratických spolků a dělnických klubů s rozsáhlým a podrobným výkladem, ve kterém bylo odůvodněno, proč stát musí z hlediska vnitřní bezpečnosti provádět protidemokratická represivní opatření a patentem č. 171/1849 ř. z., kterým byl zaveden správní dohled nad spolkovou činností.

Na základě patentu č. 171/1849 ř. z., byl vznik spolku vázán na souhlas orgánu politické správy v okresech, kterým musely být předkládány statuty spolků. Patent předkládal celou škálu zákazů a ukládal spolkům řadu povinností. Patřilo sem zejména ohlášení činnosti, vylučoval z možnosti být členem spolku nezletilce a ženy, stanovil minimální počet členů představenstva spolku, nařizoval, aby schůze spolků byly veřejné, zakazoval nošení spolkových znaků a vytváření poboček, nařizoval ohlašovací povinnost schůzí a právo politických úřadů vysílat do nich své zástupce. Nedodržení těchto ustanovení bylo trestáno pokutami až do 300 zlatých a tuhým žalářem do 6 měsíců.¹⁹⁸

Speciálními předpisy byla účast ve spolcích zcela zakázána žákům gymnázií.¹⁹⁹ Provizorní disciplinární řád pro univerzity úplně zakázal studentské spolky.²⁰⁰

Toto vše výše naznačené bylo umocněno a prohloubeno spolčovacím zákonem z 26. listopadu 1852,²⁰¹ který se vracel k předrevolučním principům a byl připraven na základě řady zvláštních nařízení jednotlivých ministerstev a místodržitelství. Tento zákon platil pro všechny země monarchie mimo vojenskou hranici. Byl silně ovlivněn zásadami patentu ze 17. března z roku 1849.

Spolkový zákon ukončil platnost patentu ze 17. března 1849, dále platnost nejvyššího rozhodnutí z 19. října 1843 dosud směrodatného pro spolky, jejichž cílem bylo dosažení zisku, a pro akciové společnosti (tj. pro spolky pro železniční a paroplavební podnikání, pro

¹⁹⁷ Srov. § 7 základních práv Březnové ústavy ze dne 4. března 1849.

¹⁹⁸ Srov. MALÝ, K. *Policejní a soudní perzekuce dělnické třídy v druhé polovině 19. století v Čechách*. Praha: Academia, 1967, s. 73.

¹⁹⁹ Nařízení českého gubernia z 23. 6. 1849, zevšeobecněno výnosem provizorního ministerstva vyučování z 24. 7. 1849. Viz DRAŠAROVÁ, E. Stát, spolek a spolčování. *Paginae historiae*. 1993, č. 1, s. 156.

²⁰⁰ Provizorní disciplinární řád pro univerzity z 13. října 1849. Viz DRAŠAROVÁ, E. Stát, spolek a spolčování. *Paginae historiae*. 1993, č. 1, s. 156.

²⁰¹ Č. 253/1852 ř. z.

stavbu nebo údržbu silnic a vodních cest, bankovní a kreditní ústavy, pojišťovací, zaopatřovací a rentovní ústavy, spořitelny), a dále zrušil všechny předpisy uherského zákona o akciových spolcích z roku 1840.²⁰²

V následujícím době byla dále výnosem ministerstva vnitra z 25. října 1853 nařízena povinnost všech spolků, jimž byl přidělen zeměpanský komisař, předem ohlašovat konání spolkového shromáždění, bez potřeby formálního schválení akce. Vydaná povolení k založení spolku se navíc hlásila v letech 1855-1859 policejnímu ministerstvu a v letech 1856-1861 se vedle běžných výkazů spolků pro policejní ministerstvo a výkazů změn v existenci spolků předkládaly ministerstvu vnitra i roční zprávy o činnosti a hospodaření spolků.²⁰³

Spolkový zákon z roku 1852

Spolkový zákon z 26. listopadu 1852 znemožňoval jakékoliv sdružování, které by se chtělo zabývat věcmi „patřícími do oblasti zákonodárství či veřejné správy“,²⁰⁴ a obnovoval opět koncesní systém, podle kterého bylo možné jakýkoliv spolek založit jen po předchozím úředním povolení. Ještě Stadionův kompromisní spolkový zákon ze dne 17. března 1849²⁰⁵ požadoval předběžné úřední povolení jen u výdělečných spolků. Toto omezení nyní odpadlo.²⁰⁶

Zákon č. 253/1852 ř. z. považoval tedy za legální jen takový spolek, jehož činnost byla kompetentním orgánem výslovně povolena.²⁰⁷ Obnovila se stará povolovací praxe. Ke zřízení spolku bylo povolení zejména zapotřebí u spolků, které měly být založeny k „veřejným a obecně užitečným účelům“ jako např. k zvelebení věd a umění, k povzbuzení a zdvyžení polního hospodářství a lesnictví, průmyslu, obchodu nebo jiných odvětví produkce, k stavbě nebo udržování železnic, mostů, silnic po zemi i po vodě, ke kreditním a pojišťovacím ústavům, ke spořitelnám a pojišťovnám (§ 2).

²⁰² DRAŠAROVÁ, E. Stát, spolek a spolčování. *Paginae historiae*. 1993, č. 1, s. 157.

²⁰³ Viz DRAŠAROVÁ, E. Stát, spolek a spolčování. *Paginae historiae*. 1993, č. 1, s. 157.

²⁰⁴ Viz § 3.

²⁰⁵ Zákon ze dne 17. 3. 1849 č. 171/1849 ř. z.

²⁰⁶ URBAN, O. *Česká společnost 1848-1918*. Praha: Svoboda, 1982, s. 104.

²⁰⁷ K tomu srov. LENDEROVÁ, M. *Z dějin české každodennosti*. Praha: Karolinum Press, 2013, s. 319.

Existence politických spolků se nepředpokládala. Zákon obsahoval ustanovení zakazující spolky, které by zasahovaly do oblasti zákonodárství nebo veřejné správy (§ 3).²⁰⁸

Zákon přímo stanovuje, kdo je kompetentním orgánem k udělení povolení založení spolku. Dle ustanovení § 4 jednak to byl samotný císař²⁰⁹, který dával povolení pro spolky uvedené v § 2 pod lit. a, b, f, g, i, m,²¹⁰ dále pak pro spolky, jejichž účelem bylo podnikání železnic a plavby parní, a pro spolky „při kterých činiti jest o zvláštní výhody nebo o uchýlení se od předpisů obecných“.

Dále zřízení spolku povolovalo ministerstvo vnitra. Povolení udělovalo pro spolky uvedené v § 2 pod lit. c, d,²¹¹ s výjimkou podnikání železnic a plavby parní, e, h, k, l,²¹² a pak ke zřízení spolků jejichž fond „podnikací“ se má zcela nebo zčásti opatřit akciemi, nebo jejichž působnost se měla vztahovat na správní obvod dvou nebo více korunních zemí. Pro ostatní spolky, které nebyly jmenovány v ustanovení § 4, uděloval povolení zemský úřad. (§6).

Další ustanovení se především týkaly řízení o povolení spolku a co v žádostech o povolení má být zřetelně uvedeno. Např. podle § 9 měl být zřejmý účel spolku, způsob, jakým se spolek zřizuje, podstatné základy vedení a řízení spolkových záležitostí, práva a povinnosti členů spolku, kdo má zastupovat spolek vůči jiným osobám, podle jakých pravidel má být případně spolek zrušen a pokud se spolek zřizuje na určitý čas, jak dlouho má trvat jeho působení.

Následující ustanovení se týkají spolků, které podnikají podle zvláštních právních předpisů (§11) a akciových společností (§12).

²⁰⁸ „Zřizovati spolky, ježto sobě kladou za účel věci, které náležejí v obor zákonodárství nebo správy veřejné, jest zakázáno.“

²⁰⁹ „... zůstaveno jest Nám samým...“

²¹⁰ a) k zvelebení věd a umění; b) k povzbuzení a zdvižení polního hospodářství a lesnictví, průmyslnosti, obchodu nebo jiných odvětví produkce vůbec; f) ke kolonizacím; g) k ústavům kreditním; i) k obecným ústavům opatrovacím a důchod dávajícím; m) k rozšíření spolku s povolením již zřízeného, prostředkem filiálek.

²¹¹ c) k udržování pravidelného spojení transportního mezi dvěma nebo více místy po zemi nebo po vodě vůbec, a k podniknutím plavby parní zvláště; d) k stavení nebo udržování železnic, mostů, silnic po zemi i po vodě.

²¹² e) k podniknutím hornickým; h) k ústavům pojišťovacím; k) ke spořitelnicím; l) k půjčovnám na základy (k ústavům zástavním).

Ustanovení § 14 stanovuje, za jakých podmínek se může dát povolení ke zřízení spolku. Další ustanovení stanovují postup při přerušení činnosti spolku ze strany politického úřadu (§§ 15-21) a zejména u těch spolků, které se „způsobem veřejného vyzvání nebo subskripcí soukromých zaraziti mají, k tomu přihlížeti, aby se již v programu nebo jiném vyzvání přístupovacím výslovně ustanovilo, kdo má záležitosti spolku až do jeho konečného ustavení zastupovati a z příprav napřed učiněných odpovídati...“²¹³ .

Všechny další spolky, které nebyly uvedeny v § 1 a v §, 2 byly dány pod dozor státní správy, jež měla za úkol sledovat činnost, schvalovat stanovy, a pokud to bylo možné určovat spolkům zeměpanského komisaře, který dohlížel, aby spolek nepřekračoval hranice jemu odděleného povolení a schválené stanovy (§22).

Ustanovení § 23 řeší problematiku dobrovolného ukončení spolku. Odkazuje zde na příslušná ustanovení zakotvená v občanském zákoníku a společenské stanovy spolku. Podle ustanovení § 24 mohl politický úřad rozpustit spolek nebo přípravy ke zřízení spolku zastavit, pokud se spolek zřídil bez náležitého povolení, nebo mu bylo povolení odejmuto, avšak nadále ve své činnosti působil. Toto platilo i pro spolek, který po obdržení povolení dopustil podstatného překročení spolkových pravidel nebo ustanovení, které mu úřad při povolení předepsal. Dále když se neučinilo zadost výjimkám, a když nastaly takové okolnosti, „v kterých se buď podle zákonů nebo z příčin veřejných povolení k provozování nějakého zaměstnání nebo podniknutí i jednotlivým osobám soukromým odejímá“.

Ustanovení § 27 rušilo platnost předcházejících předpisů o spolicích,²¹⁴ a ustanovení § 28 stanovil, že pravidla v tomto zákoně obsažená se týkají i spolků již zřízených.

²¹³ Srov. ustanovení § 17.

²¹⁴ Zákon č. 298/1843 ř. z. a zákon č. 171/1849 ř. z. včetně ustanovení zákona uherského o spolicích akcionářských z roku 1840, která se s ustanoveními tohoto zákona neslučují.

Závěr

Historické bádání o neoabsolutismu prošlo vývojem a v jeho tematizaci se postupně objevily různé roviny pohledu – od sledování státně-politického uspořádání, hospodářsko-sociálních analýz až po zkoumání forem způsobu života jednotlivých vrstev společnosti.

Nastolení neoabsolutismu po potlačení revoluce bylo umožněno dosud nevyvinutou společenskou skladbou, slabostí měšťansko-buržoazní vrstvy a současně jejím strachem z přílišného vystupňování revoluce a radikálních společenských změn ohrožujících stabilitu celého společenského pořádku.

Společnost za dva revoluční roky 1848-1849 prošla zrychleným historickým časem s nezvratnými důsledky a pouze ultrakonzervativní kruhy si neuvědomovaly nutnost reforem pro stabilitu či zachování habsburské monarchie.

Absolutistický režim stál před řadou úkolů. Na jedné straně musel uskutečnit řadu buržoazních požadavků, na straně druhé rušil konstituční dědictví revoluce. Prioritním úkolem bylo přebudování státního aparátu. Feudální státní systém byl za nových politických i ekonomických poměrů naprosto nedostatečný. Zánik nejnižších složek státní správy – správy patrimoniální – učinil její nahrazení nevyhnutelným a další staré orgány státní správy bylo třeba nahradit.

Došlo k vytvoření jednotné soudní soustavy a státního zastupitelství, k vytvoření nové organizace státní správy a vybudování státní policie, četnictva a upevnění armády. Avšak právě tyto orgány představovaly základ represivního aparátu.

Tvůrci neoabsolutismu vzali na sebe mimořádnou odpovědnost: zajistit prosperitu a jednotu říše bez politické účasti rozhodujících majetných tříd společnosti, které tuto prosperitu vlastní činností realizovaly. Vyžadovalo to perfektní fungování celého systému.

Materiální blahobyť měl zajistit loajalitu společnosti. Poměrně vstřícné buržoazní vrstvy se postupně zbavovaly iluzí o neomezeném hospodářském rozkvětu a s nimi i ostatní

sociálně ještě více ohrožené obyvatelstvo. Neoabsolutismus se pro své neúspěchy stal neakceptovatelným.

Především je třeba říci, že neoabsolutismus ignoroval nejen veřejné mínění, ale samotnou společenskou realitu. Rušil tradiční státoprávní strukturu monarchie, což zvláště s ohledem na Uhry bylo dosti komplikovaným krokem. V úsilí o sjednocení naprosto přehlížel národnostní různorodost monarchie. Ještě oktrojovaná ústava ze 4. března 1849 zaručovala v § 5 všem národům „neporušitelné právo na uchování a pěstování národnosti a jazyka“ a také příslušné zemské statuty z roku 1850 opakovaly tuto zásadu.

V silvestrovských patentech se o národnostních záležitostech nenachází ani zmínka, tzn., že ochrana národnosti nebyla ani mezi zárukami, které panovník poskytoval. Nenajdeme tam také ani zmínku o tom, že habsburská monarchie je německým státem, a dokonce ani o tom, že němčina je úředním jazykem – všechny silvestrovské dokumenty se vůbec pečlivě vyhýbaly národnostní problematice, ale při faktickém stavu bylo zjevné, že unifikace směřuje přirozeně také k jednotě jazykové.

V právu Bachova absolutismu se vedle tendence persekuční projevovala i tendence směřující k rozvoji a upevnění kapitalistické ekonomiky v duchu průmyslového liberalismu. Sem patřily zejména právní předpisy, jako byl horní zákon (1854), železniční patent (1854), či živnostenský řád (1859).

Resume

Historical research on neo-absolutism has undergone certain development and its thematization gradually included different points of view – from the state-political organization, economic and social analyses to the investigation of the way of life of the individual social classes.

Neo-absolutism was given the opportunity to grow because the social structure has not been sufficiently developed yet, the bourgeois class was weak and afraid of the escalating revolution and radical social changes threatening the stability of the overall social order.

In the two revolutionary years 1848-1849 the society has undergone accelerated historical development with irreversible consequences. Only extremely conservative circles failed to realize that reforms were necessary for stability and preservation of the Habsburg Monarchy.

The absolutist regime faced a number of challenges. On one hand it had to meet a number of bourgeois requirements, on the other hand it was getting rid of the constitutional legacy of the revolution. The priority was to rebuild the state institutions. Feudal state system was completely unsuitable for the new political and economic situation. The eradication of the lowest levels of the state administration – patrimonial administration – made it inevitable that these levels be replaced, along with other obsolete bodies of the state administration.

A unified judicial system and state representation was created to build a new organization of the state administration, new police, gendarmerie and strengthen the army. However, it was these bodies that constituted the basis of the repressive apparatus.

The creators of neo-absolutism took upon themselves a great responsibility: to ensure prosperity and unity of the empire without political representation of the decisive wealthy classes that were creating this prosperity. That required perfect functioning of the system.

Material prosperity was to ensure loyalty of people. The bourgeois classes gradually gave up the illusion of indefinite economic growth and so did less wealthy, and thus socially

more vulnerable, social classes. The failures of neo-absolutism made neo-absolutism unacceptable.

It must be said that neo-absolutism ignored not only the public opinion, but also social reality as such. It attempted to dismantle the traditional state and legal structure of the monarchy, which was, especially with respect to Hungary, a quite complicated step. In unification efforts it completely disregarded national diversity of the monarchy. The March Constitution of Austria (4th March, 1849) still guaranteed in article 5 to all nations “unalienable right to keep and advance their nationalities and languages” and the corresponding land regulations from 1850 repeated this principle.

However, the New Year's Eve Patent (Silvesterpatent) contains no reference to national matters, which means that protection of nationality was not guaranteed by the ruler. Also, we will not find the claim that Habsburg Monarchy is a German state, nor that German is the official language – all documents of this Patent carefully avoided national issues, however, in reality it was clear that the unification would naturally include also language unification.

In the laws of Bach's absolutism we see the tendency to persecute, as well as the tendency towards the development and stabilization of capitalist economy in the sense of industrial liberalism. This included legislation such as the Mining Act (1854), Railway Patent (1854) and trade regulations (1859).

Seznam použité literatury a pramenů

Literatura

BRANDT, H. H. *Der österreichische Neoabsolutismus: Staatsfinanzen und Politik 1848 – 1860*. Göttingen: Vandenhoeck und Ruprecht, 1978.

BRANDT, H. H. Verwaltung als Verfassung – Verwaltung und Verfassung? Zum historischen Ort des „Neoabsolutismus“ in der Geschichte Österreichs. *Moderní dějiny*. 2011, roč. 19, č. 2.

DRAŠAROVÁ, E. *Spolky v Čechách v období neoabsolutismu*. Praha 1992.

DRAŠAROVÁ, E. Stát, spolek a spolčování. *Paginae historiae*. 1993, č. 1.

BOHÁČKOVÁ, E. *Vojenská vyšetřovací komise 1849-1854*. Praha 1974.

ČERNÝ, J. *Boj za právo. Část II*. Praha 2007.

HÄMMERLE, H. *Handbuch über die Polizei-Gesetze und Verordnungen*. Vídeň 1865.

HLAVAČKA, M. Habsburská monarchie na cestě od absolutismu ke konstitucionalismu. In: *Kroměřížský sněm 1848 – 1849 a tradice parlamentarismu ve střední Evropě*. Kroměříž 1998.

HLEDÍKOVÁ, Z., JANÁK, J., DOBEŠ, J. *Dějiny správy v českých zemích. Od počátku státu po současnost*. 2 vydání. Praha: NLN, 2007.

HRABÁNEK, J. *Soustava československého práva tiskového*. Praha: Orbis, 1934.

HYBEŠ, J. *Četnická inkvisice v Rakousku: řeč poslance Josefa Hybeše, pronesená v rozpočtové debatě při položce ministerstva zemské obrany v parlamentě dne 11. března 1902*. Praha: Tiskové družstvo Československé strany sociálně-demokratické, 1902.

KALIBA, J. Pokusy J. V. Friče o vydávání časopisů v době bachovské reakce 1854-1858. In: Karel Kosík, Václav Žáček (eds.). *J. V. Frič a demokratické proudy v české politice a kultuře*. Praha 1956.

- KAZBUNDA, K. Organizace a archiv nejvyššího policejního úřadu a ministerstva policie. *Časopis archivní školy*. 1928, roč. I.
- KOHOUT, M. Recepce rakousko-uherského tiskového práva a snahy o jeho novelizaci v období tzv. první republiky. *Právo: časopis pro právní teorii a praxi*. Praha: Ústav práva a právní vědy, 2009, roč. II, č. 3.
- KUTNAR, F. Počátky hromadného vystěhovalectví z Čech v období Bachova absolutismu. *Rozpravy*. 1964, roč. 74, sešit 15, řada společenských věd.
- KUTNAR, F. Pokusy o sociálně politickou aktivitu rolnictva v Čechách za Bachova absolutismu. *Sborník historický*. Praha 1971, č. 18.
- LAŠŤOVKA, M., LAŠŤOVKOVÁ, B., RATAJ, T., RATAJOVÁ, J. TŘIKAČ, J. *Pražské spolky*. Praha: Scriptorium, 1998.
- LENDEROVÁ, M. *Z dějin české každodennosti*. Praha: Karolinum Press, 2013.
- LEPŠÍK, J. Stavby obležení v Čechách v letech 1848-1853. /Jejich průběh a obsah/. *Rozpravy*. 1960, roč. 70, sešit 12.
- MACEK, P., UHLÍŘ, L. *Dějiny policie a četnictva I. Habsburská monarchie (1526-1918)*. Praha 1997.
- MALÝ, K. a kol. *Dějiny českého a československého práva do roku 1945*. 4. vydání. Praha: Leges, 2010.
- MALÝ, K. *Policejní a soudní perzekuce dělnické třídy v druhé polovině 19. století v Čechách*. Praha: Academia, 1967.
- MIŘIČKA, A. *Delikty tiskové ve vědě, zákonodárství i judikatuře*. Praha 1908.
- MIŘIČKA, A. Heslo Tiskové právo. In: Hácha, E. – Hoetzel, J. – Weyr, F. – Laštovka, K. *Slovník veřejného práva československého*. Svazek IV. Brno: Polygrafia – Rudolf, M. Rohrer, 1938.
- PEŠEK, J. Časopis Obzor a tvůrce jeho programu. *Listy filologické*. 1915, roč. 42.
- POLIŠENSKÝ, J. *Revoluce a kontrarevoluce v Rakousku 1848*. Praha: Svoboda, 1975.

- PRÁŠKOVÁ, H. *Základy odpovědnosti za správní delikty*. Praha: C. H. Beck, 2013.
- ROUBÍK, F. *Vývoj správního rozdělení Čech v letech 1850-1868*. Praha 1939.
- ROUBÍK, F. Úřední evidence osob politicky činných v Čechách v letech 1848-1849. *Časopis přátel starožitností českých*. 1949, roč. 58, č. 1.
- ROUBÍK, F. Ke vzniku úředních soupisů účastníků hnutí v letech 1848-1849. *Časopis přátel starožitností českých*. 1962, roč. 70, č. 3.
- SCHELLE, K. K počátkům tiskového práva v Českých zemích. Sborník příspěvků z konference Svoboda projevu a tisku. 1. vyd. Brno: MU Brno, 1995.
- SCHELLE, K., KUCHTA, J. *Státní zastupitelství*. Zlín: Nakladatelství Živa, 1994.
- SPURNÝ, M. *Ve dne v noci podle zákoníku. Policisté a četníci v českých zemích do roku 1945*. Olomouc 2013.
- STÖLZ, CH. *Die Ära Bach in Böhmen/Sozialgeschichtliche Studien zum Neoabsolutismus 1849-1859*. Mnichov 1971.
- ŠAMBERGER, Z. Rakouský neoabsolutismus po roce 1848 a jeho obavy z husitismu. *Husitský Tábor*. 1983-1984, 6-7.
- TOBOLKA, Z. *Politické dějiny československého národa od r. 1848 až do dnešní doby*. Díl I. Praha 1932.
- URBAN, O. *Česká společnost 1848-1918*. Praha: Svoboda, 1982.
- VÁCHOVÁ, P. „Unter Aufsicht zu stellen!“ Policejní dohled v neoabsolutistických Čechách ve svědectví úředních dokumentů. *Sborník archivních prací*. Praha 2009, roč. LIX, č. 1.
- VOJÁČEK, L., SCHELLE, K., KNOLL, V. *České právní dějiny*. 2.vyd. Plzeň 2010.
- WINTER, E. *Revolution, Neoabsolutismus und Liberalismus in der Donaumonarchie*. Vídeň 1969.

Prameny

Zákon č. 96/1851 ř. z.

Zákon č. 97/1851 ř. z.

Zákon č. 98/1851 ř. z.

Zákon č. 2/1852 ř. z.

Zákon č. 3/1852 ř. z.

Zákon č. 4/1852 ř. z.

Zákon č. 225/1860 ř. z.

Zákon č. 226/1860 ř. z.

Zákon č. 122/1852 ř. z.

Zákon č. 117/1852 ř. z.

Zákon č. 272/1849 ř. z.

Zákon č. 10/1853 ř. z.

Zákon č. 96/1854 ř. z.

Zákon č. 253/1852 ř. z.

Organizační statut pro četníky č. 19/1850 ř. z.

Výnos ministerstva spravedlnosti č. 54/1855 ř. z.